

valóság

A TARTALOMBÓL

Kovács Dávid: Érték és történelem
Gondolatok Tökéczki László történetírásáról

Fehér Anikó: „Krisztus kenyér s bor
színében...” Az 1938-as budapesti
Eucharisztikus kongresszus himnuszának
szerzője: Koudela Géza

Gódnay Nikoletta: Meghiúsult idegenforgalmi
csúcsev – A külpolitikai események hatásai
a 34. Eucharisztikus Világkongresszusra

Utry Attila: Világvallások és az eucharisztikus
Krisztus

Győri Szabó Róbert: Katalónia első
autonómiája a 20. században (1931–1939)

Klestenitz Tibor: A láthatatlan templom
A magyar protestantizmus és a rádiós
műsorszórás kezdetei

Somorjai Ádám OSB: A „modus vivendi”
kérdése a Vatikán egyházpolitikájában

*Dr. Gesztesi Tamás – Zsámboki Árpád –
Dr. Gesztesi Enikő:* Gróf Széchenyi István
betegségei

Janik Henrietta: Az intellektuális tőke
értékteremtő szerepe a felsőoktatásban

Varga János: Tudománytörténet családi
vállalkozásban

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
2
1

9

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2021. szeptember LXIV. évfolyam 9. szám

Szerkesztőség

1088 Budapest,

Bródy Sándor u. 16.

Postacím:

1431 Budapest, Pf.176

Telefon: +36-1-327-8965

+36-1-327-8950

Fax: +36-1-327-8969

E-mail: valosag@titnet.hu

Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat

Felelős kiadó

Piróth Eszter igazgató

1088 Budapest,

Bródy Sándor u. 16.

Nyomás

Pauker Nyomda

Felelős vezető

Vértés Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:

Nemzeti Kulturális Alap,

Emberi Erőforrások Minisztériuma,

Emberi Erőforrás Támogatáskezelő,

Magyar Művészeti Akadémia,

Innovációs és Technológiai Minisztérium

Nemzeti Kulturális Alap

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI
MINISZTERIUM

Szerkesztőbizottság

Benkő Samu

Bogár László

D. Molnár István

Harmati István

Kapronczay Károly

Pomogáts Béla

Tellér Gyula

Főszerkesztő

Kucsera Tamás Gergely

Tőkéczi László (1994–2018)

Szerkesztők

Cseresnyés Márk

Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető

Kiss-Nemeskéri Zsuzsanna

Érték és történelem Gondolatok Tökéczki László történetírásáról*

Jelen írás nem vállalkozik Tökéczki László történetírói életművének teljes körű feldolgozására és bemutatására: az alcímmel éppen ezen teljességigényről való lemondást szerettem volna kifejezni. Amit feladatomnak tekintek, az az életmű egyik lényegének gondolt eszmei összetevőjének feltérképezése, ami nem más, mint Tökéczki Lászlónak a történelmi tudás és a történetírás szerepére vonatkozó nézetrendszere. Azt a kérdést próbálom körbejárni, hogy a történetíró szerint a múlttal való foglalkozás milyen szerepet tölt be az ember egyéni és közösségi életében. Úgy gondolom, hogy ennek megismerése révén olyan szellemi kilátóhelyre jutunk fel, ahonnan az életmű fontos összefüggéseire látunk rá. Innen szemlélődve ugyanis látókörünkbe kerülnek a történetírói téma- és problémakijelölések indítékai, a műfaji keretek kiválasztása mögött meghúzódó motivációk, miként a történelmi tudás szerepére vonatkozó nézeteknek tágabb keretet adó személyes világkép körvonalai is kirajzolódnak.

(Az összerendeződő világkép) Tökéczki László írásai arról tanúskodnak, hogy alkotójuk világképe az 1980-as évekre kristályosodott ki. A szemléletét formáló hatások és a nyomukban született belátások közül kettőt érdemes megemlíteni. A döntő jelentőségű a hitre jutás és az abban való növekedés megtapasztalása. Ez legkevésbé sem pusztán egy magánéleti mozzanat, a „lélek mélyének” ügye, hiszen a valódi hit életformáló erő, amely a személy minden életszféráját áthatja, világlátását és cselekedeteit meghatározza. A hit fényében természetesen az emberi létezés adottságaira és a történelmi valóság természetére vonatkozó nézetek is átalakulnak.

Hogy a keresztény ember- és világkép miként formálja, határozza meg a történelmi folyamat mibenlétét és benne az ember létehetőségeit érintő elgondolásokat, azt a következő, Tökéczki Lászlótól származó eszmefuttatás hüen dokumentálja: „protestáns ember lévén, azt vallom, hogy a hit ajándék. Azaz nem olyasvalami, amit kiharcolhat az ember magának, hanem kegyelmi állapot... Lehet, hogy meglepő lesz, amit mondok, de a keresztény hit számomra egyebek mellett abban is különbözik az evilági ... izmusoktól, hogy rendkívül realista. A materialista ideológiák és filozófiák ugyanis egyként azon a fikción alapulnak, hogy az emberiség minduntalan fejlődik, s hogy ez a fejlődés lineáris, minek következtében mind közelebb kerülünk a földi paradicsomhoz. A keresztény szemléletű ember azonban erős fenntartásokkal viseltetik az efféle üdvta-
nokkal szemben, hiszen ugyan igaz, hogy a technostruktúrák hatékonysága nő, de ettől még nem lesz sem jobb, sem boldogabb az ember... Helyesebb tehát, ha fejlődés helyett változásról beszélünk, s nem pusztán mennyiségi és eszközi, hanem minőségi oldalról is megközelítjük az élet tényeit és az emberi társadalmak természetét.”¹

A másik világképformáló tényezőt – amely a hitre jutás mellett szintén szerepet játszott a korábban általa is vallott marxista felfogással való szembefordulásban – a konzervatív, liberális konzervatív szellemi hagyomány mélyebb megismerésében kell keresnünk. Ennek

* E cikk megjelentetésével folyóiratunk, a Valóság néhai főszerkesztőjére, Tökéczki László (1951–2018) Széchenyi-díjas történészre emlékezünk, akinek szeptemberben van születésének 70. évfordulója.

kezdetét a történetíró az 1970-es évek végére helyezi. Közel két évtizeddel később, visszaemlékezve az életpálya ezen fordulatra a „Gondviselés kegyelmét” ismerte fel abban, hogy a Magyar Sajtótörténet tervezett harmadik kötetének előmunkálataiban részt vállalt. ² Ennek keretében ugyanis az 1896 és 1918 közötti korszak magyar sajtóját kellett feldolgoznia, ami lehetőséget adott a korabeli szövegek megidézése gondolatvilággal való közvetlen – a ráakódott értelmezési rétegektől nem zavart – találkozásra. A szellemi találkozás adta szemléletalkító intellektuális élményt így örökítette meg Tökéczki: „Különös élményem támadt az idők során, amikor a megsárgult, poros oldalakat olvastam – zömét valószínűleg én lapoztam át először évtizedek óta – szinte a régész helyzetében éreztem magam s úgy gondoltam, hogy ezeket a szövegeket »beszéltnem« kell. Eltűnt emberek és életformák elevenedtek meg... Ezekről korábban jórészt csak értékelő és ítélkező interpretációkban halottam, olvastam. Az »idegen« világ vonzani kezdett, iskolai fogalmaim kezdtek átalakulni... Kiderült az, hogy... az élet mélyebb és bonyolultabb, mint ahogyan azt a lineáris és osztályharcos fejlődésben hívő materializmus tanította.” ³ Tökéczki László első, az 1980-as évek végén kiadott önálló kötete már a fenti felismerések jegyében fogant.

(Kultúrpedagógia és történelem) Az 1989-ben megjelent monográfia Prohászka Lajos pedagógiai nézeteit dolgozta fel. A műben, ha csak utalásszerűen is, megtaláljuk mindazokat a gondolati elemeket, amelyek a történész későbbi írásaiban két évtizeden keresztül meghatározó szerepet játszottak. Ezek sorába tartozik a liberális konzervatív szellemi örökség és politikai praxis adorációja, a haladáshit és az utópikus gondolkodás elvetése, a keresztény emberképpel való azonosulás, a hagyománytisztelő és a szerves fejlődés igénye, a konzervatív politikai realizmus dicsérete, a kritikátlan nyugati mintakövetés elvetése. Számunkra azonban a történelmi tudás szerepére vonatkozó nézetek a fontosak, hiszen ezek átgondolása komoly kapaszkodót nyújt Tökéczki László történetírásának megértéséhez, sajátos természetének felmutatásához.

Ennek a sajátos természetnek a mibenlétét talán úgy lehetne kifejezni, megelőlegezve és summázva a később leírtakat, hogy abban a történelmi tudás életorientáló, érték-közvetítő szerepe különös hangsúlyt kap. Fontos kiemelni, hogy a könyv szerzője nem pusztán nagy empátiával mutatta be Prohászka Lajos és német mestere, Eduard Spranger nézeteit, de olyan elveket ismert fel azokban, amelyek „máig korszerű kiindulópontot adhatnak”. ⁴ Ismert, hogy Spranger és Prohászka az úgynevezett kultúrpedagógia képviselője volt, amely irányzat a pedagógia kultúrfilozófiai megalapozását tekintette tudományos törekvésének, s az így konstituált kultúrpedagógiát az érték- és kultúrfilozófia részeként tartotta számon. A nevelésnek ebben a diszciplináris keretben az a feladata, hogy a történelmileg kialakult kultúra különböző megnyilatkozási formáiban rögzült értéktartalmakat megismertesse az egyénnel, s ezzel annak nemcsak ismeretkörét bővítse, de magatartását is formálja. ⁵ Ez az elgondolás értelemszerűen feltételezte a pedagógia és a különböző humántudományok, így a történelemtudomány együttműködését.

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy Tökéczkinek az irányzatról formált értelmezését rekonstruáljam, bemutatva az általa használhatónak vélt szempontokat. Az interpretáció értelmében a diszciplína célja az „érték- és kultúrvilággal való érintkezés megszervezése... bensővé tétele”. ⁶ Az értékvilággal való találkozás megszervezése feltételezi a történelmi művelődési anyag egy részének kiemelését, vagyis kanonizálását, klasszicizálását: a jelentősnek, értékesnek minősített és ezért „átadandónak tekintett kultúra-örökség” körének kijelölését és reprezentálásuk módjának kialakítását. ⁷ Az így meghatározott művelődési anyag, amely a történelemben létrejött alkotásokat, gondolatokat, megnyilatkozásokat öleli fel,

a kultúrpedagógia közvetítésével tudás és erkölcs szintézisét valósítja meg és az emberi egzisztencia alapkérdéseire igyekszik választ adni: a „létezés, a történelem és az ember megértését” segítve elő értékorientációt és magatartásmintát is nyújt.⁸

Tőkéczki nagy hangsúlyt helyezett annak érzékeltetésére, hogy a kultúrpedagógiai irány saját antropológiai eszményét, vagyis az értékek kohójában formált „művelt embert” mennyire szembeállította a „specialistával”, a kor perspektívát veszített „ténykutató” szaktudásával. Ennek jegyében idézi Sprangert,⁹ miként Prohászka is, aki a kultúrpedagógiát a „részletkutatás elsekélyesedése, a látókör beszűkülése ellen” fellépő szellemi irányként definiálta.¹⁰ A történész értelmezése szerint a kultúrpedagógia által közvetített értékek tartalmát elsődlegesen a keresztény értékrend határozza meg: „A kultúrpedagógia nyíltan vállalja a kereszténység hitelveinek szellemiségét konstituáló, megalapozó rendszerét.”¹¹

A személyiséget formáló, érték- és életorientáló szerepe mellett Tőkéczki a kultúrpedagógiának két további, jótékonyan ítélt funkcióját emelte ki. Az egyiket nevezhetjük szocializációs, vagy kulturális integráló szerepnek. Eszerint az egységes művelődés biztosította közös értékrend az „egyénségek egyeztethetetlen sokfélesége, az érdekek és célok kikerülhetetlen pluralitása közepette az egyetlen egyetemes, centripetális hatású tudati-magatartásbeli, szellemi hatalom.”¹² Ez a gondolat a könyv Prohászka nézeteinek aktualitását feszegető konklúziójában is feltűnik: „világunk... sokféleségének irdatlan kavargásában kimagasló fontosságú lett az értékrend, illetve annak kialakítási lehetőségei és technikái. Ilyen szempontból Prohászka gondolatai az örök értékekkel egyáltalán nem elavultak... Az európai kultúra... kaotikus útkereséseiben ma már életveszélyesen hiányzik egy konszenzusos és integrálni képes műveltség.”¹³

A másik szerep a nemzeti közösséghez kapcsolódik. Eszerint a nemzeti hagyományok kultúrpedagógiai tudatosítása, mint a személy „szervezett identifikációja”, az egyéni és közösségi azonosságtudatot alapozza meg. Tőkéczki itt aláhúzta, hogy Prohászka ezt értelemszerűen a nemzeti történelem médiumán keresztül képzelte el.¹⁴

(Tőkéczki László történelemfelfogása és annak eszmetörténeti helye) Az előzőekben azt tekintettem át, hogy Tőkéczki László első könyvében miben ismerte fel a kultúrpedagógiai felfogásnak, mint a múlthoz fordulás, a történelemmel való foglalkozás egy lehetséges módjának a követendő szemléleti elemeit. Az elemzés jelen stádiumában egyfelől azt szeretném dokumentálni, hogy a történetírónak az 1990-es években, illetve az ezredforduló után született, a történelem, a történetírás szerepét boncolgató gondolataiban a Prohászka monográfiában megismert megközelítések élnek tovább. Másfelől arra teszek kísérletet, hogy Tőkéczki meglátásait a történelem mibenlétéről és a történetírás feladatáról való gondolkodás hagyományvonalai között elhelyezzem.

A fentiekben hangsúlyozott gondolati kontinuitás a „történelem hasznára” vonatkozó nézetekben is konstatálható. Az 1990 utáni szövegekben a korábban megismert három pozitív funkció közül kettő jelenik meg erőteljesen: a történelem értékorientáló s így magatartásformáló, valamint közösségi-nemzeti identitásbiztosító szerepe.

Írásai értelmében a nemzeti történelem hordozta hagyományok, mint szellemi-erkölcsi örökségek, egyrészt érzelmi kötődési pontokat kínálnak fel, megalapozva így az egyén közösségi tudatát,¹⁵ másrészt olyan tapasztalati tudást közvetítenek, amelynek ismeretében mind az egyén, mind a közösség „mértékre lel”, vagyis olyan fogódzót kap, amely helyzetértékelésében és cselekvésében egyaránt segíti.¹⁶ Tőkéczki az egyéni és közösségi azonosságtudatot az ember „nélkülözhetetlen létfeltételének” tekintette, amelyet a történelem, a hagyomány kínál fel számára.¹⁷

Ezek a gondolatok nagymértékben párhuzamba állíthatók Jan Assmann, a jeles egyiptológus, kultúrtörténész elgondolásaival, pontosabban a közösségi identitás és a társadalmi emlékezet viszonyáról szőtt eszme-futtatásaival. Ezek értelmében a kultúra és a közösség, illetve az általuk közvetített identitás „az ember mivolt redukálhatatlan alapfeltételei.”¹⁸ A kollektív identitás építőkövei a közös tudás és a közös múlt, jobban mondva annak közösségi emlékezete, az „emlékekben való osztozás”.¹⁹ A múltra vonatkozó közösségi emlékezetet hordozó történetek „arra a kérdésre adnak választ, hogy »kik vagyunk«: segítik az önmeghatározást és az önazonosság igazolását, identitásbiztosító tudást közvetítenek, és közösen »lakott« történetek elbeszélésével motiválják a közösségi cselekvést.”²⁰

Tökéczki kétségtelenül azok közé tartozott, akik a történelmi tevékenység részének, a történetírás feladatának tekintették nemzeti hagyományaink felmutatását, s így önazonosságunk, tájékozódási képességünk megerősítését. Még a rendszerváltoztatás elején fogalmazza meg a *Hitel* Hagyomány és történelem c. rovatának programját, mint annak vezetője: „A *Hitel* Hagyomány és történelem rovata... egyszerre akar bátran és mérséklettel az egyetemes magyar nemzeti öntudat, önismeret és a magyar történelmi hagyományok ápolója, építője és újraépítője lenni.”²¹ Felmerülhet a kérdés, hogy ez a célrendszer, vagyis az ismeretnek az öntudat, az identitás érdekében való „hasznosítása” nem idegen-e a szaktudományos történetírás szellemétől, nem teszi-e a történetírást a nemzeti gondolat ancillájává?

Tökéczki írásaiból kiolvasható válasza valószínűleg az lenne erre a felvetésre, hogy mivel a történelem a csoportidentitások legfontosabb építőköve, továbbá a csoportidentitás minden embernek – beleértve a történészt is – „nélkülözhetetlen létfeltétele”, így a történelemtudomány is megmásíthatatlanul különböző nemzeti és világnézeti csoportok hadszíntere.²² A magyar történettudomány rendszerváltás utáni története nagymértékben igazolja a fenti kijelentést. Érdemes ebből a szempontból a mikro-történetírás szakmai recepciójának bizonyos mozzanatait megidézni. Gyáni Gábor akadémikus még az ezredfordulón írott tanulmányában – amelyben egyébként a nemzeti történetírás közeli elhalását prognosztizálta²³ – az elmúlt évtizedek egyik legjelentősebb historiográfiai irányzatának, a mikro-történetírásnak a jelentőségét abban rögzítette, hogy az nélküli a történelem nemzeti perspektíváját. Az irányzat ezáltal „segít kinevelni” azokat a polgárokat, „akik nem kirekesztő, intoleráns, ellenségképet feltételező nemzeti identitásra” tesznek szert.²⁴ Egy másik írásából azt is megtudjuk, hogy az „intoleráns nemzeti identitás” helyett a mikro-történetírás és általában a társadalomtörténet-írás a „multikulturális” mozdítja elő.²⁵

Az előző példához hasonlóan, historiográfia és csoportidentitás összefüggése jelenik meg egy a mikro-történetírást bemutató 2006-os tanulmányban. Ebben a szerző amellett érvel, hogy a hagyományos nemzeti történetírásnak nincs jövője, hiszen a múlt sérelmeit felszínen tartó nemzeti narratívák előbb-utóbb idejétmúlttá válnak az egységesülő Európában, míg a kis közösségek, egyének mindennapjait vizsgáló mikro-történetírás kompatibilis vele.²⁶ A két fenti példa arra mutat, hogy a történettudomány akadémiai műhelyeiben is tekinthetnek közösségi identitások megalapozójaként a történetírásra, még ha ez a közösség – szemben Tökéczki László törekvéseivel – nem is a magyar nemzet.

A történelem érték- és életorientáló szerepe nem csak a közösségi identitással szorosan összekapcsolódva jelenik meg Tökéczki írásaiban. Mint emlékezhetünk rá, a kultúrpedagógia a múlttal való kapcsolattól az emberi egzisztencia alapkérdéseire remélt választ. A kultúrpedagógiai megközelítés szerint, mivel a múlt örök értékek hordozója, az ember saját életére vonatkoztatható célt és értelmet tud a történelemből

kicsiholni. Ezzel a történelemfelfogással való kontinuos azonosulást tükrözik Tökéczi következő sorai: „Némi túlzással azt is mondhatnánk, hogy az élet folyamatosan az emlékezés kereteiben létezik. Hiszen a konkrét, jelen létezés mindig a múlt örökségéből táplálkozik. Ha az emlékezetet erőszakosan és mesterségesen gátolják, akkor az megroppantja a személyiséget s a közösséget, hiszen az emberek nem tudják tisztázni a legfontosabbat, azt hogy kik ők, és mi a cél, az irány, a létezés értelme.”²²⁷

A múlt tehát az emberi élet céljára, értelmére nyithat ablakot. Azért is fontos ez a passzus, mert arra is rámutat, hogy Tökéczi értelmezésében a történelem, a történelemhez való odafordulás és az abból nyert valóságismeret az emberi létezés alapvető ténye, nem pusztán a szaktudományok vizsgálódási tereuma, illetve ismeretelméleti, metodológiai problémája.

Láthattuk korábban, hogy a kultúrpedagógia a történelmi jelenségeket reprezentálva nem pusztán ismeretet kívánt átadni, hanem erkölcsi mintát is. Az erkölcsi minta és a hozzá kapcsolódó világértési mód a vele azonosulót emberi létének teljességében szólítja meg, s így magatartását is formálja. Az fogadhatja el a történelem potenciális mintaadó szerepét, aki úgy véli, hogy az ember alapvető létlehetőségei és korlátai tértől és időtől függetlenül változatlanok, vagyis az „örök ember” és az „örök érték” képzetei nem merő fantazmagóriák. Tökéczi nyilvánvalóan hitt ezekben, mint írta: „az emberi létnek hangsúlyos folyamatosságai vannak s ezek nem avulnak el.”²²⁸ Egy másik szöveghelyen pedig a következő gondolat szerepel: „az emberi életnek, szellemnek és léleknek kiiktathatatlan konzervatív struktúrái vannak s ezekben kimagasló szerepet játszanak a védettségi és otthonossági szükségletek, s kiirthatatlan az önmeghaladási vágy, a végső értelemdás Istent kereső sóvárgása is.”²²⁹ Az emberi természet, az emberi létlehetőségek állandósága teremti meg annak feltételét, hogy a „múltnak saját belső »logikáján« túl mindig van vagy lehet mondanivalója az utókornak.”²³⁰

Rudolf Bultmann szerint a történelemhez fordulást két alapvető cél mozgathatja. Az egyik esetben a cél pusztán a múlt rekonstrukciója és bemutatása. A másik esetben a „történelem tanulmányozásának végső oka az, hogy az ember meg akarja tudni, melyek az emberi egzisztencia lehetőségei... ha megértem a történelmet, akkor be tudom látni, hogy milyen lehetőségek vannak az ember élete számára, és ezzel együtt azt is, hogy melyek az én saját életem lehetőségei.”²³¹ A két megközelítést – 19. századi úttörőik, Leopold Ranke és Wilhelm Dilthey után – nevezhetjük a történelemértés „ranke-i” és „dilthey-i” útjának. Bultmann szerint, aki Dilthey nyomdokain járt, a történelemben megfigyelhetők az emberi világértelmezés bizonyos állandó típusai. Ezek a világnézetek, az étellel szembeni alapmagatartások és „még ha sajátos történelmi szituációk váltották is ki őket... az emberi önértelmezés állandó lehetőségei... örökké aktuálisak maradnak, és különböző korokban, különböző formákban kelnek életre.”²³²

Tökéczi történetírásának egyaránt jellemzője a „belső logika”, vagyis a konkrét történeti összefüggések feltárása, valamint a jelennek szóló értékmozzanatok megragadása, a mintakövetésre érdemes világértelmezések, emberi alapmagatartások felmutatása. Az utóbbi nemhogy kizárja az előbbit, hanem feltételezi azt, hiszen az étellel szembeni alapmagatartások mindig konkrét, egyedi történeti összefüggésekben vannak elrejtve. A konkrét történeti összefüggések kibontása nélkül az értékhorozó alapmagatartás sem lehetne felmutatható. Ezt érdemes egy példán keresztül megvilágítani. A Tökéczi által értékesnek tekintett Tisza István-féle politikai realizmus (a valóság korlátainak elismerése, a szervesen kifejlődő hagyományok tisztelete, az utópikus ön- és világmegváltási teoreémák elutasítása), olyan alapmagatartást-világképet jelöl, amely nem korhoz kötött, és a jelen számára is iránytűt jelenthet. Ez az alapmagatartás azonban konkrét történeti

helyzetekben mutatkozott meg és korhoz kötött kérdésekre adott válaszokban tükröződött. Anélkül, hogy rekonstruálnánk Tisza Istvánnak a Monarchia jövőjéről, a korabeli szocialista tanokról vagy éppen az általános választójogról formált nézeteit, lehetetlen ezen alapmagatartás-világkép feltárása.

A „ranke-i” történetírás azt tekinti elsődleges szerepének, tevékenysége ethoszának, hogy a múlt egy lehatárolt jelenségcsoportját a megfelelőnek tartott módszertani és ismeretelméleti belátásokra építve rekonstruálja. A történetírás ezen útján járók is gondolkodhatnak a „történelem hasznáról”, azonban a múltra vonatkozó ismeret ebben a szemléleti keretben önérték. Ezt a felfogást hűen tükrözik Romsics Ignác gondolatai, aki a követendőnek ítélte „céhes szabályok” szerint működő történetírást úgy jellemzi, mint olyan tudásformát, amely eredményvárásában „szerény” és nem törekszik a „végső, nagy válaszok” megfogalmazására. A történetíró mint „szakember” Kant maximájához hűen „érdek nélküli érdeklődéssel” fordul tárgyához „s a szakma konvencionális technikáit alkalmazva vonja le következtetéseit.”³³

Ezzel szemben Tökéczkinél a történelmi ismeret önmagán túlmutató szerepe a meghatározó, az igazán lényeges: „a tudás nem önmagában és önmagáért való cél, hanem eszköz inkább.”³⁴ Ez természetesen nem jelenti a módszertani szigor feladását, a múlt meglátott valóságának az eszmény irányába való eltorzítását. A szakmailag, vagyis módszertanilag megalapozott módon kibányászott ismeret egy önmagán túlmutató célt is szolgál, ez a megközelítés tudás és erkölcs szerves egybekapcsolására törekszik és a történelem életorientáló szerepét is meglátja. A hangsúly itt az utóbbin van, nem pedig az „érdek nélküli érdeklődés” nyomán napvilágra került ismereten.

(A történetírás kritikai szerepe) Az írás során többször utaltam arra, hogy Tökéczki László mennyire nagyra értékelte a dualizmus időszakának politikai kultúráját meghatározó liberális konzervatív irányzatot, a képviselői által folytatott nemzeti realpolitikát. Talán nem túlzás azt mondani, hogy a történetíró a magyar politikai gondolkodás klasszikus korszakaként tekintett a dualizmus korára. Viszonya a liberális konzervatív politikai gondolkodáshoz és gyakorlathoz hasonló volt, mint a korszakos jelentőségű irodalomtörténészé, Horváth Jánosé az általa nemzeti klasszicizmusnak nevezett, elsősorban Arany Jánossal és Kemény Zsigmonddal azonosított irodalmi irányhoz. Horváth szemében a nemzeti klasszicizmus több volt, mint irodalmi jelenség, hiszen „ihletője a történelmi magyarság kifejtett erkölcsi öntudata, irodalma pedig a magyar szellem kvintesszenciájának művészi megnyilatkozása.”³⁵ Tökéczki a magyar liberális konzervativizmust ruházta fel hasonló szereppel. Képviselői eszerint egy több évszázados hagyományozási folyamat betetőzői: „a magyar értelmiségi kultúra több évszázados hagyományát is összegezték.”³⁶ Ennek a hagyománynak a lényege, hogy „görcsös utánzási vágy nélkül... »realpolitikusi módon« tudták a Nyugatot és a hazai körülményeket feldolgozni. Ez az igazi, évszázados megújulásra mindig képes magyar gondolkodási örökség, amelyet a liberális konzervativizmus vett át és vitt tovább.”³⁷ Itt érdemes megjegyezni, hogy Tökéczki két fontos munkája, a Tisza- és az Andrássy-monográfia, valamint a *Történelmi arcképek* ezt a szellemi örökséget tárják fel.³⁸ Tisza és Andrássy Tökéczki koncepciója szerint a liberális konzervativizmus gondolatvilágának két meghatározó reprezentánsa.

Ez a liberális konzervativizmusról rajzolt pozitív, bár korántsem kritikátlan³⁹ kép beilleszthetetlen volt azokba az értelmezési keretekbe, amelyek meghatározták a késő kádári 1980-as évek és a rendszerváltoztatás utáni 1990-es évek hivatalos történetírásának szemléletét. Ezen értelmezési keretek megbontásának vágya adott Tökéczki történetírásának kritikai, polemikus jelleget. A történetíró ebben a korszituációban láttatja a történetírás

feladatának a „hagyományok újjáépítését”, az átvilágítatlan szemléleti alapok kritikai vizsgálatát. Ennek jegyében születnek az 1990-es években a rendkívül gondolatgazdag, éles vitákat kiváltó történelmi esszéi, mint a *Magyar eszmetörténeti vázlat*, *A magyar társadalom a liberalizmus befogadásának korában*, *Vitairat a magyar polgárosodásról – álom és valóság*, *Miért (politikai) hadszíntér még mindig a magyar történelem*.⁴⁰

Melyek voltak ezek a Tökéczkit vitára sarkalló, a korszak képét és azon belül a liberális konzervativizmus értékelését befolyásoló átfogó gondolati konstrukciók és fejlődésrajzok? Az egyik a reformkori „haladó” szerepet betöltő liberalizmus eltorzulásának tézise. A késő Kádár-korszak történetírásának nagy összegző művében, a tizkötetes *Magyarország története századfordulót feldolgozó részében* Szabó Miklós bontotta ki a gondolatot, miszerint a dualizmuskori liberalizmus „állagörző” és konzervatív jellegűvé vált.⁴¹ Ennek az állagörző liberalizmusnak központi eleme a „refeudalizált nacionalizmus”, ami a korábbi „progresszista” 48-as hazafiság megtagadását jelentette.⁴² Szabó itt nem tett mást, mint hogy a polgári radikálisok korabeli politikailag motivált sarkos ítéletét öltöztette tudományos köntösbe.⁴³

Az eltorzulási tézist egészítette ki a nemesi háttérű középosztály és politikai elit közszellemének, mentalitásának az egyoldalú, végtetekig vitt bírálata. Az említett történelmi összefoglalóban ilyen leírásokkal, kollektív tulajdonságjegyekkel találkozunk: „más népeket lenéző, türelmetlen nacionalizmus”, „gőgös szociális antidemokratizmus”, „haladásellenes ideológia” képviselője, „rendi intézmények idealizálása”.⁴⁴

Ezt a két ideológiai konstrukciót helyezte tágabb összefüggésbe a magyar koraujkori-újkori társadalomfejlődés zsákutcsás jellegéről szőtt, a magyar értelmiségi közgondolkodást mélyen átható diskurzus. Ennek értelmében a magyar társadalomfejlődés sajátosságai lemaradásnak, torzulásnak minősülnek a normatívnak tekintett nyugati és keleti mintához képest.⁴⁵ A késő Kádár-korszakban, illetve a rendszerváltás idején ezt a gondolatot Bibó István 1945 után született tanulmányai, elsősorban az *Eltorzult magyar alkat, zsákutcsa magyar történelem*, valamint Szűcs Jenő *Vázlat Európa három történelmi régiójáról* című történelmi esszéje táplálta.⁴⁶ Ezek értelmében a „gazdaság- és társadalomszerkezeti torzulások” a „mentális struktúrákat”, s így a politikai kultúrát is deformálják.⁴⁷ Bibó ezt a deformálódást a kiegyezés korszakára, míg Szűcs a 18. századra helyezi.⁴⁸

Tökéczki úgy vélte, hogy ez a fajta történelemértelmezés rendkívül káros, mert nemcsak valóságismeretet, s így reális helyzettudatot nem ad a közösségnek, de el is idegeníti azt saját múltjától, s így azt is lehetetlenné teszi, hogy a történelem betöltse nemzeti öntudatforrás szerepét. Tökéczki esszéiben kibontott kritikáját pusztán módszertanilag vizsgálva azt a megállapítást tehetjük, hogy az döntően két eszközzel élt. Az egyik a bírált értékelések, narratívák eszmetörténeli forrásainak feltárása. A történetíró ennek keretében mutatja ki, hogy az általa bírált értelmezési keretek a századfordulón születtek meg a polgári radikális értelmiség köreiben. A gondolati konstrukciók politikailag motiváltak: céljuk az általuk megvalósítani kívánt elitváltás ideológiai-történeli megalapozása. Ennek nemcsak a jelenbeli állapotok bírálata képezi részét, de a magyar nemesség történelmi teljesítményének megkérdőjelezése is. A gondolati konstrukció ezen elitváltást megalapozó, a birtokon belülieket delegitimáló természete miatt, bizonyos módosulásokkal a kommunista mozgalom gondolati eszköztárába is bekerült. A magyar elmaradottságról, az ázsiai és feudális Magyarországról, valamint a provinciális és elnyomó uralkodó osztályról szőtt eszme-futtatások valójában a politikai önlegitimáció és nem a valóságismeret lenyomatai. Tökéczki ezért nevezi ezt „önlegitimációs történelemszemléletnek”.⁴⁹

A kritika másik iránya az átfogó, ebből fakadóan absztraktabb gondolati szinten mozgó fejlődésrajzok, metanarratívák mindenkori gyenge pontján támad. Ezek a nagyívű gondolati konstrukciók, mint amilyen Bibó és Szűcs tanulmánya, az ideológiai hangoltságtól függetlenül, pusztán már a műfaji adottságokból fakadóan leegyszerűsítőek, tényanyaguk pedig szelektív. Ugyanis csak azokat a részösszefüggéseket vonultatják fel, amelyek beilleszthetők a „nagy elbeszélés” öntőformájába. Tökéczki éppen ezért, túl a világnézeti kritikán, a széles körben ismert „kistények”, konkrét történeti összefüggések felvonultatásával kísérli meg szétfeszíteni a gondolati sablonokat, megkérdőjelezve így az értelmezési keret valóságfeltáró erejét.⁵⁰

(*Záró gondolatok a történelem hasznáról*) Szinte kínálja magát gondolataink összegzésére Nietzsche egyik „korszerűtlen elmélkedése”. A német gondolkodó a történelem hasznáról elmélkedve a múlthoz fordulás négy lehetséges módját ismeri fel és azokat vizsgálja. Amit elvett a négy lehetséges út közül az a „tisza tudomány”, az ismeret önértékké emelése: „A történelem tiszta tudományként elgondolva és szuverénvá változva, az emberiség számára egyféle életzárassá lenne.”⁵¹ A múltat az „élet éléséhez” kell használni, a történelemnek az életet kell szolgálnia.

Ennek egyik módja saját hagyományaink féltő őrzése, ápolása: „A történelem... a megőrző és tiszteletet érző lényé, aki hűséggel és szeretettel pillant vissza oda, ahonnan jön, amiben lett... Azzal, hogy a régtől fogva fennállót óvatosan ápolja, azokat a feltételeket, melyek közt ő maga keletkezett, meg akarja őrizni... az életnek szolgál.”⁵² Ennek a magatartásnak, tiszteletérzéknek legnagyobb értéke, hogy az embereket érzelmileg kapcsolja szülőföldjükhöz és szülőföldjük szokásaihoz.

Emlékezhetünk rá, hogy ez a gondolati motívum Tökéczki történelemfelfogásában is fontos szerepet játszott: a nemzeti hagyományok érzelmi kötődési pontokat kínálnak fel, amelyek megalapozzák a közösségi identitást. Tökéczkinél azonban túl ezen, a nemzeti hagyományok a kollektív tapasztalatokat is közvetítik, így segítve a jelenben való közösségi tájékozódást. Ebben a gondolati keretben a múlt során felhalmozódó közösségi tapasztalatok párlata. Továbbá Tökéczki szemében a nemzeti hagyományok egyetemes, örök emberi szellemi-erkölcsi értékeket is hordozhatnak, így segítve az egyén értékorientációját.

Nietzsche szerint a másik járható út, melyen a történelemmel való foglalkozás hasznos hoz az élet számára, ha az ember, mint „tevékeny és törekvő lény” tettei számára keres benne támasztékot: „A történelem mindenekelőtt a tevékeny és hatalmasé, azé aki nagy harcot harcol.”⁵³ Tökéczkinél a történelem nem a tett doppingja, hanem olyan valóság, amely feltárhatja az ember alapvető létlehetőségeit és korlátait, a létezés értelmét. A történetírás pedig a jelennek szóló értékmozzanatok megragadásával, a mintakövetés-ere érdemes világertelmezések, emberi alapmagatartások felmutatásával ebben segíthet.

Nietzsche számára a történelemmel foglalkozás harmadik értelemmel teli módja a „kritikai”, amely egy adott múltkép szétzúzására, felváltására tör, „hogy élni lehessen”.⁵⁴ A bírálat alapja megint csak az „élet érdeke”, az igazságra törekvésnek nincs szerepe benne: „Nem az igazságosság ül itt törvényt; még kevésbé a kegyelem hirdet itt ítéletet: hanem egyedül az élet.”⁵⁵ Mint azt láttuk, Tökéczki történetírásában is fontos szerepet játszott a kritikai vonatkozás, azonban ez a korszituációhoz kötődött. Bírálat pedig az általa vélt igazság, érték, valóság szellemi bázisáról fogalmazódott meg.

A „tisza tudomány” mind a *Korszerűtlen elmélkedések* lapjain, mind Tökéczki írásában alárendelődött valami másnak. Az első esetben az életnek, vagyis az ember éppen aktuális vitális érdekeinek, a második esetben az értéknek. Megállapítható talán, hogy

a történész történelemértelmezésének legfőbb jellemzője az értékmozzanatokra való érzékenység. Tökéczki szemében az érték természetesen nem formális kategória, hanem konkrét értékrend, amelyen a krisztusi tanítás ragyog át.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Budapest, Atlantisz, 2004.
- Békés Márton: *Fordul a szél*, Budapest, KKTT, 2019.
- Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem, in Vida István (szerk.): *Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949*, Budapest, Magvető, 1986, 570–619.
- Bultmann, Rudolf: *Történelem és eszkatológia*, Budapest, Atlantisz, 1994.
- Bultmann, Rudolf: *Jézus Krisztus és a mitológia. Az Újszövetség a bibliakritika fényében*, Budapest, Teológiai Irodalmi Egyesület, 1996.
- Gyáni Gábor: Fin de siècle-történetírás, in *Emlékezés, Emlékezet és a történelem elbeszélése*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2000, 31–47.
- Gyáni Gábor: Mit várhat az iskola a szkeptikus történetírástól? *Új Pedagógiai Szemle*, 1997/4, 94–101.
- Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története 1890–1918. 7/1*, Budapest, Akadémiai, 1978.
- Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története 1890–1918. 7/2*, Budapest, Akadémiai, 1978.
- Horváth János: *Aranytől Adyig. Irodalmunk és közönsége*, Budapest, Pallas Kiadása, 1921.
- Jászi Oszkár: Szocializmus és hazafiság [1905] in Litván György – Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája*, Budapest, Magvető, 1982.
- Németh András: *A magyar pedagógia tudománytörténete*, Budapest, Gondolat, 2005.
- Nietzsche, Friedrich: A történelem hasznáról és káráról, in *Korszerűtlen elmélkedések*, Budapest, Atlantisz, 2004.
- Romsics Ignác: Bevezetés. A történetírás objektivitásának mítoszáról és a múlt mitizálásának elfogadhatatlanságáról, in Romsics Ignác (szerk.): *Mitoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemeről*, Budapest, Osiris, 2003.
- Szijártó M. István: A mikrotörténelem, in Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, Budapest, Osiris, 2006.
- Szücs Jenő: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*, Budapest, Magvető, 1983.
- Tökéczki László: *Tisza István eszméi, politikai arca*, Budapest, Kairosz, 2000.
- Tökéczki László: *A bohém zseni. Gróf Andrássy Gyula szellemi-politikai arcéle*, Budapest, KKTT, 2020.
- Tökéczki László: *Prohászka Lajos*, Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1989.
- Tökéczki László: Előszó, in *Polgári múlt – polgári jelen?* Budapest, Konrad Adenauer alapítvány, 1995.
- Tökéczki László: *Történelmi arcképek. Politikus portrék a dualizmus korából*, Budapest, XX. Század Intézet, 2002.
- Tökéczki László: Az első Protestáns Szemle, *Protestáns Szemle*, 1992/1, 12–18.
- Tökéczki László: A Magyar Figyelő (1911–1918) eszméi, *Történelmi Szemle*, 1994/3–4, 239–281.
- Tökéczki László: A tiltott emlékezés és következményei, *Hitel*, 2006/10, 173–176.
- Tökéczki László: A magyar társadalom a liberalizmus befogadásának korában, *Kortárs*, 1992/9, 3–20.
- Tökéczki László: Vitairat a magyar polgárosodásról – álom és valóság, *Századvég*, 1991/2–3, 49–59.
- Tökéczki László: Az önismeret senkit sem veszélyeztet [1990] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 5–12.
- Tökéczki László: Magyar eszmetörténelmi vázlat [1995] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 13–37.
- Tökéczki László: A mai magyar konzervativizmus forrásai [1996] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 97–104.
- Tökéczki László: Miért (politikai) hadszíntér még mindig a magyar történelem [1998] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 147–161.
- Tökéczki László: A racionalizmus problémái [1997] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 256–266.
- Van idő, avagy amiről nem szabad hallgatni, arról beszélni kell. Gyarmati László beszélgetése Tökéczki Lászlóval [1996] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 343–359.
- Kié a történelem? *Beszélő*, 1990. december 22. 35–36.

JEGYZETEK

- 1 Van idő, avagy amiről nem szabad hallgatni, arról beszélni kell. Gyarmati László beszélgetése Tökéczki Lászlóval [1996] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 347–348.
- 2 Tökéczki László: Előszó, in *Polgári múlt – polgári jelen?* Budapest, Konrad Adenauer alapítvány, 1995. 7. A sajtótörténeti kötet végül nem készült el, de két későbbi tanulmány is az itt szerzett ismeretek gyümölcse: Tökéczki László: A Magyar Figyelő (1911–1918) eszméi, *Történelmi Szemle*, 1994/3–4, 239–281.; Tökéczki László: Az első Protestáns Szemle, *Protestáns Szemle*, 1992/1, 12–18.
- 3 Tökéczki László: Előszó, in *Polgári múlt – polgári jelen?* Budapest, Konrad Adenauer alapítvány, 1995. 7.
- 4 Tökéczki László: *Prohászka Lajos*, Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1989, 42.
- 5 Németh András: *A magyar pedagógia tudománytörténete*, Budapest, Gondolat, 2005, 281.
- 6 Tökéczki László: *Prohászka Lajos*, Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1989, 12.
- 7 Uo. 33.
- 8 Uo. 30.
- 9 Uo. 13.
- 10 Uo. 29.
- 11 Uo.
- 12 Uo. 30.
- 13 Uo. 43.
- 14 Uo. 34.
- 15 Kié a történelem? *Beszélő*, 1990. december 22. 35.; Tökéczki László: Az önismeret senkit sem veszélyeztet [1990] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 6.
- 16 Tökéczki László: Az önismeret senkit sem veszélyeztet [1990] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 6.
- 17 Kié a történelem? *Beszélő*, 1990. december 22. 35.
- 18 Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Budapest, Atlantisz, 2004, 132.
- 19 Uo. 138.
- 20 Uo. 141.
- 21 Tökéczki László: Az önismeret senkit sem veszélyeztet [1990] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 6.
- 22 Tökéczki László: Miért (politikai) hadszíntér még mindig a magyar történelem [1998] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 147.
- 23 Gyáni Gábor: Fin de siècle-történetírás, in *Emlékezés, Emlékezet és a történelem elbeszélése*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2000, 37.
- 24 Uo. 47.
- 25 Gyáni Gábor: Mit várhat az iskola a szkeptikus történetírástól? *Új Pedagógiai Szemle*, 1997/4, 99–100.
- 26 Szijártó M. István: A mikrotörténelem, in Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, Budapest, Osiris, 2006, 517.
- 27 Tökéczki László: A tiltott emlékezés és következményei, *Hitel*, 2006/10, 173.
- 28 Tökéczki László: Magyar eszmetörténeti vázlat [1995] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 16.
- 29 Tökéczki László: Az önismeret senkit sem veszélyeztet [1990] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 5–6.
- 30 Tökéczki László: Magyar eszmetörténeti vázlat [1995] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 15.
- 31 Bultmann, Rudolf: *Jézus Krisztus és a mitológia. Az Újszövetség a biblikritika fényében*, Budapest, Teológiai Irodalmi Egyesület, 1996, 51–52.
- 32 Bultmann, Rudolf: *Történelem és eszkatológia*, Budapest, Atlantisz, 1994, 163.
- 33 Romsics Ignác: Bevezetés. A történetírás objektivitásának mítoszáról és a múlt mitizálásának elfogadhatatlanságáról, in Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*, Budapest, Osiris, 2003, 27.
- 34 Van idő, avagy amiről nem szabad hallgatni, arról beszélni kell. Gyarmati László beszélgetése Tökéczki Lászlóval [1996] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 355.
- 35 Horváth János: *Aranytól Adyig. Irodalmunk és közönsége*, Budapest, Pallas Kiadása, 1921, 37–38.
- 36 Tökéczki László: A mai magyar konzervativizmus forrásai [1996] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 101.
- 37 Uo.
- 38 Tökéczki László: *Tisza István eszméi, politikai arca*, Budapest, Kairosz, 2000; Tökéczki László: *A bohém zseni. Gróf Andrássy Gyula szellemi-politikai arcéle*, Budapest, KKT, 2020; Tökéczki László: *Történelmi arcképek. Politikusi portrék a dualizmus korából*, Budapest, XX. Század Intézet, 2002.
- 39 Tökéczki László: A mai magyar konzervativizmus forrásai [1996] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 103.
- 40 Tökéczki László: Magyar eszmetörténeti vázlat [1995] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 13–37.; Tökéczki László: A magyar társadalom a liberalizmus befogadásának korában, *Kortárs*, 1992/9, 3–20.; Tökéczki László: Vitairat a magyar polgárosodásról – álom és

- valóság, *Századvég*, 1991/2–3, 49–59.; Tökéczki László: Miért (politikai) hadszíntér még mindig a magyar történelem [1998] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 147–161.
- 41 Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története 1890–1918. 7/2*, Budapest, Akadémiai, 1978, 925.
- 42 Uo. 916.
- 43 Jászi Oszkár: Szocializmus és hazafiság [1905] in Litván György – Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája*, Budapest, Magvető, 1982, 53.
- 44 Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története 1890–1918. 7/1*, Budapest, Akadémiai, 1978, 460.; Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története 1890–1918. 7/2*, Budapest, Akadémiai, 1978, 914., 922.
- 45 Békés Márton ennek kapcsán „lemaradási diskurzusokról” beszél. Békés Márton: *Fordul a szél*, Budapest, KKT, 2019, 178.
- 46 Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcas magyar történelem, in Vida István (szerk.): *Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949*, Budapest, Magvető, 1986, 570–619.; Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*, Budapest, Magvető, 1983.
- 47 Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*, Budapest, Magvető, 1983, 116.
- 48 Uo. 113.
- 49 Tökéczki László: Miért (politikai) hadszíntér még mindig a magyar történelem [1998] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 157.
- 50 Tökéczki Bibó kritikájára lásd. Tökéczki László: A racionalizmus problémái [1997] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 256–266.
- 51 Nietzsche, Friedrich: A történelem hasznáról és káráról, in *Korszerűtlen elmélkedések*, Budapest, Atlantisz, 2004, 105.
- 52 Uo. 112.
- 53 Uo. 106.
- 54 Uo. 116.
- 55 Uo.

„Krisztus kenyér s bor színében...” Az 1938-as budapesti Eucharisztikus kongresszus himnuszának szerzője: Koudela Géza

ELSŐ DÍJAS PÁLYAMŰ

„Ebben az elmechanizált, agyontempózott világban leghűségesebb,
leghatalmasabb barátaink a Lélek könyvei:
in labore requies, in aestu temperies, in fletu solatium,
megfáradtságunkban nyugovás, kiizzadásunkban enyhülés,
elszomorodásunkban vigasztalás.
Talán soha nem kellettek inkább szentkönyvek mint éppen mostanság.”¹
(Koudela Géza, 1935)

A Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus a római katolikus egyház világméretű találkozója. Létrehozásának célja az Oltáriszentség tisztelete, annak megismertetése az emberekkel. Jó ideje a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusok Pápai Bizottsága szervezi. Az elsőt 1881-ben rendezték meg, éppen 140 éve.

Maga az eucharisztia a legfontosabb keresztény jelkép: az oltáriszentség. A római katolikus liturgia, azaz a szentmise minden alkalommal erre, vagyis a kenyér és a bor átváltoztatására, az utolsó vacsorára való emlékezés. Az eucharisztia saját ünnepe az Úrnappja, amit a világegyház a Szentháromság vasárnap utáni csütörtökön (illetve vasárnapon) tart.

A kongresszusok kezdeményezője a franciaországi Tours-ban élt *Émilie Tamisier* asszony (1834–1910) volt. A világi hölgy *Pier Giuliano Eymard* (1811–1868) és az 1986-ban boldoggá avatott *Antoine Chevrier* (1826–1879) tanítványaként eleinte eucharisztikus zárandoklatot vezetett ismerős papok segítségével Avignonba (1874). Ugyanebben az évben Ars-ba is szervezett zárandoklatot, *Vianney Szent János* halála évfordulójának tiszteletére.

Tamisier asszony *Gaston de Ségur* püspök (1820–1880) segítségével 1881-ben Lille-ben megszervezte az első kongresszust. Az eucharisztia megismertetése és ünneplése mellett a kongresszus célja az egyre jobban elhatalmasodó franciaországi szekularizáció megfékezése volt – az egyház saját eszközeivel.²

Az első kongresszuson, amelyre *XIII. Leó pápa* adta az áldást, mintegy tíz ország képviselői jelentek meg. A siker arra buzdította a szervezőket, hogy tegyék rendszeressé ezeket a találkozokat, amelyeken a beszédeken és előadásokon kívül körmenetek is szerepeltek. A következő évben Avignonban találkoztak a Pénitents-Gris (Szürke bűnbánók) közösség támogatásával. Két év múlva, 1883-ban *Doutreloux* liège-i érsek szervezésében valósult meg a kongresszus. Itt már valóban lehetett érzékelni a dolog nagyságát és hatását a nem feltétlenül hívő emberekre is.

Ezt a Fribourg városában tartott kongresszus követte (Svájc, 1885). A főszervező *Mermillod* püspök volt, aki sokat tett már korábban is a nemzetközivé, egyetemessé válásért. Az ő vezetésével létrejött egy Állandó Bizottság, és immár ennek felügyeletével zajlott a találkozások sora, egy-kétévi rendszerességgel. *XIII. Leó pápa* kezdeményezte, hogy 1893-ban Európán kívül, ráadásul vallási szempontból nagyon is jelentős helyen, Jeruzsálemben találkozzanak.

A következő nagy lépést 1910-ben tették meg, amikor a kongresszust az óceánon túl szervezték meg, mégpedig a kanadai Montréalban. Az I. világháború alatt természetesen elmaradtak a kongresszusok, az 1914-es lourdes-i találkozó után csak 1922-ben rendezték meg, akkor Rómában, XI. Pius pápa elnökletével, aki elrendelte, hogy ezután kétévenként tartsanak kongresszust. (Ezt többé-kevésbé sikerült is betartani.) Különleges volt még ez az esemény abban is, hogy inntól fogva nagyobb hangsúlyt fektettek magára a névre, azaz az eucharisztia, a keresztény misztériumra.

1938-ban Budapesten rendezték meg az eseményt, ezután tizennégy évnyi csend következett a II. világháború miatt.

Az 1962 és 1965 között lezajlott II. vatikáni zsinat jelentős változásokat hozott több területen is. Az anyanyelvű misézés bevezetésén túl az egyház belső életének megújítása, az elszakadt keresztény testvéreknek az egyházba való visszahívása és a mai világgal folytatott párbeszéd voltak az elsődleges feladatok. A zsinat ideje alatt, 1964-ben Bombay-ben (Mumbai) volt az eucharisztikus kongresszus. A zsinat utáni első kongresszust Bogotában (1968) tartották meg, majd Melbourne-től (1972) Philadelphiáig (1976) egyre inkább nyitottak a világ távoli területei felé.

Az 1938-as budapesti világgongresszust mintegy 80 évvel később követi az újabb: 2020-ban, illetőleg (a halasztás miatt) 2021-ben ismét a magyar főváros fogadhatja az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszust. (Ezelőtt legutóbb 2014-ben a fülöp-szigeteki Cebu adott otthont az 51. találkozóknak.)

A Teológiai bizottság három témát dolgozott ki az előkészítő évekre. Az első év tematikája: „keresztény életünk forrása az Eucharisztia” volt, a másodiké: „az Eucharisztia az Egyház életének forrása”, a harmadiké pedig: „az Eucharisztia forrás a világ számára”. Hamarosan megszületett a döntés, a kongresszus mottója a 87. zsoltár 7. verse: „Minden forrásom belőled fakad” lesz.

Nézzük az 1938-as esemény legfontosabb elemeit (1938. május 25–29.). Külön érdekesség, hogy ebben az évben ünnepelte Magyarország Szent István halálának 900. évfordulóját.

A konferencia keretében voltak ún. „...nemzetközi gyűlések, amelyeken a hosszabb előadások mellett minden résztvevő ország képviselője három percben hazája nyelvén köszöntötte a kongresszust. A nemzetközi gyűlések mellett különböző témákban (mint pl. az Eucharisztia és a család) rendeztek nemzeti üléseket is. A kongresszus folyamán külön misét celebráltak az ifjúság, a katonaság és a keleti rítusú katolikusok számára. Az egyszerű hívek tömegei számára az olyan események jelentettek meghatározó élményt, mint a gellérthegyi tűzijátékkal egybekötött hajós körmenet, a százötvenezer férfi éjszakai szentségimádása, Eugenio Pacelli³ pápai követ vasárnapi szentmiséje a Hősök terén, amelyen félmillióan vettek részt és a záró eucharisztikus körmenet, amelynek többszáz ezres közönségét egy májusi zivatar is próbára tette.”⁴

A kongresszus fővédnöke Horthy Miklósné Purgly Magdolna volt. „A kongresszus főbizottságának elnökségét Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás és Nagy Elek vezette. Az elnökség tagjai között voltak többek között Bangha Béla, Czapi Gyula, Huszár Károly volt miniszterelnök és Mihalovics Zsigmond, az Actio Catholica országos igazgatója. A magyar katolikus egyházon belül a szervezés munkálatait az Actio Catholica szervezeti hálózatára építették.”⁵

Érdekes adalék egy résztvevőtől: „A másik nagy dolog, amit azt hiszem, minden plebánián csináltak... két erős papírból készült zacskót kapott mindenki. Az egyik az üres volt, a másik tömve volt búzaszemekkel. És – most már nem ismerem a kvótát,

de – rózsafüzérékért, imádságokért, vagy éppen szentáldozásokért lehetett búzaszemeket áttenni az üres zacskóba. S egy év alatt megteltek az üres zacskók, kifogytak a teli zacskók, s a kongresszus alatt ebből a búzából, – ezt öröltették meg 1938 tavaszán, – ebből a búzalisztból készültek az ostyák, amivel áldoztattak.”¹⁶

A kongresszus előestéjén, május 24-én az Ünnepi Csarnokban Pacelli bíboros szavai után Balla Sándor, egy százéves alföldi ember köszöntötte a pápai követet: „*Aldott, aki az Úr nevében jő, hozsanna a magasságban! – Ezt énekei a magyar földmunkos, sokat szenvedett népe. Így köszönti azt, aki a mi Urunk Jézus földi helytartójának, Szent Péter utódjának követségében jött mihozzánk.*”

Másnap zuhogott az eső, így gyülekeztek az emberek. Ennek ellenére mintegy 250.000 ember érkezett csak Magyarországról, de jelen volt mintegy 300.000 budapesti hívó és kb. 25.000 külföldi is. Legtöbben Csehszlovákiából (8000 ember), Ausztriából (7000 ember) és Lengyelországból (6000 ember) érkeztek. De még az igen távoli Fülöp-szigetektől (a legutóbbi konferencia helyszínéről) is jött 50 ember.

Május 25-én délután a Hősök terén mintegy 200.000 ember vett részt az ünnepi megnyitón. Pacelli bíboros szentbeszédében Krisztus példáját tárta a jelenlévők elé: „*Az eucharisztikus Krisztussal ma is úgy bánnak, ahogyan bántak Krisztussal földi életében. Krisztus szenvedése Betlehemtől és a Golgotától az idők végezetéig tart. Ez a keresztény szív számára megpróbáltatást és szenvedést okozhat, de nem lehet akadálya hitének. Hol van ma Heródes és Pilátus?*”

„...*az ország minden vidékének jellegzetes, tarka, magyaros motívumokkal dekorált ünneplő csoportja már a kora reggeli órákban elhelyezkedett a Hősök terén és az oltáremelvény mögött, a tó területén. A meleg májusi napfényben csodálatos látványt nyújtott, ahogyan az ifjúság köszöntötte a felvonuló papságot, majd a mise alatt térdre ereszkedve, hódolattal fogadta az Oltáriszentséget, és áldozott. A szentmisét Verdier bíboros, Párizs érseke mondta... Az 1938-as szentmise legfontosabb üzenete az volt, hogy minden új nemzedék újrakezdi és folytatja az Egyház történetét.*

Az áldoztatást háromszáz pap végezte, akik fehér karingben és stólával vonultak végig az elsőáldozók között. A fehér és arany színekkel dekorált, tüll-függönyös frigszekerényeket a premontrei rend tagjai vitték...” Mintegy 150.000 ostyát szenteltek meg.

Május 26-a áldozócsütörtök⁸ volt. Ekkor 150.000 elsőáldozó vette először magához az oltári szentséget a Hősök terén. Este a Szent István-bazilikától körmenetben vitték a Szent István gőzhajóra az Oltáriszentséget. (Ez a hajó vitte végig a Dunán a Szent Jobbot a Szent István-évben, a konferencia után.) *Amikor a körmenet visszaindult a Bazilikába, elkezdődött a tűzijáték a Gellért-hegyről. (A szentmisén a Kezdődik az ének és a Futva jöttem elibéd kezdetű népének hangzottak el többek között.)*

Május 27-én reggel a Hősök terén a katonák és hadirokkantak vettek részt szentmisén. Ugyanaznap éjszaka 150 ezer férfi jelent meg a Hősök terén szentségimádásra, Csávossy Elemér jezsuita atya vezetésével. Az éjjeli szentmisén ugyanennyien járultak szentáldozáshoz.

Május 28-án az Egyház egységéért tartott konferenciát rendezték meg. Este ünnepség volt az Operaházban, ahol Liszt Ferenc Krisztus Oratóriumát adták elő.

Május 29-én... *a falvak fiatalsága vonult fel az Ünnepi Csarnoknál. 25 ezer fiatal érkezett az ünnepi nagygyűlésre... A délelőtti szentmisére mintegy 500 ezer ember érkezett. A főoltárhoz vonult a papság: háromszáz áldozópap, hatszáz ministráns, majd papnövendékek, felszentelt papok, bíborosok. 1200 tagú kórus énekelte a Christus Vincit-et. Délután három órakor a Szent István Bazilikából körmenet indult a Hősök terére. Négy és fél órán át hömpölygött a hívek ezer színben pompázó menete. Erre a*

napra az egymilliós Budapest kétmillióra duzzadt a zarándokoktól. Amikor a körmenet a Hősök terére ért a napsütés helyett zuhogó eső kísérte a menetet. Két nagy mennydörgés közben felcsendült magyarul a *Te Deum*: »Téged Isten dicsérünk...« A felhőszakadás miatt a tervezett záróbeszédet a Hősök terén nem tudták elmondani. A pápai legátus beszédét a rádió közvetítette este, Serédi Jusztinián bíborosé pedig a sajtóban jelent meg...

Az egyik legszebb esemény a felvonulás volt... az ifjúsági csoportok katonás fegyvellemmel meneteltek az Andrássy úton, és pontosan az előre megjelölt helyükre érkeztek meg. A nagy padtömbök sűrűn megteltek a Bocskai-ruhás fiúkkal és lányokkal. Nemcsak az ülő- és állóhelyek voltak zsúfolásig megtömve: az elkerített részekén kívül is tízezrek szorongtak. Szerencsére a sűrűn elhelyezett megafónok mindenhová közvetítették az énekek közé beiktatott szentbeszédet.⁹⁹

Az egyik eseményen fellépett a híres egyházenész, a Zeneakadémia tanára, *Werner Alajos* kórusa is. Pacelli bíboros egy aranyórát adományozott a kórusnak, amit Werner zálogházba adott, a pénzt szétosztotta a szegények között.

A Hősök terén megtartott mise.

A kép forrása: <https://www.iec2020.hu/hu/hirek-sajto/budapestre-figyelt-vilag>

„Másnap, 1938. május 30-án megkezdődött a Szent István Év, első szent királyunk halálának 900. évfordulóján, sok megemlékezéssel. Ebben az évben a Szent Jobb országjáró körútra indult, bejárva minden fontosabb helyet.”¹⁰

A történelmi helyzet különös fényt és jelentőséget adott a budapesti kongresszusnak.

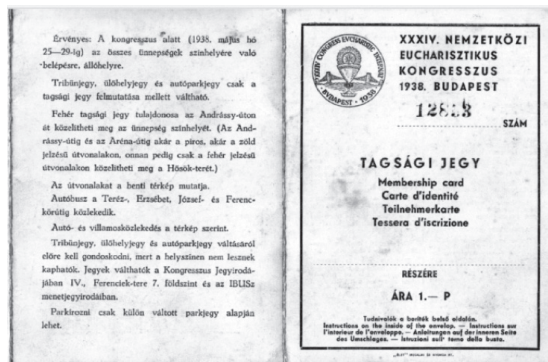
„A kongresszus előkészítését beárnyékolta, hogy a náci Németország 1938 tavaszán megszállta Ausztriát. Hitler politikáját – ahogy a kommunista eszméket is – a Vatikán több alkalommal elítélte. A német politikai vezetés nem nézte jó szemmel a hívek részvételét a katolikus világtalálkozón. Hivatalosan a vízumkiadás akadozásáról beszéltek, valójában külön utazási engedélyhez kötötték – gyakorlatilag megtiltották –, hogy a német és osztrák hívek bekapcsolódhassanak az Eucharisztia közös ünnepébe.”¹¹

Minden korabeli hírforrás szólt a kongresszus remek szervezéséről. A speciális történelmi helyzetben, a gazdasági nehézségek ellenére sikerült kb. 100.000 embert elszállásolni. A hivatalos szállókon kívül mintegy 37.000 magánlakásban ajánlottak fel helyet a zarándokoknak. Hihetetlen volt ez az összefogás!

A szervezésben sokat segítettek a cserkészek is, akik a pályaudvarokon felállított Vendéggondozó Kirendeltségeken igazították útba a vendégeket, a zarándokokat. Mintegy 70 különvonattal érkeztek más országok hívó emberei. A Ganz Villamosági Gyár 15 ezer villamosjegyet, 3000 énekfüzetet és 3000 kongresszusi jelvényt vásárolt, ezzel is támogatva a kongresszust.

A vasárnapi záró szentmisére mintegy öt órán át vonult, hömpölygött a tömeg végig az Andrássy úton a Hősök terére.¹²

Dr. Koudela Géza az 1938-as budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus himnuszának zeneszerzője. (A szöveget a jezsuita *Bangha Béla* írta.) A Farkasréti temetőben található siremlékén a himnusz első sorának kottás szövege látható: „Győzelemről énekeljen napkelet és napnyugat”.

Korabeli belépő az Eucharisztikus kongresszusra.

A kép forrása: <https://barankovics.hu/80-eve-volt-a-xxxiv-eucharisztikus-vilagkongresszus-budapesten/>

ott, erre emlékszem. Sokan voltunk, csoportokban álltak az iskolák, Koudela Géza maga mutatta a ritmust. Ott megtanultuk nagyjából a himnuszát és utána az iskolában többször gyakoroltuk.”¹³

„Az egész kongresszusról az maradt meg leginkább, hogy fantasztikusan látványos volt. Nagyon meghatott a részvétel. Az is, hogy nemcsak a katolikus iskolák, hanem az állami iskolák is részt vettek. Gyerekként nem értettük talán a lényegét, de volt bennünk büszkeség az egyházunk miatt. Érzékeltük az egyház nagyságát.”¹⁴

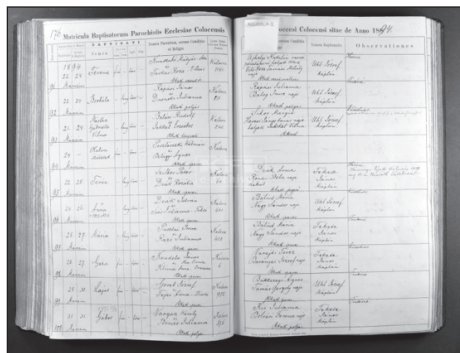
Koudela Kalocsán született. Ha a híres Duna-menti város, Kalocsa zeneéletére gondolunk, elsődlegesen *Liszt Ferenc* jut eszünkbe, aki mintegy hét alkalommal koncertezett itt *Haynald Lajos* bíboros, Kalocsa-bácsi érsek meghívására, az érseki kastélyban. A kastély dísztermében lévő zongora azóta is őrzi a feljegyzését: „Láttam és jóváhagyom, hogy elhallgattál. Fr. Liszt”. Liszt és Haynald¹⁵ között komoly barátság volt.¹⁶ A zenekedvelő érsek „tagja volt a római Szent Cecilia Akadémiának, idehaza hosszú évekig elnöke a Filharmóniai Társaságnak”¹⁷

A városban 1760 óta működött énekkar, egyidőben több is. A székesegyház orgonája világhírű, a legkitűnőbb orgonaművészek játszanak rajta. Sokat tett a város zenei életéért a Liszt-, Erkel-, és Bruckner-tanítvány *Sztára József* karnagy is. Itt született *Laurisin Miklós* zeneszerző, *Szendrei Imre* zongoraművész és *Remenyi Sándor* operaénekes.

Szintén itt született tehát az a méltatlanul elhallgatott zeneszerző-pap, akinek az 1938-as budapesti Eucharisztikus kongresszus himnuszát köszönhetjük. Érdemes belegondolni a 2020-ra tervezett, a járvány

Egy idős szerzetes nővér, *Scheuring M. Krisztina* nővér (Isteni Szeretet Leányai) így emlékszik vissza a dal megtanulására:

„A kongresszus himnuszát is elő-re megtanultuk, nem is akárhogyan! Az iskolásokat összegyűjtötték a VIII. kerületben. A Tavaszmező utcában emlékezetem szerint egy nagy üres telek volt, ott gyűltünk össze a szabadban és ott tanították nekünk a kongresszusi éneket, maga Koudela Géza is jelen volt. Először a szöveget ismételtgettük, majd megtanultuk a dallamot is. Nemcsak a katolikus iskolák növendékei, hanem az állami iskolákból is hozták a hitoktatók a diákokat: töménytelen gyerek volt

Koudela Géza neve a kalocsai anyakönyvben
(Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár)

miatt eltolódó újabb budapesti kongresszus himnuszja körül folyó mizériába, és máris méltán lehetünk büszkék erre a rövid időt megélt, rendkívül tehetséges fiatal egyházzeneészre, akinek alkotása azóta is a katolikus szentmisék népének repertoárdarabja.

Dr. Koudela Géza 1894. március 25-én, húsvét vasárnap hajnalán született. Szüleinek hetedik gyermeke volt, akiknek életében a vallásosságnak és a zenének is igen nagy szerepe volt. Édesapja papi szabó volt és 45 éven át játszott a székesegyház zenekarában trombitán és vonóshangszereken. (Apró adalék: a szintén kalocsai származású Prokop Péter¹⁸ festőművész, pap édesapja szintén szabó volt, aki Koudela édesapjától tanulta a szakmát.)

Az ifjú Koudela 1905–1912 között Kalocsán járt a Jezsuita Gimnáziumba, tiszta jeles bizonyítvánnyal. A már említett Sztára József, aki Liszt tanítványa volt, segítette a családját és a fiatal gimnazista egyik mentora volt.¹⁹ Tehetsége hamar megmutatkozott: már kisgyermek korában megismerkedett az orgonával, gyakran ő mutatta be a helyes játékmódot a nálánál idősebb tanulóknak is.

A teológiát a Központi Szemináriumban végezte (1914–15). Felszentelése 1917. október 19-én történt meg Kalocsán.

Később, primicáján, szintén Kalocsán Liszt férfikarra írt miséje²⁰ szolgáltatta az ordináriumot, amelynek partitúráját még gimnazista korában ő találta meg a kollégiumban. A felajánlásra saját *Suscipéje* szöveget.

A vajdasági (ma Szerbia) Moholon kezdte meg papi működését. Ám 1919-es kalocsai látogatásakor a kalocsai érsek, *Várady Lipót Árpád*²¹ kinevezte a főszékesegyház karnagyává. Amikor Moholra visszatért elbúcsúzni a hívektől, a szerb megszállás, a határok lezárása miatt ott ragadt. „*Főként Szabadkán tanított hittant, majd amikor elcsendesedett a kömmün forrongása, visszakerült Kalocsára. Ahonnan rövid pedagógiai működés után, Csernoch hercegprímás²² – korábbi kalocsai érsek – hívó szava az esztergomi egyházmegyébe szólította.*”²³ A „pedagógiai működés” zene- és énektanárságot jelentett a kalocsai Férfitanító-Képezdőben.

Ez a szolgálat azonban nem tartott sokáig, Budapestre került. A Rákóczi-kollégium hittanára lett 1920–1925-ig. 1925-től a pesti Szent Imre-kollégium prefektusa.

1927-ben kinevezték az Egyetemi templom egyházzenei igazgatójának. Itt rendszeresen orgonált *Prohászka Ottokár* székesfehérvári püspök konferencia-beszédeihez. Koudela Prohászka-kára mindig mint példaképre tekintett.

Közben a Katolikus Népezenék Bizottság elnöke volt, 1929–30-ban a Muzsika c. folyóirat társszerkesztője.

Hamarosan kétéves ösztöndíjat kapott Rómába a Collegium Hungaricumba. „*Itt zene-történeti kutatásokat végez Liszt Ferenc római tartózkodásáról, a XV. és XVI. század magyar-olasz zenei kapcsolatairól, a régi magyar zsinatok egyházzenei intézkedéseiről s a római rítusnak Magyarországra való behozataláról. A Conservatorio di S. Cecilia elvégzi Respighi²⁴ művész-továbbképző kurzusát, hospitál a Pontificia Scuola Superiore di Musica Sacra-n, szerepel az olasz Szent Imre jubileumi ünnepségeken s előkészítő munkálatokat végez egy egyházzenei törvénykönyv megírásához.*”²⁵

Budapesten ezalatt megvalósult Liszt terve, a Zeneművészeti Főiskolán megszerveződött az egyházzenei fakultás, ahol a hazatérése után 1928 és 1939 között főiskolai tanárként működött, gregorián korlist és karvezetést tanított. A tanszak tízéves évfordulóján (1936), a jubileumi ünnepségen ő mondott egy „*lendületes ünnepi beszéd*”-et.²⁶

Az Országos Liszt Ferenc Társaságnak 1933-tól ügyvezető igazgatója, 1934-től alelnöke. Gyakran felkérték a Magyar Rádió helyszíni zenei közvetítéseinek vezetésére. Szuggesztív módon, láttató erővel közvetítette a különféle egyházi esemé-

nyeket. Utolsó rádiós fellépésén a Kispapok kórusát vezényelte a Papneveldeben. A Magyar Dalosegyesületek Országos Szövetségének tiszteletbeli országos karnagyává választották.

Koudelától a politikai szereplés sem állt távol. A rövid életű (1922–26) Nemzeti Egység pártjának volt jelöltje. „*Koudela Géza dr. pápai kamarás a Nemzeti Egység Pártjának keszthelyi hivatalos jelöltje... Koudela Gézát a választópolgárság lelkesedéssel jelölte képviselőjelöltnek... Értesülésünk szerint Koudela Géza dr. képviselőjelöltet vasárnap estére várja a N. E. P. helyi szervezete. A jelölt keddig marad a választó kerületben, ahol a vidéket fogja bejárni, csütörtökön ismét visszatér hozzánk, szombatig folytatja körútját majd vasárnap Keszthelyi Választói előtt fog bemutatkozni*”²⁷ – írja a keszthelyi napilap.

Koudelának nagy szerepe volt kora jelentős zenei kiadója, a Magyar Kórus életében is. Ebben az időben jelent meg a reformált énekeskönyv, a Szent vagy, Uram!, mértékadó szakemberek munkájaként. Természetesen Koudela is részt vett a szerkesztésében és az utána kialakult nagy vitában, zenei ösztüzből is gyakran és sikerrel védte meg a művet. Ennek tárgyalása külön dolgozat témája lehet.

A fiatal Koudela már gimnazista korában komponált. Második gimnazista korában írt egy énekkari művet Jókai Király-himnuszára. Ez nyomtatásban is megjelent a »Zászlónk« című ifjúsági folyóiratban. Ezt egy gyakran énekelt *Veni Sancte* követte, majd egy nyolcszólamú vegyes kar: *Ave Maria*. Hamarosan zenekarra is írt, mégpedig egy *Szent Tamás himnuszt*. Teológus korában komponálta az egyik legismertebb alkotását, az *Ecce Sacerdos* c. kórusművet. 1919-ben írta a magyar szövegű *Palicsi Misét* vegyes karra orgonával. IV. Károly király halálakor komponálta a megrázó erejű *Requiemjét*. 1922-ben született zenekaros *Ünnepi Nagymiséje*, a Nagyboldogasszony tiszteletére, majd a férfikari *Missa Solemnis*. Később zsolttárokot komponált. A Szent Imre évben dolgozta át a *Szent Imre népénekeket*.

Rengeteg jegyzet, félkész alkotás maradt utána.

Koudela nemcsak zeneszerzőként, de zeneteoretikusként is nagyot alkotott. Főként Liszt-kutatásai jelentősek. Ezek a tanulmányok a kor jelentős zenei periodikumaiiban jelentek meg. Részt vett *A magyar muzika könyve* (Bp., 1936, szerk. Dr. Molnár Imre) létrehozásában is, ő írta A magyar római katolikus egyház zenéje c. fejezetet.

A *Magyar Cantuale* egyházi karénekeskönyv Bárdos Lajos, Kertész Gyula és Koudela Géza szerkesztésében jelent meg 1935-ben. Alcíme: „1, 2, 3 és 4 szólamú egyenmű karra (férfi-, női, vagy gyermekkarra) Magyar egyházi népénekekkel, régi és újabb szerzők motettáival, gregorián korálisokkal, kánonokkal és imádságokkal.”²⁸ Ebben a műben Koudelának saját műve nem szerepel.

Ehhez egy rövid személyes adalék: ezt az imakönyvként is használható énekeskönyvet én édesanyámtól kaptam, aki Kalocsán végezte a Tanítóképzőt. Kodály 1925-ben bensőséges hangú írásban ajánlotta a közönség figyelmébe akkor végzett tizenhárom zeneszerzés tanítványát, köztük Bárdost és Kerényit. Bárdos ugyanezt tette tizenhét évvel később: tíz frissen végzett ifjú egyházkarnagyát méltatja, köztük említi azt az énektanárt, akiről fentebb szóltam, a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Tanítóképzőjében: *Zékány M. Evarista* nővért. Ezt írja róla Bárdos: „*Evarista nővér a 10. új egyházkarnagy. De csak betűrendben van a végén! Lelkesedésben, érdeklődésben, szorgalomban, bizony, hogy a férfinépnek is példát adott... A Szentlélek adja meg, hogy ő is, kilenc társa is jól tölthesse be a lezsebb hivatást!*”²⁹

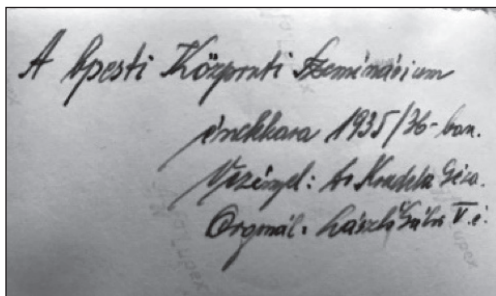
A kötet előszavában *Shvoy Lajos* székesfehérvári püspök, az Országos Magyar Cecília Egyesület elnöke ezt írja: „*Ezt a Magyar Cantuale-t, mely e szent munka segédkönyvének van szánva, a Szentatya iránti fiúi engedelmességgel, szent liturgiánk lelkes szeretetével és azzal a hő óhajjal adja a magyar egyházi zene fáradhatatlan apostoli lelkű robotosa, a Magyar Kórus derék kántoraink, karvezetőink, szemináriumaink, kántor- és tanítóképzőink, zárdáink, középiskoláink, kongregációink, mindennemű vallási egyesületeink, hitbuzgalmi társulataink és buzgó énekesink kezébe, vajha ez a Cantuale Isten kegyelméből hozzájárulna minél több helyen édes hazánkban a két nagy pápa egyházzenei énekreformjának mielőbbi megvalósításához.*”³⁰

Koudelát zeneszerzőként sokan sokféleképpen jellemzik, egy közülük: „*Ma még nehéz lenne Koudela Géának, mint zeneszerzőnek helyét kijelölni az esztétika mérlegelésében. Művei elvitathatatlanul élő alkotások, ma is egyre több és több hívet nyernek meg. Fenséges pátosz csendül fel bennük. De ez a pátosz sohasem mesterkél, hanem a legőszintébb megnyilvánulásai egy papi lélek látomászerű elragadtatásainak. Koudela Géza tagadhatatlanul romantikus lélek volt.*”³¹

Mindenképpen szigorú, a renchez ragaszkodó és Istenben mindenekfelett hívő katolikus volt – zenéjében is. Így ír erről: „*A helyes és szép szentének kettős imádság. Zengő, panaszkodó, hálálkodó, síró, magasztaló életjel-adásunk az Ég felé. Meghallgatja-e a jó Isten? Attól függ, Istenhez van-e hangolva az énekünk... Ha énekünk nem helyes, nem egyházas, nem formás, Isten meg sem hallgatja, sőt büntet érte! Énekeljünk Anyaszentegyházunk rendeletei, szándékai, tanításai, szíve-lelke szerint s akkor Isten meghallgat és megáld minket.*”³²

Az 1934-ben kiadott, Bárdos Lajos és Kerényi Imre által szerkesztett *Harmonia Sacra* c. egyházi kóruskötet négy művet tartalmaz Koudelától: *Rákóczi imája* (Győzhetetlen én kőszálam) 128., *Boldogasszony anyánk* 146., *Szent László királyról* (Sziklahitű László) 196., *Árpádházi Szent Erzsébetről* (Szent Erzsébet asszony) 197. Látható, hogy főként történelmi témájú, veretes és szép dallamok feldolgozásával foglalkozott ezidőben. Jól érzékelhető ezen művek különbözősége a Szent vagy, Uram! orgonás kötetben megjelent feldolgozásaiktól. Koudela harmonizációi inkább modális hangulatúak, modernebb, itt-ott disszonánsabb harmóniak, újító kísérletek jellemzik.

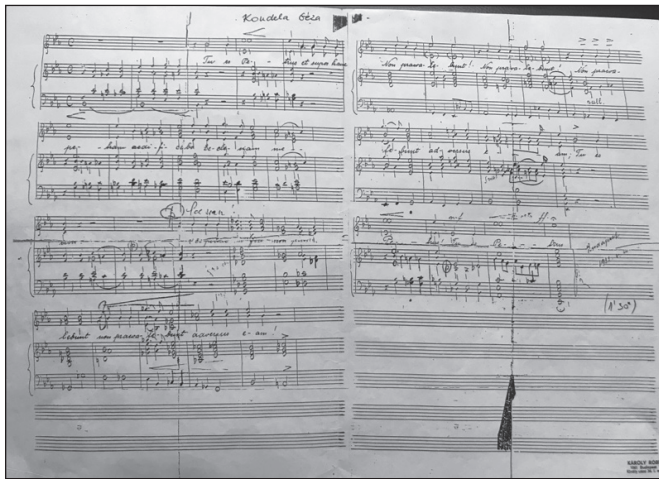
Koudela mint a Papnevelde kórusának vezetője sok művét férfikarra írta. Ezeket a műveket gyakran szombat este elkotta, ilyenkor nem lehetett zavarni, hogy másnapra a szentmise idejére elkészülhessenek és meg is taníthassa őket a kórusnak.³³

Koudela Géza a budapesti Központi Szeminárium énekkarával, 1935-ben.

Koudela az első sorban balról az ötödik.

A kép Leányfalusi Vilmos tulajdona.

A Tu es Petrus c. műve férfikari változatának eredetije, Koudela kézírása (1932).
(Leányfalusi Vilmos tulajdona.)

Koudela romantikus hevületére jellemző, hogy kórusműve egy kilenc szólamú akkorddal zárul. A művet *Takács Nándor*³⁴ 1961-ben átírta vegyeskarra.³⁵

Koudela beszédei is híresek voltak: „*Ragyogó tehetségű szónok, páratlan művésze a szónak. Rögtönzött beszédei nemcsak az egész országban voltak híresek, de a határokon túl is. Tudósa az egyházi zenének, annak legalaposabb ismerője és művelője.*”³⁶

Prózai művei közül a legjelentősebbek:

Dicsértessék! Ima- és énekeskönyv. A Harmat–Sík: Szent vagy Uram! énektár énekeivel.³⁷ Ennek a kis imakönyvnek az imarészét szerkesztette és írta Koudela. E kötet nyomán a Magyar Kórus 1945-ben kiadott egy szinte a tenyérben elférő kis imakönyvet *Üdvözlégy, Mária! Gyöngybetűs ima- és énekeskönyv* címmel. Az imarész Koudela előbbi összeállításából való.

Koudela nyomtatásban megjelent műveinek borítója.

A kép forrása:
<https://bookline.hu/szerzo/dr--sik-sandor/51308?page=1>

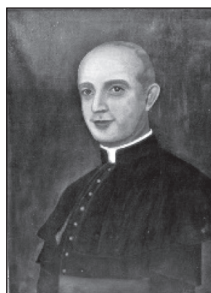
Koudela egyik legjelentősebb írása az 1936-ban megjelent könyve, melynek címe: *Liszt Ferenc*³⁸. A kötet Liszt halálának 50. évfordulójára készült, a Liszt Társaság felkérésére. Az előszót *Dr. Ugron Gábor*, az Emlékév Országos Bizottságának elnöke írta. A kis kötet nyelvezete, stílusa a kornak megfelelő, de talán túlzónak, itt-ott kenetteljesnek is érezhetjük Koudela jelzőit, megfogalmazását: „*A Liszt-nemzetiség törzsfája messzire s mélyen gyökerezik a magyar anyaföldre.*”³⁹ „*Liszt embersége nagy, igen nagy; csodálatos, és még ott is tanulságos, ahol árny-sötétség-folt-bűn-hiba éktelenkedik rajta, benne.*”⁴⁰

A kötet három fő részből áll. Az első taglalja Liszt életének eseményeit, a második Lisztről, a muzsikusról, a harmadik magáról az emberről szól. Mélyen kiemeli Liszt magyarságát, elosztatva a kételyeket ezügyben. Képekkel illusztrált, függelékben bőséges szakirodalmat ajánló, komoly mű.

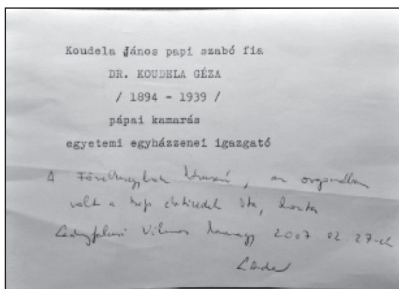
Igazságot szolgáltat a könyv Liszt és tanára, *Carl Czerny*⁴¹ kapcsolatáról is: „...*mintha Czerny nem tartotta volna Lisztet rendkívül tehetségesnek, viszont Liszt rettentően únta volna Czerny »túlhaladott«, »avult« módszerét. A tanítóról és tanítványról alakult, vagy inkább: tán irigyektől tudatosan alakított véleményt maguk a főszereplők cáfolják meg. Czerny kiadatlan, kéziratban fentmaradt önéletrajzában azt jegyzi föl a kis Lisztről, hogy benne »a természet teremtett csodás zongorajátékosk« s hogy neki még nem volt soha oly buzgó, szorgalmas, nagytehetségű (genievoll) tanítványa, mint Liszt. Liszt pedig... ilyen cáfolatokat írt: »nem igaz; Czerny nagyon szeretett engem és mindig kiemelt« stb.*”⁴²

A továbbiakban Liszt életét rendkívüli precizitással tárja elénk, különös tekintettel az egyházi vonatkozásokra. A kötet utolsó gondolata Bartók akadémiai székfoglalójának zárása: „*Liszt Ferenc magyarnak mondta magát: mindenkinek, magyarnak, nem-magyarnak egyaránt, kötelessége ezt a kijelentést tudomásul venni és abba belenyugodni.*”⁴³ A záró mondat pedig egy Liszt-idézet: „*Aki megért engem, az meg is szeret.*”⁴⁴

Koudeláról tudomásom szerint egyetlen festmény maradt fenn, amelyet ezúton is köszönök a Kalocsai Főegyházmezei Levéltárnak és vezetőjének, dr. Lakatos Andornak, aki ezt írta: „*Koudela Gézáról fénykép tudomásom szerint nincs itt Kalocsán,*

Koudela Géza

a Főszékesegyházi Könyvtár fotótárának leírásában-segédletében sem szerepel a neve. Egyetlen, nem túl jó minőségű portréjáról tudok, amely évtizedeken át hányódott a székesegyházban, az orgona szekrényében. Ezt Leányfalusi Vilmos karnagy úr hozta át egy alkalommal a palotába, 2007-ben.”⁴⁵ (Ez a kép első közlése.)

Az 1938-as Eucharisztikus kongresszus himnuszának szövegét *Bangha Béla* jezsuita írta (Győzelemről énekeljen napkelet és napnyugat).

Bangha Béla (1880–1940) jezsuita szerzetes, hithirdető, teológus, szerkesztő, író, Magyarország „sajtóapostola”. Banghát nem véletlenül nevezik így, hisz sokoldalú munkásságában nagy részt foglal el a magyar katolikus sajtó megszervezése, az írások terjesztése. Ezenkívül Budapest rekatolizációja és a Mária kongregáció nemzetközi irányítása is a nevéhez fűződik. Egyházi berkekben neves író, szónok, külföldön is ismert aktivista. A Katolikus lexikon főszerkesztője, az Actio Catholica alelnöke. Fontos szerepe volt az 1938-as budapesti Eucharisztikus világkongresszus megszervezésében is. Kalocsán végezte el a Jezsuita Gimnáziumot, majd más városokban, illetve külföldön tanult. Szellemi hagyatékának elemzése ma is folyik, helye, szerepe a kor kultúrpolitikájában még nem nyert egyértelmű értékelést.⁴⁶ A végső szó kimondása semmiképpen nem lehet tárgyá írásomnak.

Bangha Béla.

A kép forrása: https://hu.wikipedia.org/wiki/Bangha_B%C3%A9la

Az Eucharisztikus himnuszként ismert dallam a Szent vagy, Uram! énekeskönyv 280/b számú dala. Viszonylag ritkán veszik elő a kántorok, elsősorban a húsvéti ünnepekben, Úrnapján és eucharisztikus körmeneteken.

♩ = 72

Győ - ze - lem -ről é - ne - kel - jen nap - ke - let és nap - nyu - gat,
 mil - li - ó szív ősz - sze - cseng - jen, ma - gasz - tal - ja az U - rat,
 Krisz - tus új - ra föld - re szál - lott, ván - dor - lá - sunk tár - sa lett,
 mert sze - ret - te a vi - lá - got, ke - nyér - szín - be rej - te - zett.
 Krisz - tus ke - nyér s bor szí - né - ben úr s ki - rály a föld fe - lett,
 for - rassz egy - gyé bé - kes - ség - ben min - den né - pet s nem - ze - tet.

Zúgjon hát a hálaének, szálljon völgyön, tengeren,
 A szeretet Istenének dicsőség és üdv legyen.
 Az egész föld legyen oltár, virág rajta a szívünk,
 Minden dalunk zengő zsolttár, tömjénillat a hitünk.
 Krisztus kenyér s bor színében...

Egykor értünk testet öltött, kisgyermekként jött közénk,
 A keresztfán vére ömlött váltságunknak béreként.
 Most az oltár Golgotáján újra itt a drága vér,
 Áldozat az Isten-Bárány, Krisztus teste a kenyér.
 Krisztus kenyér s bor színében...

István király árva népe, te is hajtsd meg homlokod,
 Borulj térdre, szórd elébe minden gondod, bánatod!
 A kereszt volt ezer éven reménységed oszlopa,
 Most is Krisztus jele légyen jobb jövődnék záloga.
 Krisztus kenyér s bor színében...

A dal a nagy valószínűséggel a Harmath Artúr által írott orgonakísérettel ismert. „*Élő zene*” – mondja róla Leányfalusi Vilmos orgonaművész, valóban, könnyen és jól énekelhető, prozódiaja kitűnő, könnyen megtanulható.

Hat 15 szótagú sorból áll. Dallami sorszerkezete: AA³BB_vCA. Minden sorának hasonló, jellegzetes dallamvonala van. Induló jellegű, tempo giusto előadásmódban. Jól énekelhető, lelkesítő dūr dallam. Hangterjedelme nagy nóna. Lényegében izoritmikus – némi prozódiailag elvárható változástól eltekintve. A dallam remekül illeszkedik a

szöveghez. A kor jellegzetes német indulóinak mintájára készült, a magyar népdaltól nagyon különbözik. Ez persze nem baj, viszont a kor zenei szokásától eltér. (Érdeemes belegondolni, mi mindent alkotott ebben az időszakban Bartók és Kodály.) Hangnemi kitérések találhatók benne. Soronként nézve ezt: F – F a-moll – F – F C – F – F. Azaz a 2. sorban rövid domináns moll kitérés, a 4. sorban pedig domináns dúr kikacsintás található. Alapvetően azonban a dúr jelleg érvényesül. A dallam minden sora, az 5. sor kivételével lefelé hajló 3 vagy 4 hangból álló ívvel indul. Szövegének rímképlete aa bb cc. „A szöveg dogmatikailag és irodalmilag is megállja a helyét.”⁴⁷

Koudela Géza, a lánglelkű pap, kevéssé ismert zeneszerző legmélyebb nyomot hagyó alkotása ez a himnusz. Nem árt azonban elgondolkodni Koudela egyéb művein, de prózáján, imáin, szöveges üzenetein is. Szavai bátor kiállásról, mély hitről tanúskodnak.

„Az imakönyv – régi hasonlattal – lajtorja Istenhez, melyen az Égbe emelődünk. / Az énekkönyv – modern hasonlattal – repülőgép, melyen a lélek erős, biztos, boldog nekiiramással Istenhez szárnyal!”⁴⁸ – írja imakönyve bevezetőjében. Ha minden jól alakul, az idén ismét Budapesten ünnepeljük az eucharisziát. Éppen ideillik, mert nagyon aktuális Koudelának a Magyar Rádióban elmondott egykori karácsonyi beszéde. Veszélyekkel, gondokkal teli korunkban, egy világiárvány idején talán még aktuálisabban ezek a gondolatok:

„Az üzenem, ami a magyar pap és a magyar muzikus szíve dobogása: Hinni és dolgozni! Hinni a fényben a sötétség, a melegségben a dermedtség, a szeretetben a gyűlölet, a fölkelésben az elesettség, az életre támadásban az összeomlottság dacára! Földre tiportan is hinni szárnyainkban, megraboltan is hinni gazdagságunkban, koldussoron is hinni királyi lelkünkben és keresztire verten is hinni istenfűségünkben! S aztán erre a hitre rátenni mindennapos áldozatként izmunkat, vérünket, verejtékünket, lelkünket, életünket! Hinni és dolgozni keményen, kitartóan, dacosan, a vértanúk fanatizmusával és nagy lélek áldozatával!”⁴⁹

Hátha most is, minket is bátorítanak ezek a szavak.

JEGYZETEK

- 1 Koudela Géza: Előszó. = Dicsértessék. Ima- és énekeskönyv. Magyar Kórus. Budapest. 1935. 5. o.
- 2 Gianone András: Eucharisztikus világtalálkozások. = Budai FehérFekete XXVI/3. 2019. december. 26–33. o. https://www.katped.hu/sites/default/files/gianone_eucharisztikus_vilagkongresszusok_2019-feher-fekete.pdf (valamennyi netes hivatkozás utolsó letöltése: 2021. márc. 8.)
- 3 Pacelli a kongresszuson XI. Piusz pápát képviselte. 1939-től ő XII. Piusz pápa.
- 4 Gianone András: Eucharisztikus világtalálkozások. Budai Fehér Fekete XXVI/3. 2019. december, 26–33. o.
- 5 80 éve volt a XXXIV. Eucharisztikus Világtalálkozás Budapesten. Vallás és társadalom. <https://barankovics.hu/80-eve-volt-a-xxxiv-eucharisztikus-vilagkongresszus-budapesten/>
- 6 Pálos Frigyes: Emlékeim az 1938-as budapesti Eucharisztikus Világtalálkozásról.
- 7 Hangfelvételtől lejegyezte: Sliz Judit. http://www.eucharisztikuskongresszus.hu/PF_euch_32.html
- 8 <https://www.iec2020.hu/hu/hirek-sajto/egy-felejtetetlen-emlek-1938-bol>
- 9 Húsvét utáni 40. nap, ekkor ünnepli a kereszténység Jézus Krisztus mennybemenetelét. <https://www.iec2020.hu/hu/hirek-sajto/egy-felejtetetlen-emlek-1938-bol>
- 10 <https://www.iec2020.hu/hu/hirek-sajto/budapestre-figyelt-vilag>
- 11 Ua.
- 12 Részletes beszámoló korabeli írás: https://eger.egyhazi.hu/uploads/content/uploads/Diadalmenet_w.pdf
- 13 Bence Regina: A záró körmenet monstanciája. 2020. https://nek.szerzetesek.hu/2020/04/23/a-zaro-kormenet-monstanciaja/?fbclid=IwAR1mPF0e0yFPBWPA9fH0uLEs12UaIILHw_kRvochbvjBQUxYFLUWylwCcs

- 14 Ua.
 15 1816–1891.
 16 Lakatos Andor: Liszt Ferenc és Haynald Lajos – Egy 19. századi barátság emlékei Kalocsán = Magyar Egyháztörténeti vázlatok 2011/1–2. 91. o. https://archivum.asztrik.hu/sites/default/files/letoltesek/MEV_2011_1-2_Liszt-Haynald.PDF
 17 Ua. 91. o.
 18 1919–2003, katolikus pap, festőművész, író.
 19 Bikfalvi Géza: Koudela Géza, Kalocsa hírneves egyházzenesze. Kalocsai Néplap. 2018. 05. 24. <http://www.kalocsainepplap.hu/hu/publicisztika/koudela%20geza%20egyhazizenesz>
 20 Liszt Ferenc: Missa quattuor vocum ad aequales concinente organo (Szekszárdi mise) (1848, 1869).
 21 1865–1923, győri püspök, majd kalocsai érsek.
 22 Csernoch János (Ján Černoč/Jan Czernoch) (1852–1927) esztergomi érsek, bíboros–hercegprímás.
 23 Bikfalvi Géza: i. m.
 24 Ottorino Respighi (1879–1936) olasz zeneszerző, zenetudós, karmester.
 25 Geszler Ödön: Koudela Géza életrajza. = A zene. 1940. 11. szám. 170. o. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_Zene_1939-1940/?query=SZO&pg=42&layout=s
 26 Az egyházzenei tanszak jubileuma a Zeneakadémián. = Magyar Kórus. 1936. dec. 10. 443. o.
 27 Keszthelyi Hírlap. 1935. márc. 10. https://mandadb.hu/common/fileservlet/document/999737/default/doc_url/KeszthelyiHirlap19350310.pdf
 28 A kötet 10. (utolsó) kiadása 1947-ben látott napvilágot.
 29 Bárdos Lajos: Tíz új karnagy. = Magyar Kórus. 1942. nyár. 875.
 30 Magyar Cantuale. Magyar Kórus. Budapest. 1935.
 31 Kemenes Frigyes: Koudela Géza, az egyház muzsikusa. = Magyar zene. 1940/11 172. o.
 32 MK 1943 53. 996. o.
 33 Leányfalusi Vilmos (1937–, katolikus pap, kánok, orgonaművész, a kalocsai főszékesegyház orgonistája és karnagya) szíves szóbeli közlése.
 34 (1927–2016) karmelita szerzetes, székesfehérvári püspök.
 35 A mű végére Bárdos odairta: Vivát! (Leányfalusi Vilmos szíves szóbeli közlése.)
 36 Geiszler Ödön: Koudela Géza életrajza. in: Magyar zene 1940/11. 168. o.
 37 Magyar Kórus 1943.
 38 Liszt Ferenc. Írta: Dr. Koudela Géza. Kiadja az Országos Liszt Ferenc Társaság, Budapest. 1936. 131 o.
 39 I. m.: 5. o.
 40 I. m.: 115. o.
 41 1791–1857, osztrák zenepedagógus, zeneszerző és zongorista.
 42 Liszt Ferenc. Írta: Dr. Koudela Géza. Kiadja az Országos Liszt Ferenc Társaság, Budapest. 1936. 11. o.
 43 I. m.: 127. o.
 44 I. m.: 131. o.
 45 Lakatos Andor levéltárvezető levele, 2018. március 20.
 46 Veszprémy László Bernát: A „sajtóapostol” – Bangha Béla játszmái a Horthy-kor hajnalán. = Mandiner, 2020. ápr. 30. https://mandiner.hu/cikk/20200430_bangha_bela; és Veszprémy László Bernát: Egy avított jezsuita antijudaista. Bangha Béla SJ a zsidókérdés útvesztőiben. = Történelmi Szemle. A MTA BTK Történettudományi Intézetének Értesítője. LIX. évfolyam, 2017. 3. szám. Fel. szerk.: Tringli István.
 47 Leányfalusi Vilmos szíves szóbeli megjegyzése.
 48 Dícsértesség. Ima- és énekeskönyv. Magyar Kórus. Budapest. 1935. Koudela Géza: Előszó. 6. o.
 49 Bikfalvi, i. m.

Meghiúsult idegenforgalmi csúcsev – A külpolitikai események hatásai a 34. Eucharisztikus Világkongresszusra

MÁSODIK DÍJAS PÁLYAMŰ

Az 1938-as év nagy jelentőséggel bírt, hiszen két rendkívüli esemény színhelye volt Budapest. Ebben az évben ünnepelték Szent István király halálának 900. évfordulóját, mindemellett Magyarország elnyerte a 34. Eucharisztikus Világkongresszus rendezésének a jogát. Már az azt megelőző évben lázasan folyt a készülődés a kettős szentévre, ami felé nagy elvárásokat is állítottak. A kongresszus a magyar szentévet nemzetközi jelentőségűvé tette, valamint Magyarország, mint erős, keresztény ország, Európa védőbástyája szerepét is megerősíthette az eseménnyel. Ami az idegenforgalmat illeti, a kongresszustól rekordeseményt vártak, 1937-ben a sajtóban hatalmas tömegeket, legalább kétszázezer nagyságrendű vendégforgalmat jósoltak. Szendy Károly, Budapest polgármestere több vele készített interjúban is kiemelte, hogy a „*Szent István év eseménye nagy próbája lesz a főváros idegenforgalmi teljesítőképességének, de egyúttal a nemzet jó hírnevének is. Mindenki hozza meg a maga áldozatát, tegye meg kötelességét, hogy a világraszóló esemény megfelelő siker legyen a magyar nép számára.*”¹ Az 1937. évi idegenforgalmi csúcsevet azonban nem sikerült túlszárnyalni a nagymértékű propaganda és készülődés ellenére sem.

A tanulmányban az Eucharisztikus Világkongresszust, mint idegenforgalmat vonzó eseményt² vizsgálom, és hogy ez a nagyszabású rendezvény milyen szerepet töltött be az idegenforgalmi stratégiákban. Ahogy Budapest polgármestere is fogalmazott, hatalmas próbatétel volt a főváros és az ország számára, bizonyítania kellett rátermettségét és alkalmasságát, amelyhez a szervezőknek nagy akadályokat kellett leküzdenie. A külpolitikai események hatására azonban a várt hatalmas tömegek elmaradtak, de még így sem könnyelhető el sikertelennek a kongresszustól és a Szent István-émlékév ünnepségeitől várt idegenforgalom.

(Idegenforgalmi események és politikai célok) Az első világháború okozta sérelmekből kilábaló Magyarországnak megtiszteltetést jelentett, hogy otthont adhat az Eucharisztikus Világkongresszusnak, amelyet a világ katolikussága nagy figyelemmel kísért. Bár nyomatékosították, hogy az esemény nem szolgál politikai, csak spirituális célokat, a magyar államiság és a kereszténység szoros kapcsolatának hangsúlyozása is érezhető volt. A kongresszusnak tehát akarva-akaratlanul is, de politikai üzenete is volt: egyfelől az állam sikeresen növelhette és megerősíthette Magyarország nemzetközi reputációját, másfelől bátorítást adhatott az elszakított magyaroknak. Az ünnep dátuma is rendkívül közel került június 4-hez, a trianoni békediktátum aláírásához. Ennek köszönhetően szimbolikus jelentőséget hordozott a határon túlról érkező magyar és a szomszédos országokból útnak induló zarándokoknak.³

A trianoni békediktátum aláírása óta majdnem két évtized telt el, de továbbra is aktuális volt a revízió gondolata, és minden lehetőséget megragadott az ország, hogy jobb színben tüntesse fel magát a külföld előtt. Az idegenforgalomban pedig rengeteg potenciált láttak

ennek a célnak az eléréséhez. Az állam a két világháború között felismerte az idegenforgalomban rejlő lehetőségeket és egyre nagyobb szerepet vállalt annak irányításában. Ezen munkának gyümölcse érett volna be az ünnepségek idején. A kongresszuson való részvétel ugyan zárandoklat jellegű volt, szentmisék, szentségimádások mélyítették el az eucharisztikus lelkiületet,⁴ mégis azon események közé sorolható, amit Markos Béla és Kolacsek András az idegenforgalmat vonzó eseményeknek nevez.⁵ A kongresszusra látogatók az ünnepség programjain kívül időt szántak a város nevezetességeinek felfedezésére is. A turizmussal kapcsolatos szakirodalomban is gyakran hasonlítják össze a zárandok és a turista alakját, keresve a köztük lévő hasonlóságokat és különbségeket. A két szerep nem választható szét mereven.⁶ Vass Erika interjú alapú kutatása is kimutatta, hogy az adatközlők a turista- és a zárandokszerp közti skála különböző pontjain, fokozatos átmenetet képezve helyezhetők el.⁷

Az idegenforgalomra olyan szemmel is tekintettek, amely alkalmas Magyarország külföldön élő képének építésére és formálására. Az idegenforgalom a véleményformáló képessége miatt értékes eszköznek minősült a nemzetközi kapcsolatokban.⁸ A kongresszus ilyen értelemben remek eszköznek bizonyult, amivel a forrongó külpolitikai viszonyok között lehetősége nyílt az országnak az imázsalkotásra. Forster Pál báró érdekes megállapításokat tett a Közgazdasági és Közlekedési Tudósítóban, miszerint az idegenforgalmat teljes mértékben politikai célokra is fel kell használni úgy, *„hogy az itt megforduló idegen ne csak gasztronómiai emlékekkel térjen hazájába, hanem azzal a meggyőződéssel is, hogy Magyarország politikai és gazdasági megerősödése épp oly fontos előfeltétele az általános európai konszolidációnak, mint más nemzetközi vitás pontok rendezése.”*⁹

A kulturális imázs kialakításában meghatározó szerepe volt a történelmi múlt megjelenítésének. Remek lehetőséget jelentett az állam számára, hogy megmutassa Magyarország történelmi múltjából fakadó vezető szerepét a régióban, amely az 1930-as évek közepén különös jelentőséggel bírt. A kongresszus rendezése új diplomáciai kapcsolatok kiépülését és az ország pozitívabb megítélésének reményét hordozta magában. Az egyház és az állam jó kapcsolatát is reprezentálni kívánták Európa felé, minden bizonnyal ezért is választották Horthy Miklós római katolikus feleségét, Purgly Magdolnát az esemény fővédnökévé, míg a Szent István-év fővédnöke a protestáns Horthy Miklós lett.¹⁰ A kongresszus összekapcsolása Szent István halálának évfordulójával is ezt bizonyítja. A keresztény értékek és a szentek, akik között legmarkánsabb Szent István király, gyakori eleme volt a két világháború közötti propagandakiadványoknak.¹¹ Az I. világháború után kialakult kaotikus állapotban a hatalomra jutott elit hatalma szentesítéséhez Szent Istvánt választotta alapul. Magyarország a kongresszus idején ismét Európa védőbástyájának szerepében tűnhetett fel Sztálin és Hitler birodalmai között.¹²

A külföldi sajtó rendszeresen közölt cikkeket Budapestről és a kongresszus előkészületeiről. Budapest ezekben is mint a világ egyik legidősebb keresztény nemzete jelent meg, részben indokolva a kongresszus helyszínéül választását és Magyarország külföld felé közvetített képét. Mindemellett a két világháború között tudatos idegenforgalmi stratégia részeként megalkotott szlogenek, mint például a „Budapest a Duna királynője”¹³ megemlítése a cikkeken¹⁴ is bizonyítják, hogy a propaganda célba ért.

(Előkészületek a XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszusra) Az Eucharisztikus Világkongresszus a Szent István-hét eseményeivel egybekötve rendkívüli lehetőséget jelentett, hogy olyan vendégforgalom érkezzon Magyarországra, amilyenre korábban még nem volt példa. 1928-ban rendeztek először nemzeti eucharisztikus kongresszust

Budapesten, ezt követően vetődött fel az elképzelés a nemzetközi kongresszus megpályázására. A két kongresszus között volt még egy jelentős esemény, a Szent Imre-emlékév, amit sok tekintetben az 1938-ban szervezett világgongresszus főpróbájának tekintettek. A kettős szentév létrejöttének magyarázata, hogy attól tartottak, a Szent István ünnepi év elhomályosítaná a kongresszust.¹⁵

Az előkészületek már két évvel az esemény előtt elkezdődtek. 1936 novemberében, a rendezési jog elnyerése után megalakultak a kongresszus előkészítő bizottságai, köztük a Belföldi és Külföldi Propaganda Bizottság, a Központi Vendéggondozó Hivatal és a Postaügyi Bizottság, továbbá az elszállásolás és az ételmezés biztosítására is külön bizottságok alakultak.¹⁶ Az előkészületekben számos intézmény, köztük a Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala is részt vett, aminek igazgatója Zilahy Dezső, az elszállásolási bizottság vezetői szerepét töltötte be. 1937-ben megbízták az IBUSZ-t az utazási kedvezményeket biztosító jegyek árusításával, zarándokutak és belföldi kirándulások megszervezésével és lebonyolításával, továbbá a szállás és étkezési jegyek árusításával. Ezen feladatok ellátásában a szervezetet a külföldi partnerek segítették, 24 ország közel félszáz utazási irodájával és katolikus szervezetével, valamint 5 nagy hajózási társasággal kötöttek ún. főképviseleti szerződést a jegyek árusítására, és az utak, zarándokutak megszervezésére. Ezenkívül 1500 plébániával, 3500 községi elöljárósággal, néhány tőzsdével szintén kötöttek jegyértékesítési szerződést.¹⁷

A kongresszus szervezése során felmerült legnagyobb akadály az elszállásolás kérdése volt, hiszen a várt nagyságú tömegekre nem volt felkészülve Magyarország. A szállodai szobák mellett a magánlakásokat is igénybe vették, de nagyon kevésnek bizonyult a megfelelő lakás. A Budapest Székesfővárosi Idegenforgalmi Hivatalának jelentése szerint a budapesti vendéglátóipar mintegy 6500, a panziókban pedig 2100 férőhelyet tudott a kongresszus közvetlen rendelkezésére bocsájtani, ezt egészítették ki a budapesti és környéki magánlakások, továbbá az iskolák, internátusok és zárdák szabad kapacitását is felhasználták. Az összes szabad szálláshely 149.695 férőhellyel várta a kongresszusra érkező vendégeket.¹⁸ A sajtóban megjelenő beszámolók szerint még a balatoni fürdőhelyeket is igénybe vették az elszállásolás során.¹⁹

A szervezők nagy hangsúlyt fordítottak az esemény külföldi népszerűsítésére, prospektusokat adtak ki 6 nyelven, továbbá plakátokat, levelezőlapokat és bélyegsorozatokat nyomtattak. 1937-ben már német, angol és francia nyelvű hirdetések is megjelentek az idegenforgalmi sajtóban, mindemellett megszervezték az idegenvezetők képzését is.²⁰ A Külföldi Propaganda Bizottság feladata volt a külföldi kapcsolatok megszervezése. Annak érdekében, hogy minél többen tudjanak a kongresszusra zárandokolni, vízumkedvezményeket biztosított a bizottság, megkönnyítette a Magyarországra utazók határátlépését és a lehető legnagyobb utazási és egyéb kedvezményeket biztosított számukra. A külföldi propaganda érdekében kifejtett munkásságuk idegenforgalmi propagandának tekinthető, hiszen azzal a céllal vették fel a kapcsolatot a különböző utazási irodákkal, hogy látogatókat toborozzanak. E célra felhasználták az idegenforgalmi propaganda olyan közvetett eszközeit, mint a plakát, prospektusok, népszerűsítő kiadványok, és a sajtóban is hirdették az eseményt. Az utazási irodák kirakataiban elhelyezték az Eucharisztikus Világgongresszus plakátjait. A kongresszus emlékkönyve szerint százezerszámra készítették az összes európai nyelven a prospektusokat, a Magyarországra érkező idegenek számára pedig hat nyelven adtak ki kalauzt. A beszámoló szerint a kettős szent évre 19 nyelven készült 387.134 plakát és 13 nyelven 894.700 példányban ismertető füzet.²¹

(*Csökkenő idegenforgalom, meghiúsult remények*) Az első világháborús eseményeket követő békés évek után, az 1930-as évek közepén ismét új szakasz kezdődött az európai diplomáciában, ami az idegenforgalom alakulásában is érezte hatását. Az 1935-ös szovjet–francia szerződés aláírásával, valamint a Berlin–Róma és Berlin–Tokió tengely 1936-os létrejöttével Európa, illetve a világ kezdett ismét két nagy és egymással szemben álló blokká alakulni.²² Ezek az események azonban még nem igazán akadályozták az országok közti idegenforgalmat, a kongresszusra érkező vendégek számát az Anschluss azonban már jelentősen befolyásolta.²³ Hatására egymás után érkeztek a lemondó levelek. Hitler kijelentette, hogy a német katolikusok nem mehetnek el a budapesti kongresszusra, pedig a szervezők tömeges zarándoklatot vártak innen.²⁴ A központi kézben lévő német idegenforgalom nem tudta a zarándokokat elutaztatni az Eucharisztikus Világkongresszusra.²⁵

Nyugat-Európában rosszabb volt a helyzet, mint Kelet-Európában az utazási kedvet illetően. A franciáktól nem várhattak tekintélyes számú zarándokcsoportot, aminek nyilván a zavaros politikai helyzet volt a fő oka, hiszen egy potenciálisan ellenséges hatalom területére kellett volna zarándokolniuk; bár Gergely Jenő szerint tény az is, hogy a korabeli hivatalos magyar katolicizmusnak alig voltak kapcsolatai a franciákkal, hagyományosan osztrák–német orientációjúak voltak.²⁶ A nyugat-európai országok közül a legkomolyabb érdeklődés Hollandiában mutatkozott. Az Egyesült Államokból és Angliából is nagyarányú zarándoklatra számítottak. 1937 októberében a külföldi sajtóban is ötszáz-ezer zarándok érkezését jósolták a világ minden részéről, amiből negyvenezerre becsülték az amerikaiak számát.²⁷ Ahogy azonban arról a 8 Órai Újság lapjain is beszámoltak,²⁸ nem akartak eljönni a „forrongó Közép-Európába”, mert a sajtó veszedelmes helyzetről számolt be. A szerző azonban ennél is súlyosabb bajnak tekintette a Németország és Ausztria felől elmaradt idegenforgalmat, amit a fent említett okok igazolnak. Az amerikaiak tartózkodása azért is volt sajnálatos idegenforgalmi szempontból, mert a két világháború között a szakemberek és az idegenforgalmi feladatokat ellátó intézmények, köztük a Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala is azon dolgozott, hogy jó kapcsolatot építsen ki az Amerikai Egyesült Államokkal. Ez főleg Trianon után azért volt kulcsfontosságú, mert az Amerikai Egyesült Államok nem ratifikálta a háború utáni egyezményeket, és a magyar revizionista törekvésekben a támogatásukra számítottak. Ugyanakkor az amerikai turisták minden nemzet számára kiemelt fontosságúak voltak, hiszen bőkezűen költöttek az utazásuk során.²⁹ A magyar állami vezetésben beállt változások³⁰ is adhattak okot az aggodalomra, de igyekeztek megnyugtatni az olvasókat, hogy a kongresszus megrendezését ez egyáltalán nem befolyásolja.³¹

A kialakult külpolitikai helyzetnek köszönhetően tehát csökkent 1937-hez képest az idegenforgalom, a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal adatain keresztül azonban a kongresszus forgalma nem mutatkozott meg. Ez annak köszönhető, hogy a hivatalos statisztikákban csupán a szállodákban és a panziókban megszállt vendégek számát mérték, ezért az összes vendégforgalmat hozzávetőleges felmérések alapján állapították meg. A szállodák és panziók által összeírt vendégek mellett áttekintették a kongresszus lakásosztályának adatait, a Magyar Királyi Államvasutak és a Magyar Királyi Államrendőrség Bejelentő Hivatalának adatait. Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatalának jelentése alapján a kongresszusra (a belföldi és a külföldi vendégeket is beleértve) több mint 300 ezer személy érkezett, amelyből nagyjából 57 ezer volt a külföldi vendég, ezzel szemben 150 ezer belföldi vendég igényelt szállást és további majdnem 100 ezer személy egynapos kirándulónaként tartózkodott Budapesten.³² A sajtóban és a statisztikai beszámolóknak is kihangsúlyozzák mekkora veszteség volt a német és osztrák

rak vendégek elmaradása, az 1938. évi statisztikai kimutatásban azonban a nemzetiség szerinti felmérésben első helyen áll Németország, a bekebelezett Ausztriával. Ez minden bizonnyal részben a fenti okokra vezethető vissza (szállodák és panziók adatai), mindemellett nemzetiségek szerinti kimutatást a teljes évre vonatkozóan készítettek, hónapos lebontásban nem rendelkezünk releváns adatokkal. Ha a kongresszusra ugyan nem is érkezett népes vendégsereg Németország irányából, az év többi részében jelentős számban utaztak Magyarországra a statisztikák szerint. A németek után a legtöbben Csehszlovákiából, Romániából, az Egyesült Államokból, Olaszországból és Angliából érkeztek Budapestre.³³ A kongresszus az anyagi vonatkozásában sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A kalkulált bevételek elmaradtak, ami összefüggésben állt az idegenforgalom mennyiségi csökkenésével.³⁴

(Összegzés) A két világháború között az idegenforgalmat tekintve két felfelé ívelő szakaszt különíthetünk el. A trianoni békediktátum aláírása után a magyar idegenforgalmi szakemberek és az állam előtt hatalmas feladat állt, az elveszített turisztikai úti célok helyett létre kellett hozni a hazai és a külföldi közönséget is megszólító új idegenforgalmi kínálatot. A szépen növekvő idegenforgalmat és az egyre tudatosabb és kiterjedtebb idegenforgalmi propagandátörte meg az 1929-ben kirobbant világgazdasági válság, amely jelentősen visszavetette az idegenforgalomban résztvevők számát. A válsághelyzet egészen 1933-ig tartott, ekkor azonban már fokozatos javulás figyelhető meg az idegenforgalom terén. A második felfelé ívelő szakasz csúcspontja lett volna a kettős szentév a 34. Eucharisztikus Világkongresszussal és a Szent István-emlékévvel. A külpolitika események hatására azonban a várt tömegek elmaradtak. Az Anschluss miatt a várt amerikai és angol turistacsoportok száma jelentősen csökkent, a német csoportok pedig nem utazhattak el a kongresszusra. A külföldi vendégek csökkenésével szemben a belföldi közönség száma azonban nőtt, rengetegen szerettek volna részt venni az ünnepeken. Magyarországnak a kongresszus által lehetősége nyílt a keresztény értékek erősítésére, és ezen értékek mentén a külföld felé vetített kép alakítására, továbbá ismét betölthette Európa védőbástyájának a szerepét. Az idegenforgalmi és gazdasági számok ugyan nem érték el a kívánt mennyiséget, a kongresszus erkölcsi sikere azonban vitathatatlan.

IRODALOMJEGYZÉK

- Gergely Jenő: *Eucharisztikus világkongresszus Budapest – 1938*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1988.
- Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon: 1919–1945*. Pannonica Kiadó, 1997.
- Jusztin Márta: Szent István és Szent Imre alakja a magyar idegenforgalomban a két világháború között. In: Hamar Farkas (főszerk.) *AGORA* a BGF KVIFK kulturális – tudományos folyóirata 2009/4. 18–29.
- Kosztolányi Tímea: *Magyarország a nemzetközi katolicizmus pódiumán: az 1938. évi Eucharisztikus világkongresszus*. Újkor.hu – 2018. szeptember 14. (Forrás: <https://ujkor.hu/content/magyarorszag-nemzetkozi-katolicizmus-podiuman-az-1938-evi-eucharisztikus-vilagkongresszus>, utolsó megtekintés 2021.03.28.)
- Ligeti Dávid: Trianon az eucharisztia budapesti világünnepének fényében 1938-ban. In: Szidiropulosz Archimédész (főszerk.) *Trianoni Szemle. A Trianoni Kutatóintézet folyóirata*, 2018. július–december, 223–230.
- Markos Béla – Kolacsek András: *Idegenforgalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961.
- Nagy Zsolt: *Great Expectations and Interwar Realities: Hungarian Cultural Diplomacy, 1918–1941*. Budapest, Central University Press, 2017.
- Pusztai Bertalan: Vallás és turizmus. In: Fejős Zoltán (szerk.): *Turizmus mint kulturális rendszer*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1998, 13–14.

- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Negyedik, javított és bővített kiadás. Osiris Kiadó, Budapest, 2010.
- Romsics Ignác: *A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok*. Helikon, 2017.
- Vass Erika: *Kitárult a világ. Az 1938-ban, Budapesten rendezett Eucharisztikus világkongresszus a turizmus szemszögéből*. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Helye(in)k, tárgy(in)k, képe(in)k. A turizmus társadalomtudományos magyarázata*. Tabula könyvek 5. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2003. 97–108.
- Vass Erika: *Az 1938-ban Budapesten rendezett Eucharisztikus Világkongresszus az emlékkönyv tükrében*. In: S. Laczkovits Emőke – Mészáros Veronika (szerk.) *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6. Konferencia Pápán 2002. június. I. kötet*. Veszprém, 2004. 221–231.

NYOMTATOTT FORRÁSOK

- Markos Béla: *Jelentés Budapest 1938. évi idegenforgalmáról s az 1938. év idegenforgalmának gazdasági eredményeiről*. Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala. Budapest Székesfőváros Házinyomdája. 48.
- Markos Béla: *Jelentés Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatalának huszonötöszendős munkásságáról 1916–1941*. Budapest Székesfőváros Házinyomdája. 1941.

JEGYZETEK

- 1 Szendy: 1937. 1. o.
- 2 Markos Béla és Kolacsek András nyomán nevezem a kongresszust idegenforgalmat vonzó eseménynek. Markos–Kolacsek 1961.
- 3 Ligeti 2018. 223., 226.
- 4 Vass 2003. 97. o.
- 5 Markos–Kolacsek 1961. 105. o.
- 6 A modern közlekedéssel, a tömeges turizmus megjelenésével a zarándoklatok egyre több külső jegyükben váltak nagyon hasonlóvá a turistautakhoz. Pusztai 1998. 15. o.
- 7 Vass 2003. 101. o.
Vass Erika kutatása újszerűnek tekinthető, hiszen azt megelőzően az Eucharisztikus Világkongresszust csak olyan összefüggésben tárgyalták, mint a két világháború közötti időszak legnagyobb szabású rendezvényét, ahol érezhető volt a második világháborút megelőző politikai helyzet. A szerző új megközelítést alkalmazott, az egyén élményein keresztül vizsgálta a társadalmi eseményt. Olyan személyekkel volt lehetősége interjúkat készíteni, akik fiatalon részt vettek a kongresszuson.
- 8 Nagy 2017. 167. o.
- 9 Új feladatokat kell megoldani az idegenforgalom terén. Forster Pál báró érdekes megállapításai. In: Berényi Sándor szerk. *Közgazdasági és Közlekedési Tudósítók* 1937. december 1. 6. o.
- 10 Kosztolányi 2018.
Az állam-nemzeti és egyházi-vallásos ünnepek, szertartások összekapcsolása jellemző volt a Horthy-korszakra, amelyben megnyilvánult egyfajta historizálási törekvés, nosztalgia a történelem, a dicső múlt iránt; és a vallásérkölcsi értékrendszernek a nemzeti, hazafias érzéssel való szoros összefonódása. Gergely 1997.
- 11 A külföldi népszerűsítésre használt prospektusokon is visszatérő képi elemek voltak a keresztény értékeket hordozó épített emlékek. Példaként említhető egy 1926-ban kiadott prospektus, amelyben a keresztény Magyarország kép a Halászbástya szobrai közül Hunyadi János és Szent István király szobrával került kifejezésre. A műemlék 1937-ben kiegészült Julianus és Gerhardus barátok szobraival – akik a 13. század elején két másik szerzetessel együtt indultak útnak keletre, hogy felkutassák a honfoglaló törzsektől elszakadt magyarokat –, amely 1938-ban már bekerült a prospektusok képanyagába. Egy 1939-ben megjelent prospektuson az első- és hátoldalon már olyan szögből mutatják a Halászbástyát, amely Julianus és Gerhardus barát távolba mutató szobrára helyezi a hangsúlyt.
- 12 Vass 2004. 224–225. o.
- 13 Külföldi példákhoz hasonlóan, a magyar idegenforgalmi szakemberek megalkottak néhány fülbemászó jelzót a fővárosnak az eladhatóság jegyében, amelyek szinte minden idegenforgalmi kiadványról visszaköszöntek. A legismertebb ezek közül a „Budapest a Duna királynője” szlogen volt, az idegenforgalmi kiadványokon pedig „Queen of the Danube”-ként tüntették fel.
- 14 „It is also on the occasion of the 900th anniversary of the death of the 1st Apostolic king of Hungary, St. Stephen, who received the crown of royalty from Pope Sylvester II. Budapest called the „Queen of the Danube” is preparing for the reception.” In Rev. Father John Galvin Leaves

- First Of Week For Budapest To Attend 34th Eucharistic Meet. *Santa Cruz Sentinel*, Santa Cruz, California, April 29. 1938. 5.p.
- 15 Jusztin 2009. 23.
- 16 Vass 2003. 98. o.
- 17 Jusztin 2009. 24.
- 18 Markos 1941. 69–70. o.
- 19 Hatvanezer külföldit várnak az Eucharisztikus kongresszusra. A fővárosi idegenforgalmi hivatal előkészületei. In: *Esti Kurir* 1937. július 16. 6. o.
- 20 Jusztin 2009. 24.
- 21 A XXXIV. Eucharisztikus Kongresszus Emlékkönyve. A Szent István Társulat Kiadása. Budapest. 1938. 38., 51.
- 22 Romsics 2010. 246. o.
- 23 1938. március 13-án Hitler bevonult Bécsbe, kimondva Ausztriának a Német Birodalomba történő bekebelezését.
- 24 Gergely 1997. o.
- 25 Jusztin 2009. 24.
- 26 Gergely 1988. 72. o.
- 27 Budapest is preparing for pilgrimages. In *The Catholic Northwest Progress* 15. October 1937. 1.p.
- 28 Varga Mihály: Mit értott idegenforgalmunknak a középeurópai zavaros helyzet? Ha nem találnak sürgős megoldást, elmarad 60 ezer német és osztrák vendég. In: *8 Órai Újság*. 1938. július 3. 7. o.
- 29 Nagy 2017. 192. o.
- 30 1938. május 14-én a Darányi-kormányt felváltotta az Imrédy-kormány. Imrédy Bélát a hagyományos konzervatív gondolatot a „koreszmékkal” ötvözni kívánó jobboldalisága az uralkodó elit szemében alkalmassá tette arra, hogy Darányit ő váltsa fel. Kormányalapítási tárgyalásait már akkor megkezdte, amikor Darányi hivatalosan még le sem mondott. Néhány nappal Imrédy kormányalakítása után, 1938. május 29-én a parlament elfogadta az első zsidótörvényt. Romsics 2017. 241.
- 31 Zsolt Adari: National changes will not affect eucharist meet. In *The Catholic Northwest Progress*, 20 May 1938. 1. p.
- 32 Markos Béla: Jelentés Budapest 1938. évi idegenforgalmáról s az 1938. év idegenforgalmának gazdasági eredményeiről. Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala. Budapest Székesfőváros Házinyomdája. 48. o.
- 33 Markos–Kolacsek 1961. 52. o.
- 34 Markos 1938. 7. o.
- 34 Jusztin 2009. 24.
- A bevételek elmaradása kedvezőtlen hatással volt az idegenforgalmi szervekre is. Mátéka Béla, a Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatal titkárának hagyatékában található egy beszámoló, amiben többek között kitérnek arra is, hogy „az 1938-i rendkívüli terheket jelentő Szent István és Eucharisztikus-év, mely az ismert külpolitikai események miatt idegenforgalmilag nem sikerülhetett, olyan kiadásokat okozott az OMIH-nek is, amelyek nemcsak a teljes költségvetését felemésztették 1939. VI.30-ig, vagyis a költségvetési év végéig, hanem még olyan jelentősebb hiteltülpések is történtek, amelyeknek súlyos következményeit az OMIH ezidőszerint is viselni kényelen.” In Mátéka Béla hagyatéka. Budapest Főváros Levéltára, XIII.7.5. csomó 6. kötet Bizalmas jelentés. A megváltozott viszonyok miatt milyen feladatok várnak az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatalra? II. kiadás. 1939. március 18. 2. o.

Világvallások és az eucharisztikus Krisztus

HARMADIK DÍJAS PÁLYAMŰ

(*Világmagyarázatok és az erkölcsi rend*) Minden vallás egy töről, a lelki, társadalmi megnyilatkoztatásból fakad és követendő erkölcsi alapja van. Az új vallás az előző tagadásából, egyes elemeinek átvételéből táplálkozik. Ezek a vallások két nagy csoportra oszthatók a Földkerekségen. Az emberiség többsége a két csoport valamelyik vallási közösségéhez, felekezetéhez, egyházához tartozik (Ma cca. 6,5 milliárd lélek vallásos, 1 milliárd nem)¹. A Hindukus hegységrendszerrel Keletre (a keleti féltéken) az „örök világtörvény vallásainak” híveit találjuk. Az ősi politeista hiedelmekre, rítusokra, kasztrendszerre épült hindu, szikh, buddhista, japán sintoizmus, (neohindu: Krisna követők); hagyományos kínai (pl. Konfucius), afrikai és más törzsi vallások alakultak ki a kereszténység előtti évezredekben, évszázadokban. A világ szerintük örökkévaló, nincs őszkedete és meghatározható vége. Ami benne történik, azt ön maga szabályozza és minden létezés legfőbb elvét a világtörvény határozza meg. Nincs elkárkozás, üdvözülés, hanem újjászületés, lélekvándorlás (reinkarnáció = *újra megtestesülés*) és beteljesülés (nirvána) állapotába való törekvés.

A Hindusoktól Nyugatra eső félgömbön, az Eurázsiai-hegységrendszer nyomán haladva jellemzően a „történelmi Isten” kinyilatkoztatásait követő ábrahामी vallások (zsidó–keresztény–iszlám) híveit, templomait, kolostorait, kegyhelyeit találjuk. Itt az előző vallás, a judaizmus tagadása másként érvényesült, mint a keleti területeken. A zsidók (monoteizmusát) egyistenhitét (Jahve), a héber Biblia és Talmud törvényeinek és a próféciák tanításainak eltörlését a vallásalapítónak nem állt szándékában megtenni. A betlehemi, názáreti Jézus Krisztus („született, de nem teremtmény”), az Atya Szentfia, kisdédként jött ebbe a világba, a Szentlelke közreműködésével. Jézust Messiasznak, a Zsidók Királyának, Rabinak, és Üdvözítőnek is nevezték és félreérthetetlenül fogalmazott küldetéséről: „*En nem azért jöttem, hogy a törvényt eltöröljem, hanem hogy azt betöltsen.*” (Lk 5,30–32) A zsidó és keresztény vallásban közös, hogy „mindenek létezését egy világtól elkülönült, annál végtelenül hatalmasabb személyes Istentől eredeztetik, aki autonóm módon uralkodik a világmindenség felett”. Az idők kezdete előtt már létezett a Szentháromság. Ő az első isteni személy a Szentháromságban (Atya, Fiú, Szentlélek), de ez nem jelenti azt, hogy felette áll egylényegű „társainak”. A kereszténységben a világ teremtése, a Föld kezdete és vége közötti időszak egyszeri és megismételhetetlen. Az Igazságos Bíró végítéletében örök életet ad az igazaknak, a megtért bűnösöknek, a bűnben élt és vétkeiben elhunyt emberek a bálványok keserű porát² eszik majd időtlen ideig.

A kereszténység tartóoszlopai: az ógörög filozófia, a római jog, és a szír-arámi költészet (Újszövetség).

Elsődleges kiterjedése: Európa, a Közel-Kelet, Észak-, Közép- és Dél-Amerika, Afrika, Ausztrália és Óceánia.

Az *iszlám* (Ábrahám [ősapa] törvénytelen gyermeke, *Iszmail* nevéből képzett főnév) a muzulmánok vallása lett, melyben teljes alárendelést és odaadást követelnek Allahnak, mint egyetlen Istennek és Mohamednek, az Ő prófétájának. Szent könyvük a Korán (610–633), ami Dzszibril (Gábrriel) arkangyal által Mohamednek sugallt próféciák és viselkedési előírások (szúrák) gyűjteménye, és a zsidó-keresztény hagyományok meghaladóinak mondják magukat. Jézust (*Iszá-t*) emberi lénynek és Isten prófétájának ismerik

el, és tisztelik szülőanyját, Máriát is. Az üdvözülésben hisznek, nem a megváltásban és a feltámadásban. Egyezés van: végidő és végítélet kérdésében. *Iszá* visszatér a Közel-Keletre, nem tudni mikor, de új ég, új föld, új teremtés következik(?).

Elsődleges kiterjedése Észak- és Kelet-Afrika, Nyugat-, Közép- és Dél-Ázsia.

A világ vallásainak együttműködése, kölcsönös tisztelete korunk legnagyobb kihívásainak egyike. A „Kinek van igaza?”, „Ki üdvözülhet?”, „Ki kárhozik el?”, „Lesz-e világvége?” – kérdésekre volt, amikor erőszakkal, volt, amikor égő áldozatokkal válaszoltak. (Pl. ma sem temetkezhetnek Indiában a „szent földbe” keresztények, mert kiássák őket.) A legüldözöttebb vallás napjainkban is a kereszténység. Bizony jó volna, ha vérontás helyett dialógussal, toleranciával felelnének ezekre a „halál után megismerhető/megválaszolható” kérdésekre.

Némi túlzással állíthatjuk, idén szeptemberben a kereszténységre, Magyarországra, Budapestre figyelnek a világvallások, az ellenséges és baráti közeledésben érdekelt, különböző világmagyarázatokban, erkölcsi normákban hívó humán közösségek, felekezetek, egyházak, államok, népek.

(Az Eucharisztia világkongresszusai) A kereszténység emberi ésszel nehezen felfogható misztériuma az egyesülés Üdvözítőjük valóságos testével és vérével. Az utolsó vacsorán alapított legfőbb szentség az Eucharisztia (görögül *ευχαριστία* = *hálaadás, jó kegyelem*), a latin *Eucharistia* szó szinonimája az *Oltáriszentség*; illetve a protestánsoknál a szent eseményre való emlékezés az *Úrvacsora=Communion*. Ez azt is jelenti, hogy eggyé kell válni Krisztussal, magukra kell öltetni az Ő arcát, ikonját. A teljes egység nehezen érthető, nehezen teljesíthető elvárás, és olyan titok, melyet életük árán is védelmeznek a Krisztusban, a Szentháromságban hívők. Hitvallással, bűnbánattal és feloldozással érhetik el, hogy az áldozás után az Édenkertben érezzék magunkat.

A Nemzeti-, majd Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus³ (NEK), (IEC) a római katolikus egyház száznegyven éve (3-5 évenként) rendszeresen megrendezett, világméretű eseménysorozata, melynek célja az oltáriszentség megismerésének és tisztelésének elmélyítése. Előadások, dialógusok, szentmisék, szentségimádások, tanúságtételek, disputák, körmenetek, látványelemek sorozata, eucharisztia-csodák ismertetése többek között. Az idén az ötvenkettedik, a második magyarországi, budapesti kongresszusnak jelentős mondanivalója lesz a vallásos világnak és a szeretetközösségre törekvő keresztény egyházaknak. Szervezője a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusok Pápai Bizottsága. *Piero Marini* elnök-érseknek a gondolatait idézem a tavaly elhalasztott és az idén megtartandó eseményről⁴: „*Budapest igazi európai város, a szó igazi értelmében! A magyar nép is igazi európai nép, megvannak a maga sajátosságai. Magyarország jelenleg Európa szíve. Remélem azt is, hogy a Kongresszus is segít majd abban, hogy túllendüljünk ezen a járványon. A megújulás jelképe lehet nemcsak Magyarország, de az egész világ számára.*”

A Szent királyunk, István halálának kilencszázadik évfordulóján megtartott budapesti XXXIV. világtalálkozón 1938. május 25–29-ig⁵ (vö. 1. kép) *Eugenio Pacelli* bíboros (egy évvel később *XII. Pius* néven pápává választották!) mondta a megnyitó szentbeszédet, melyből aktualitása miatt is idézünk néhány gondolatot: „*Az eucharisztikus Krisztussal ma is úgy bánnak, ahogyan bántak Krisztussal földi életében. Krisztus szenvedése Betlehemtől és a Golgotától az idők végezetéig tart. Ez a keresztény szív számára megpróbáltatást és szenvedést okozhat, de nem lehet akadályá hitének. Hol van ma Heródes és Pilátus? Hol van Néro, Dioklécián és Juliánus aposztata? Hol vannak az első századok keresztényüldözői? Porrá és hamuvá lettek a kereszténység ellenségei. A győztes: az Oltáriszentség Krisztusa!*”

**1. kép. A 34., első magyar Eucharisztikus Világkongresszus
1938. május 25–29. helyszínei. Budapest**

Több történelmi tény alátámasztja a Krisztussal való idézett bánásmódot. Az első (1875) francia kezdeményezést a nemzeti eucharisztikus kongresszus folytatását a Harmadik Köztársaság egyházellenes intézkedéseivel megakadályozta. Hamar sutba dobták a forradalom: szabadság, egyenlőség, testvériség liberális eszméit. Ezt követően a világ minden táján, Amerikától – Dél-Amerikán – Ausztrálián – Európán át Ázsiáig tartottak 1881-től nemzetközi kongresszusokat.

„Az első magyar kongresszust a II. világháborús készülétek szorításában sikeresen valósítottuk meg. Hitler a németeknek és osztrákoknak megtiltotta a részvételt, mégis kb. 25 ezer külföldi tudott csatlakozni ehhez a csodálatos rendezvénysorozathoz, világtalálkozóhoz. Május 26-án, áldozócsütörtökön 150 ezer elsőáldozó (és az ő hozzátartozóik) gyűltek össze a Hősök terén. A meleg májusi napfényben 300 pap végezte az áldoztatás szolgálatát. Csütörtök este indult a »tündöklő diadalút a magyar sors folyóján«. A Szent István Bazilikától körmenetben vitték a Szent István gőzösre az Oltáriszentséget. A gőzöst nyolc hajó kísérte. Egy hajón kivilágított körmeneti kereszt; két hajón hatalmas gyertya; következő hajón ötven harsonás és imádkozó apácák; majd negyven, dalmatikába öltözött kispap füstölökkel; és a vezér hajón a pápai legátus és a bíboros térdelve az Oltáriszentség előtt. Majd még öt hajó, az ötödiken szintén kivilágított kereszt. A menet megkerülte a Margitszigetet és visszatért az Eötvös térre. Amikor a körmenet visszaindult a Bazilikába, elkezdődött a tűzijáték a Gellért-hegyről. Május 27-én reggel a Hősök terén a katonák és hadirokkantak vettek részt szentmisén. Ugyanaznap éjszaka 150 ezer férfi jelent meg a Hősök terén szentségimádásra, Csávossy Elemér jezsuita atya vezetésével. Az éjfélti szentmisén ugyanennyien járultak szentáldozáshoz. Ekkor a »világosság a sötétségben világított!« A szentáldozás előtt 150 ezer férfi együtt zengte: »Szívednek szenteljük magunkat!« Május 28-án az Egyház egységéért tartott konferenciát rendezték meg. Este ünnepség volt az Operaházban, ahol Liszt Ferenc Krisztus Oratóriumát adták elő. Május 29-én (a befejező napon) a falvak fiatalsága vonult fel az Ünnepi Csarnoknál. 25 ezer fiatal érkezett az ünnepi nagygyűlésre. A Hősök terére folyamatosan gyűlt a nép. A délelőtti szentmisére mintegy 500 ezer ember érkezett. A főoltárhoz vonult a papság: háromszáz áldozópap, hatszáz ministráns, majd papnövendékek, felszentelt papok, bíborosok. 1200 tagú kórus énekelte a Christus Vincit-et. Délután három órakor a Szent István Bazilikából körmenet indult a Hősök terére. Négy és fél órán át hömpölygött a hívek ezer színben pompázó menete. Erre a napra az egymilliósz Budapest kétmilliószra duzzadt a zarándokoktól.”⁶

Az ötvenkettedik nemzetközi és a második budapesti kongresszust a koronavírus terjedése, és a legújabb kori keresztény-holokausztok, üldözések árnyékában szervezik majd meg. Közben: vallásháborúk, területi revíziók, világhatalmi törekvések (ISIS), erőszakos hittérítések, vagy az elvallástalanodás, a szekularizálás térhódításai, és a keresztény erkölcsi normák érvényesülését akadályozó ideológiai, nemzeti, sőt újabban már a nemi identitás zavarai (genderizmus) is beárnyékolják.

A legtöbb kongresszusnak volt egy címe, központi eszméje. A budapestinek a „*Minden forrásom belőled fakad*” (Zsolt 87,7). A Főforrásra, az eucharisztikus Krisztusra és az utolsó vacsorán felajánlott misztikus testére és vérére utal a zsoltár mondata. A vezérgondolatot továbbfűzve úgy is értelmezhetjük, mint visszatérést az eredeti, ősi, egyetemes bizánci-római-szír keresztény kútfőhöz, melyből több forrás fakadt az idők folyamán, és táplált különböző keresztény/keresztényen egyházakat, gyülekezeteket. Nos, úgy tűnik, hogy ez a jelentős esemény nemcsak a római katolikusokat érinti, hanem a világ kereszténységét, sőt a világvallásokat is, hiszen a több mint hatmilliárd vallásos és közel egymilliárd magát nem vallásosnak nevező lélek „egy töről fakad”. Ezt nevezük emberi kultúrának, a természetből való kiemelkedés, természetátalakítás folyamatos elsajátításának. *Csak a kultúrává lett vallások maradhatnak fenn az idők végéig.* (U. A.)

A keresztény/keresztényen egyházak, ha nem ismerik eléggé ősi gyökereiket, közös szimbólumaikat, apostoli hitvallásukat, eucharisztikus misztériumaikat, kánonjaikat, akkor ez a kongresszus megerősítheti elkötelezettségüket a közös múlt és jövő iránt a jelenben! Fontos kérdés lehet a keresztény egység, de nemcsak a közeledés, hanem a valódi szeretet-közösség helyreállításának problémája. Az ökumenikus imahéten elmondott kölcsönös bocsánatkérés és a közeledés már nem elég, mert ezután minden úgy folytatódik, ahogy a status quo protokollja előírja. Most már ideje lenne továbblépni és az igazi megbocsátást gyakorolni, hogy őszinte, testvéri szeretetközösségre lépjenek a Szentháromságban és Krisztusban hívők. A II. vatikáni zsinat⁷ több mint fél évszázada megjelölte a szeretetközösségre lépés fontosságának igényét. „*Arról tudják majd meg rólatok, hogy a tanítványaim vagytok, hogy szeretettel vagytok egymás iránt.*” (Jn 13,35) A „*langyos keresztények*” mellett kisebbségben lévő igazi Krisztushívők, a megtért bűnösök valódi és örökké tartó boldogságát kellene hirdetni, mi több, képviselni ezen a kongresszuson is. Ferenc jelenlegi római pápa és Kirill, minden oroszok pátriárkája a havannai találkozón⁸ nem jó megoldásnak ítélte az „egymás hitére történő áttérést” (prozelitizmus), különösen nem az erőszakos áttérítést. Újabb akadály hárult el a keresztény egység elől, mert az egység nem egyformaság. Ezt a következő lépést, a minőségi döntést lelkük mélyén minden keresztény/keresztényen testvér várja, de az új-Pilátusok „*kit engedjek szabadon?*” kérdésére a manipulált tömeg valószínűleg most is Jézusra gondolna, de mégis Barabbást kiáltana, azaz másodszer is megfeszítené a Messiást⁹.

Az 52./II. budapesti NEK – szerény véleményem szerint – meg kell, hogy feleljen a megújulás igényének, és az Eucharisztikus Krisztussal való bánásmód reális bemutatásának. A prozelitizmus elvetése után nem időszerű fenntartani az egy központból irányítandó egyetemes keresztény ideát, és hatalmi berendezkedést. Nem kötelező, hogy mindenki római katolikus, vagy ortodox, vagy protestáns legyen. Nem lehet Róma püspöke a keresztény világ legfőbb pásztorja, egyetlen vezetője, de a patriarchák sem viselkedhetnek pápaként, és a protestánsok sem ünnepelhetik elszakadásukat, mert egy főpapjuk van, az eucharisztikus Krisztus („egy test, egyformán fontos tagokkal”). Gyakran halljuk a katolikus médiában, rendezvényeken, fesztiválokon, hogy „nem csak katolikusoknak” szól az üzenet, az előadás, a közös éneklés, ima, hanem leginkább a

jóakarátú, békességre igyekvő embereknek. Az együttműködés, a más vallások iránti türelem, szimbólumaik, dogmáik kölcsönös tisztelete megszenteli az újra-evangelizálást, a missziót és a kongresszus szellemét.

A fentebb közölt statisztikai adatok (világ vallásai) rendkívül beszédesek. Lassan és sajnálatos módon a világkereszténység elveszíti elsődleges szerepét a vallások szociológiai adatai között. A 2,4 milliárd (nem egységes) kereszténység nyomában az iszlám 1,9 milliárd, hinduizmus, buddhizmus közel 1,3 milliárd lélekkel már megelőzte, és többségében elfogult „az út, az igazság és az élet” krisztusi tanításával szemben. Hiányzik tehát az egységes keresztény fellépés, a jó példa és szeretetközösség felmutatása. Nyugat-Európában jelentős mértékben növekedett a muszlimok, a különleges keleti misztikus közösségek, a szekták, a „*libero-ateisták*” (akik az istenhit alól „felszabadították” magukat – U. A.), az új-pogányok és a szent dolgok iránt közömbösök száma. Mi lenne hát a következő lépés a szeretetközösség helyreállítása, a világvallások nagyobb tiszteletének előmozdítása, a „keresztény holokausztok” megakadályozása érdekében?

Lehetne a szeretet-közösség, a támadásokkal szembeni védekezés szimbóluma újra Üdvözítőnk Szent Keresztje? A válasz a NEK időpontjában¹⁰ található.

(*Gondolatok, tények a Szent Keresztről*) Megváltónk szenvedéstörténetének, megdicsőülésének evangéliumi leírataiban pontosan követhető a nagypénteki tragédia minden fontos mozzanata. A keresztre feszítéstől, a kínhalálon át egészen a feltámadásig. Érdemes tehát megismerni a Szent Kereszt rövid történetét, és ökumenikus hatását.

2. kép. A Szent Kereszt felmagasztalása – szept. 14. Legenda Aurea Sanctórum ősnymtatvány, 1482, Pannonhalma

A középkor (*medium aevum* [313–1453]), az az a bizánci korszak hajnalán a kereszthalál még szörnyű és igen embertelen pogány-római kivégzési mód volt¹¹, de talán „tisztelték” az elítéltet annyira, hogy a gerendákat nem használták fel újra, hanem az elítélt kínhalála után az „egyszer használatos keresztfákat” a halott közelében elföldelték. Így történt ez a Názáreti Jézussal is, miután levették a keresztről, megmosták, balzsamozták, felöltöztették és sziklába vájt sírban egy kőasztalra fektették. A keresztet pedig, amin néhány óráig függött, elásták a Golgotán (Koponya-hegyen¹²). A két lator testének csontjait a zsidók összetörték, majd a temetőn kívül temették el, és az ő keresztfáikat is elásták valahol. A Megváltó-rabbi tragikus keresztre feszítése és csodás feltámadása után 325. esztendőben a császár édesanyja Heléna (Szent Ilona), bizánci „társcsászárnő”, régészeti ásatásokkal egybekötött zárandokutat szervezett a Szent Kereszt felkutatására. A munkálatok során, a föld mélyén, találtak keresztre feszítésre használt fagerendákat, sőt az „I.N.R.I.-táblát”, és a szögeket is.¹³ Makariosz jeruzsálemi püspök tanácsára a megtalált keresztfákat egy menthetetlen beteghez vitték, hogy az igazi keresztet kiválaszthassák. Az egyik hozzáérintésével azonnál meggyógyult

a haldokló, s ezért meggyőződéssel állították, hogy „ez az a fa, amelyik érintkezett a Megváltó testével és vérével”. (Lásd 2. kép) Ezután a két gerendát Szent, Igaz és Életadó Keresztnek nevezték el, mely több mint ezer évig (a protestantizmus térnyeréséig) az egyetemes kereszténység szimbóluma: a papi áldás, feloldozás, imakezdés, befejezés, jelvény és ékszer ábrája, valamint a keresztvetés ihletője lett. Nagy Konstantin császár elrendelte, hogy építsenek a Koponya-hegyen egy bazilikát a Szent Kereszt tiszteletére. Jeruzsálem püspöke választotta ki a helyszínt, ahol egy pogány szentély állt, melyet leromboltak, s így Krisztus temetésének és feltámadásának helye egy fedél alá került. Az őrzés helyét a Golgota-dombon 335. szeptember 14-én felszentelt Szent Sír-bazilikában jelölték meg. Ez a szent hely immár 1700 éve a kereszténység legfontosabb zarándokhelye lett Jeruzsálemben, ahol minden húsvét éjjélkor fellobban a Szent Láng. A szent ereklyét három részre osztották. Egyik darab maradt Jeruzsálemben, másik Konstantinápolyba került és a harmadik Rómába.

A Szent Kereszt-relikviának ezután igen kalandos útja lett.

Háromszáz év múlva a perzsák elrabolták, de Hérakleitosz (Irakleitosz) bizánci császár a perzsák legyőzésével visszaszerezte 630. március 21-én, és vitte őrzési helyére – a legenda szerint mezítláb, szegényes ruhában, a saját vállán. (Ezt örökíti meg a „második felmagasztalás”: Exaltation of the Holy Cross XX. századi ikon (ld. 3. kép).

Ötszázötvenhét év múlva a hattíni csatában, 1187. július 4-én¹⁴, elveszítették az ereklye jeruzsálemi részét. A keresztet Akko város püspöke vitte a harcba, azonban kötőse alatt vértet hordott. A hagyomány szerint ez súlyos hiba volt, mert hitetlenségre utalt. A veszett csata után a Szent Keresztet is hadizsákmányként kezelték a muzulmánok, és mindmáig nem adták vissza. A konstantinápolyit egy szoborba rejtették, a rómaiak pedig előszeretettel osztogatták a pápák.

Luther, Kálvin és más protestáns felekezetek elszakadása után, a nyugati, tengeren túli államok református templomai és legtöbb újszülött protestáns felekezet imaházai általában már nem használják, vagy nem is említik, sőt bálványimádásnak vélik ezt a szent kegytárgyat. Tudjuk, hogy a kereszt a zsidóknak botrány, a pogányoknak bolondság, de például a protestánsoknak miért szitokszó, és elvetendő ereklye? Vajon miért lett a kereszt, az oltáriszentség, a kép- és kegytárgy tisztelet „kárhozatos bálványimádás” a protestánsoknál (Heidelbergi Káté¹⁵ 1577/2013), és számtalan más keresztény/keresztényen gyülekezetnél?

Nekünk, magyaroknak is jutott a szent kereszt ereklyéből, amit a NEK szimbólumát jelentő missziós (vándor) keresztben láthattunk az előkészületek során, és látni fogunk majd a rendezvény ideje alatt is. A feszület két szára találkozási pontján az Üdvözítő eredeti csodatévő keresztjének egy darabja található. Az ereklyetartó hasonlít

3. kép. A Szent Kereszt visszavétele a perzsáktól a VI. században. Középen Herakleitosz, bizánci császár, jobbra Konstantin és Heléna (IV. sz.)

az Oltáriszentség monstanciájához. Így valójában maga Krisztus és a magyar boldogok, szentek érezhető jelenlétében zajlik majd a második kongresszusunk. Az első (Szent István) és az utolsó (Boldog IV. Károly) királyunk mellett még huszonhat szent ereklye van a keresztben futó levél ornamentikán. A közös keresztény múltból hiányoznak az Árpád-házi szent királyok, királynék: László és leánya Szt. Piroska (Eiréne, aki bizánci császárnő volt), Nagy Szent Erzsébet; a magyar ortodox keresztény szentek ereklyéi, vagy legalább neveik említése: Hierótheosz, aki a magyarok első szent püspöke volt; a orosz-földeken boldoggá, szentté avatott: ugrin (magyar) Mózes, -Efrém és -György, kárpáti Szent Alexij, ugljai Szent Jób többek között.

A kérdés most az: hogyan lehet igazi keresztény egység közös hitvallás, eucharisztia, oltáriszentség, úrvacsora kölcsönös tisztelete, egyezményes jelek: szent kereszt, képek, és szobrok egyértelmű elfogadása, imádása nélkül? Egyet kellene értenünk Pál apostollal, aki szerint a kereszt magát „*Krisztust, Isten erejét és bölcsességét jelenti*”. (Pál I. Kor. 1, 24.).

A katolikus, görögkatolikus, ortodox keresztényeknél nagy tisztelet övezi a Szent Keresztet. A liturgikus költészetben olyan hasonlatokat használnak, ami csak Krisztusra érvényes. Hajnali istentiszteleten sorbaállítás után leborulnak és megcsókolják, miközben Kereszthódolási sztihirákat énekelnek, és úgy érzik, mintha magát Krisztust csókolták volna meg. Minden tárgy, amivel Jézus érintkezett, szent ereklyének számít. Az ökumenikus ima-hétén, amikor az ortodox és a görögkatolikus templomokban felhangzik az ünnepi Tropárium: „*Üdvözlésd Uram, a te népedet, és áldd meg a te örökségedet. Aki győzelmet ajándékoztál a keresztényeknek a barbárok felett, és kereszted által védelmezted a te népességedet*”¹⁶, akkor érezhetően létrejön valamilyen lelki egység a Krisztust követő emberek gyülekezetei között, de ez még mindig csak közeledés, nem pedig a szeretet-közösség helyreállítása.

(*Epilógus*) Gróman Magdolna református lelkész nő egy „elképzelt Szent Kereszt konferencián” az alábbi hozzászólást mondhatta volna:

„– A keresztény/keresztény világ legfájdalmasabb ténye – az egyébként örvedetes ökumenikus törekvések ellenére –, hogy már nincs egységes hitvallása, szimbólum- és misztérium-rendszere, eucharisztikus közössége. Csak az egy kereszttségben felvett és meghirdetett bűnbánatban, a tízparancsolatban, a Miatyánk-imában, a Megváltó születésében, feltámadásában, a pünkösdi Szentlélek kiáradásban, az ó- és újszövetségi bibliában, zsoltárok tartalmában, a szegények és a rászorulóknak szolgálatában »pislákol« még némi krisztusi egyetértés a keresztények között, de minden más dologban, dogmában, hierarchiában, szentségekben, szimbólumokban és még erkölcsi kérdések megítélésében is nagy a széthúzás, a megosztottság az egyházak között, és általában az igazán Krisztus-hívók és a langyos-keresztények között.

A bizánci örökségnek Közép-Keleten napjainkra kevés nyoma maradt. Az utolsó[?] keresztény-generációk már csak jelentéktelen (14 milliós) kisebbséget alkotnak, túlélésért küzdenek a nyolcvanmillió nem keresztény között, és lassan – Konstantinápoly, Alexandria, Antiochia után félezer évvel – Aleppo, Damaszkusz, Jeruzsálem és még számtalan keresztény város eshet/esik áldozatul az erőszakos hittérítésnek, a szekularizációnak, a libero-ateistáknak, és a félholdnak!

A Szent, Igaz és Életetadó Kereszt Ökumenizmusa (οικουμενισμός = oikoumenismós) már nem terjed ki az egész világra, mint a Krisztus utáni első évezredben, ami komoly hátrányt jelent olyan fundamentális vallási, politikai törekvésekkel szemben, amelyek egyértelmű szimbólumokkal rendelkeznek és életük árán is képesek ezeket megvédeni, vagy más életet elvenni, megadóztatni, zsarolni, erőszakkal áttéríteni.

– Gyakran gondolkodom arra, hogy ha a keresztények otthon éreznék magukat egymás templomaiban és megismernék a gyökereket, amiből kisarjadt a sokszínű kereszténység, akkor ennek most korszakváltó jelentősége lenne. A cél legjobb eszköze Megváltó-rabbink szent keresztje. Ez vezessen bennünket a közeljövő kereszténység egységére!”

A szent, igaz és életet adó kereszt ünnepkörében szervezendő ötvenkettedik, és egyben második magyar Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus – nem csak katolikusoknak – sikere abban áll, hogy a keresztény/keresztény világ képes lesz-e megérteni az Eucharisztia és a Szent Kereszt elválaszthatatlan egységét, közösségteremtő erejét, bölcsességét?

Bízunk kell abban, hogy segítségünkre lesz az Oltáriszentség, az Eucharisztia, és az Úrvacsora Krisztusa.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Carole Hillenbrand: *Az iszlám. Új történeti bevezetés*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2016.

Germanus Gyula: *Allah Akbar*. Palatinus Kiadó, Budapest, 2004.

Györfi Károly: *Keresztényüldözés a 21. század elején*. Kairosz, Budapest, 2015.

Hermann Rainer: *Az Iszlám Állam*. Akadémiai Kiadó Budapest, 2015.

Leslie White: *The science of culture*. New York, 1969.

Ludwig von Bertalanffy: *Am az emberről semmit sem tudunk*. KJK, Budapest, 1991.

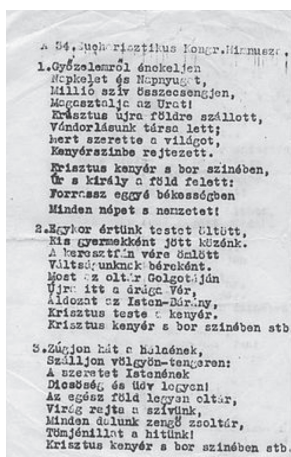
Markó Tímea: *Az iszlám*. Jeromos füzetek, 78. sz.

Utry Attila: *Kommunikáció, szociálpszichológia, kultúra*. Főiskolai, egyetemi jegyzet. Rónai Kiadó, Miskolc, 1999.

Utry Attila: *Világvallások és keresztény–iszlám kulturális konfliktusok a XXI. században*. Észak-magyarországi Szenior Szabadegyetem. Kazincbarcika, 2018. 02. 18.

KÉPEK

Az 1938-ban alkotott, s azóta énekelt Eucharisztia Hymnusz zenéjét Koudela Géza (karnagy, katolikus pap) szerezte, szövegét Bangha Béla (jezsuita szerzetes) írta. A NEK 2021 Hymnusza is ez maradt, kissé „áthangszerelve”.

...és a címere.

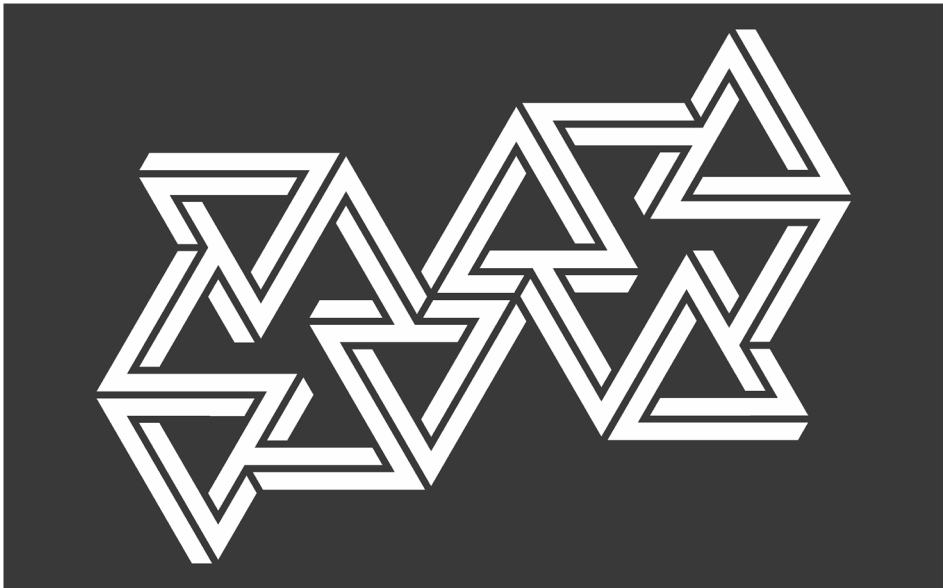

Osztvári Csaba (1963–2009): Missziós „Vándorkereszt” (2007), az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus magyar szimbóluma. „Minden forrásom belőled fakad” Budapest (2021. szeptember 5–12.)

JEGYZETEK

- 1 A világ vallásai: Római és görögkatolikus 1,4 milliárd, ortodox és protestáns egyházak 1 milliárd; iszlám 1,9 milliárd; hinduizmus 900 millió, buddhizmus 360 millió; hagyományos kínai 225 millió; afrikai és más törzsi vallások 250 millió; szikhek 23 millió; judaizmus 14 millió; bahá'í 6 millió lelket számlál. (2019-es becslült adatok, forrás: adherents.com).
- 2 Mózes, amikor lejött a hegyről, ahol átvette Istentől a Tízparancsolatot, bujálkodó, bálványimádó néppel találkozott. Mérgében összetörte a bálványt (aranyborjút) és a porát megetette a lázadókkal.
- 3 Az első nemzet(közi) eucharisztikus kongresszusokat, a XIX. századtól, jobbra Franciaországban, vagy francia nyelvterületen tartották. Valóságos áttérésnek számított a nyolcadik, 1893-as jeruzsálemi kongresszus azért, mert az Oszmán Birodalomban rendezték, és itt képviseltette magát először a pápa követvel.
- 4 Forrás a Kossuth rádió, 2020.
- 5 Az első Nemzeti Eucharisztikus Kongresszus 1928-ban tartották Magyarországon.
- 6 *Felhasznált irodalom: Katona István: A Szeretet köteléke, Szent Gellért Kiadó és Nyomda, 2007.*
- 7 A zsinatot XXIII. János pápa nyitotta meg 1962. október 11-én a római Szent Péter-bazilikában és 1965. december 8-án VI. Pál pápa zárta be, aki a második ülészaktól kezdve irányította a zsinat munkálatait.
- 8 2016. február 12.
- 9 Hivatkozás Karinthy Frigyes: Barabbás című novellájára, Budapest, 1917.
- 10 A 2020. szeptember 13–20. / 2021. szeptemberi (5–12-ig) közel áll a Szent Kereszt felmagasztalásának évünnepéhez: szeptember 14.
- 11 Egyébként Konstantin császár (272–337), megterése és Krisztus iránti tisztelete jeléül eltörölte a római birodalomban ezt a barbár kivégzési módot.
- 12 A héber hagyomány szerint itt, a Golgotán találták meg az emberiség ősatyjának, Ádámnak a koponyáját, amelyet Noé magával vitt a vízözön idején a bárkába.
- 13 Ezt Konstantin császár leveléből tudjuk meg, melyet „Vita Constantini” művében közöl Kaiszareiai (cezáriai) Eusebiosz. Azt írja, „megtalálták Krisztus szenvedésének kiváló emlékét, amit annyi éven át a föld gyomra fedett be, és ami igen csak nagy csodálkozást keltett”.

- 14 Guido jeruzsálemi keresztény király és a Szaladin egyiptomi szultán vezetett muzulmán sereg csatája a muzulmánok győzelmével zárult. Jeruzsálem haderejének nagy része ott veszett az ütközetben.
- 15 „80. Ezzel szemben a mise tagadja, hogy élő és holt elnyerhetné Krisztus szenvedéséért a bűnbocsánatot, hacsak a misemondó papok nem mutatják be naponta értük Krisztus áldozatát.
- Továbbá azt tanítja, hogy Krisztus testileg van jelen a kenyér és a bor színe alatt, és ezért ezekben kell őt imádni. A mise így alapját tekintve megtagadja Jézus Krisztus egyszeri áldozatát és szenvedését, és ezért kárhuzatos bálványimádás.”
- 16 A Krisztus utáni 630. esztendőben született ez az ének.

Katalónia első autonómiája a 20. században (1931–1939)

Spanyolországban az 1920-as évek végére már szinte minden társadalmi csoport szembe fordult Miguel Primo de Rivera tábornok 1923 ősztől regnáló puha diktatúrájával, mint például az arisztokrácia, a munkásszervezetek, a köztársaságiak, a nemzeti mozgalmak, de így tett a király és a hadsereg is, valamint csaknem az összes mérvadó értelmiségi. Az anarchisták sem tétlenkedtek, illegalitásba szorulva még tovább radikalizálódtak, és 1927-től működött a FAI (Ibéria Anarchista Föderációja, *Federación Anarquista Ibérica*) nevű szervezetük, amely országszerte szervezte az erőszakos akciókat. A kibontakozó gazdasági világválság még tovább fokozta a rendszer gondjait. Primo de Rivera hatalma ellehetetlenült, majd miután a király és a hadsereg vezetőinek tudtával Andalúziában katonai felkelés tört ki ellene, 1930 januárjában önként lemondott és átadta a hatalmat (majd külföldre távozott, ott rövidesen elhunyt, politikai örökségét fia vitte tovább).

Utódától, Dámaso Berenguer tábornoktól a király és az egész ország az alkotmányosság helyreállítását várta, amit ő meg is tett, egy éves uralmát spanyol elnevezéssel a történelmükben ritka „felvilágosult despotizmus” jellemezte. Azt az uralkodói igényt viszont nem tudta teljesíteni, hogy megerősítse a monarchiát, társadalmi nyugalmat és rendet teremtsen. A spanyol társadalom nem kért többé a diktatúrával sokáig azonosuló uralkodóból, illetve a monarchikus államformából sem. A diktatúra bukása a királyság bukásához vezetett. Az ország perifériaként kezelt területei pedig nem kértek többé a centralizált államszerkezetből, a Madrid-központú unitárius állam is megbukott.

A diktatúra másik következményeként országszerte erősödő radikalizmus Katalóniában duplán jelentkezett, radikalizálódott a nacionalista, katalánista polgárság és a munkásmozgalom is (utóbbi súlyát az adta, hogy Spanyolország legfőbb munkásközpontja Katalónia, illetve azon belül Barcelona volt). A spanyolosító diktatúra évei a katalánok zömének megváltoztatták politikai értékrendjét, preferenciáit. Szinte mindenki és szinte minden katalán nemzeti szervezet köztársaságpárti lett, és a többség egyben a baloldal felé húzott, a katalánisták kis része maradt monarchiapárti.¹

A társadalom többsége tehát országszerte köztársaságot akart, de az mindenkinek mást jelentett: az összes nemzeti mozgalom, köztük a katalán, a központosítás végét, autonómiát, a parasztság földosztást, a polgárság alkotmányos demokráciát, a munkásmozgalom szociális jogokat várt tőle.

1930 tavaszán létrejött a baloldali katalán nacionalisták, republikánusok és az újjászerveződő anarchoszindikalista szakszervezet (CNT) együttműködése a köztársaság létrehozásáért. A kooperáció Katalónián belül később sem lett ennél szélesebb körű, ami azt jelentette, hogy a monarchia végső agóniája idején nem jött létre teljes spektrumú katalánista összefogás, a katalán nemzeti mozgalom jobb és baloldala nem lépett szövetségre egymással.

1930 augusztusában viszont átfogó országos baloldali összefogás született, spanyol, katalán, galíciai republikánusok és a szocialisták aláírták a San Sebastian Paktumot, amiben a köztársaság megteremtését tűzték ki közös célként. Abban is megállapodtak, hogy a spanyol köztársaságon belül Katalónia politikai autonómiát fog kapni, a külső örendel-

kezés, a katalán szuverenitás elismerése fel sem merült. Katalán részről három radikális politikai párt vett részt az együttműködésben, az Estat Catalá, az Acció Catalana, és az utóbbiból frissen kivált Acció Republicana de Catalunya (Katalán Köztársasági Akció).²

(A második köztársaság és a katalán autonómia) A 30-as évek Katalóniában a jobboldali, polgári katalánizmus visszaszorulásának, ezzel párhuzamosan a baloldali, republikánus, illetve szocialista karakterű nacionalizmus (illetve a radikális baloldal) felemelkedésének és bukásának az évtizede.

Amikor a köztársasági politikai erők újjászerveződtek az országban, rengeteg párt kezdett el újra működni Katalóniában is, illetve létrejöttek új formációk. Ismét szétterjedetten kezdett működni a munkásmozgalom is, továbbra is külön utat jártak az anarchoszindikalisták és a szocialisták. A radikális, köztársaságpárti katalánista oldal fragmentáltsága azonban nem tartott sokáig, 1931 márciusában hét szervezetük, köztük a San Sebastian-i paktumhoz csatlakozó három párt, fúzióra lépett egymással és a regionalista Lliga alternatívájaként megalapították a Katalán Köztársasági Baloldalt (*Esquerra Republicana de Catalunya*, ERC). A Francesc Macià és Lluís Companys (az Acció Catalana vezetője volt az egyesülésig) duó által irányított új párt rövidesen üstököszerűen felemelkedő pályát futott be, a következő években a katalán politikai élet főszereplője lett. Companys fiatal korától részt vett katalánista mozgalmakban, így tagja volt a Katalán Szolidaritásnak is, majd kisebb baloldali nemzeti pártoknak, emiatt többször letartóztatták, egyik alapítója volt a 20-as évek legfontosabb katalán mezőgazdasági érdekvédő szervezetének (*Unió de Rabassaires*), politikai ellenálló tevékenysége miatt megjárta Primo de Rivera börtöneit is. A pártba tömörülők három irányt képviseltek, ami a párton belül végig megmaradt. Fő vonulata, többsége baloldali republikánus volt, akik föderalista katalánisták voltak, Companys volt a vezéralakjuk, a szeparatisták jóval kevesebben voltak (Macià vezette őket), a másik marginális alirány centristákat tömörített Charles Pi i Sunyer irányításával. A párt nemzeti programjának alapvetései a többség irányvonalát követték: Katalónia lakói nemzetet alkotnak, Katalónia állam kíván lenni, és föderáció keretében élne együtt a többi ibériai nemzettel.³

A diktatúra időszakának lezárásaként, az új, demokratikus korszak nyitányaként, egy elvetélt köztársasági pucskísérlet és Berenguer tábornok lemondása után 1931 áprilisában helyhatósági választásokat tartottak az országban. A köztársaságpárti jelöltek elsősoró győzelmet arattak az összes jelentősebb városban (az 50 tartományi központból 41 városban alakult ki republikánus többség, míg a vidék inkább monarchista maradt). Két nappal később Madridban bekövetkezett Alfonz trónfosztása és kikiáltották a második spanyol köztársaságot (az uralkodó sürgősen el is hagyta az országot). A katalánok és a baszkok valamivel megelőzték Madridot, ugyanis néhány katalóniai és baszkföldi város órákkal korábban megtette ugyanezt, így Barcelona, San Sebastian, Eibar.⁴

A köztársaságra rengeteg megoldandó probléma várt, ilyen volt például a kismemzetek autonómiaja, a centralizmus-decentralizmus kérdése; az agrárreform; a polgári szabadságjogok biztosításának ügye; a katolikus egyház helye, az állam és egyház viszonya; illetve a hadsereg szerepe. S habár a köztársaság-vezetőben megvolt a szándék ezekben az ügyekben az alapvető változtatásokra, de a belső (a társadalmi fragmentáltságból fakadó feszültségek és külső (dült például a gazdasági világválság) tényezők következtében nehezen tudott kormányozni.

Katalóniában az átlagosan 60%-os részvétellel lezajló települési választásokat a frissen megalakult ERC nyerte, az összes republikánus és szocialista formáció együtt a szavazatok 68%-át szerezte meg, míg a monarchiában az utolsó pillanatig bízó Regionalista

Liga leszerepelt, 20%-ot ért el. A liga vezetői, Cambó és társai, még hittek az utolsó monarchista kormánynak, amely megfelelő megoldást ígért a katalán problémára, de a katalán társadalom, a többi katalóniai párt már teljesen hiteltelennek tartotta a monarchiát, nem bíztak annak demokratikus fordulatában és autonómiára nyitottá válásában. Katalónia történetében ez volt az első alkalom, amikor a baloldali katalánisták választás nyertek. A baloldal főlénye, a két katalánista párt közötti szerepcsere tartós maradt, Katalónia fő politikai ereje a második spanyol köztársaság megszületésétől a baloldali republikánus párt lett.⁵

Macià a spanyol köztársaság kikiáltása után Katalónia lakóinak nevében az ERC programjához híven azonnal kikiáltotta Barcelonában a független katalán köztársaságot (az ibériai konföderáció tagjaként). Beszédében így fogalmazott: „Katalónia népének nevében proklamálom a katalán államot egy katalán köztársasági rendszerben, mely szabadon és nagy barátsággal kéri és igényli Spanyolország más népeinek együttműködését az ibér népek konföderációjának a megteremtésében”.⁶ Lépésével fel akarta gyorsítani az ország föderalizálását. Néhány nap múlva azonban a nagy nyomás hatására (a központi kormány miniszterei személyesen győzködtek) visszavonta, és belement egy kompromisszumos megoldásba, az azonnali autonómiával megvalósuló önkormányzásba. Az ERC ekkortól visszafogottabb lett, a föderalista katalán államvíziót ejtette és a spanyol köztársaságiakra tekintettel kompromisszumként az autonómia irányát vállalta fel. A köztársasági periódusban ettől kezdve a szervezett katalán szeparatizmus periférikus jelenség maradt csekély támogatottsággal, néhány marginális jelentőségű politikai szervezetük működött (így az *Estat Catalá-Partit Proletari*, vagy a Katalán Nacionalista Párt, a *Partit Nacionalista Catalá*), a parlamenti választásokon érdemi eredményeket nem értek el, illetve többnyire nem is indultak.

Katalónia mérvadó politikai vezetői ezt követően elfogadták az autonómia felállításának a menetrendjét: felállt az átmeneti katalán kormány a hagyományos Generalitat néven, és Macià lett az első elnöke. A katalán kormány az ERC vezette baloldali koalícióban működött, amibe bekerültek a szocialisták, de a jobboldali katalánistákat, a Ligát nem vették be. Rövid idő alatt, júliusra kidolgozták az önkormányzat státútumát, ami Katalónia önálló hatásköreit és a központi kormánnyal való viszonyát szabályozta. 1931 augusztusában népszavazásra bocsátották, és 75%-os részvétel mellett a voksoló katalánok 99%-a támogatta. (Núria státútumnak nevezték, *Projecte de Núria*, a helyről, ahol kidolgozták a szövegét.) Az így legitimált státútumot benyújtották a spanyol parlamentnek.⁷

Annak a spanyol parlamentnek, amely az 1931. nyári választások után állt fel. A választáson a baloldal szerzett többséget, a köztársasági-szocialista pártok koalíciója irányította az országot a következő bő két évben, 1931–1933 között számos reformot indított el, a köztársaságnak ezt az első szakaszát a reformok két évének is nevezik (*Bienni Reformista*). A monarchisták teljesen visszaszorultak, a fő politikai törés a köztársaságiakon belül, annak bal és jobboldala között húzódott. A republikánus baloldal országos és regionális, kismemzeti polgári pártokból állt, ide tartoztak továbbá a munkáspártok és az anarchisták. Katalóniában a Katalán Köztársasági Baloldal lett a legnagyobb baloldali erő, amely letarolta a katalóniai mandátumokat. A jobboldalt számos mérsékelt köztársasági politikai erő és két regionális párt alkotta, az egyik valenciai formáció volt, a másik pedig a katalán Regionalista Liga, amelyet 1933-ban átkereszteltek *Lliga Catalana* névre. 1931–1936 között három parlamenti választást tartottak Spanyolországban, a jobb- és a baloldal mindegyiken nagyjából ugyanakkora támogatást szerzett, mindkét oldalon a mérsékelt pártok szerepeltek jól, miközben a radikális jobb- és baloldal viszonylag kevés szavazatot kapott. Ami pedig a központi

kormányzásban való katalán részvételt illeti, a második köztársaság nyolc éves időszaka volt az első a spanyol történelemben, amikor a madridi kormányban jelentős számban képviseltették magukat katalánok, a nyolc év alatt 89 miniszterből 13 volt katalán, ami nagyjából lakosságárányosnak mondható.⁸

A katalán státútum-tervezet létrehozta a spanyol föderális államon belüli autonóm Katalóniát, és rögzítette a katalán nemzet szuverenitását. Tartalmazta továbbá a katalán nyelvű területek politikai összefogásának a lehetőségét (Katalónia, Valencia, Baleár-szigetek), valamint felvetette az aragón-katalán határ nyelvi alapú módosításának igényét, mivel Aragóniának a Katalóniával határos bő 200 km hosszúságú keskeny területsávján katalán nyelvű lakosság élt (néhány tízezren). A Núriai státútum két kulcs-területen komoly belső önállóságot rögzített, szinte teljesen független oktatási rendszert irányozott elő és megteremtette a teljes pénzügyi, adóügyi autonómiát. Előbbi a katalán identitás, kultúra és nyelv szempontjából volt lényeges, utóbbi pedig azért volt fontos Katalóniának, mivel évszázadok óta jóval többet fizetett be a spanyol államkasszába, mint amennyit onnan kapott. Ezt részben indokolta az országos átlagot jóval meghaladó gazdasági fejlettsége, de a mértéke erősen vitatható volt, 1930-ban például a spanyol állam bevételeinek csaknem 20%-a származott innen, miközben az összes kiadásának 6%-át költötte Katalóniára, ahol az ország népességének 11%-a élt.⁹

Ezekkel az elemekkel azonban a státútum meghaladta még a spanyol köztársaságiaknak a katalán belső önrendelkezési törekvésekkel szimpatizáló részének a tűrőképességét is. Kasztíliaiban sokan felháborodtak a nemzeti szuverenitáson alapuló katalán törekvések miatt, a „haza szétszakítását” ellenezte sok csúcsértelmiségi, így Ortega y Gasset is, aki ekkor saját szervezete (Köztársaságot Támogató Csoport, *Agrupación al Servicio de la Republica*) élén mandátumhoz jutva az alkotmányozó köztársasági parlament képviselője volt. Madridban valóságos katalánellenesség tört ki. Ráadásul az 1931 decemberében elfogadott spanyol alkotmány végül nem hozott létre föderális államot, olyan polgári demokratikus köztársaságot teremtett, amelyben kompromisszumos modell jött létre a centralizált és a föderális állam között valahol félúton, de inkább a nemzetállami karakter volt fajsúlyosabb. Az alkotmány 13 régiót hozott létre, a három kismemzetről nem ejtett külön szót, régióknak nevezték az általuk lakott területeket is. Úgy deklarálta az egységes spanyol nemzetállamiságot, hogy közben megadta az autonómiát a régióknak. (1. cikkely: a köztársaság „integrált államot alkot, mely összefér a települések és a régiók autonómiájával”, 8. cikkely: a spanyol államot „az autonómia rendszerére épülő régiók alkotják”). A régiók egyesülését, vagy szervezett együttműködését megtiltotta, tartottak ugyanis a baszk, illetve a katalán nyelvű tartományok esetleges egymáshoz közeledésétől.¹⁰

A katalánok és a baszkok ennél többet akartak, saját nyelvhasználatot, saját kormányt, saját rendőrséget, széles önkormányzatot, és ezt a katalán-autonómia-tervezet tartalmazta is, ezért annak bizonyos részei nehezen összeegyeztethetőnek, vagy egyenesen összeférhetetlennek bizonyultak az alkotmánnyal. A következő hónapokban heves politikai, társadalmi viták zajlottak Spanyolországban a katalán autonómiáról. Az erről szóló parlamenti vitában Ortega y Gasset megállapította, hogy a katalán problémát a spanyol államon belül szinte lehetetlen megoldani, együttélésük helyett a két közösség legfeljebb egymás mellett képes létezni, ami kölcsönös elismerést és belső önállóságot feltételez. Ezért az állami szuverenitás egységének megóvása mellett az ország föderatív átalakítását javasolta, benne Katalónia politikai és pénzügyi autonómiájával és két nyelvűségével. Végül 1932 szeptemberében a spanyol köztársasági parlament 334:24 arányban jóváhagyta a Katalónia autonómiáját létrehozó státútumot a hatáskörök némi

csökkentése után (főként a két említett kulcsterületen, az oktatásban, a pénzügyekben), és a köztársasági alkotmánnyal kompatibilissé téve (a katalán nemzeti szuverenitás tételle kimaradt belőle, továbbá törölték a szomszédos régiókat érintő pánkatalán utalásokat a szövegből).¹¹

Katalóniának 220 év után ismét önálló, de ezúttal már modern politikai rendszere lett, nagy belső politikai és gazdasági önállósággal, saját parlamenttel, kormánnyal, elnökkel, kormányzati adminisztrációval, közigazgatással, rendőrséggel és jogrendszerrel. A spanyol mellett a katalán nyelv is hivatalos státust kapott, és a katalán az oktatásban is használhatóvá vált. A Generalitat hatásköre az autonómia statútuma szerint a területi tervezésre, az igazságszolgáltatási rendszerre, a polgári jogra, a közrend biztosítására, a kultúrára, és részlegesen az oktatásra, a nyelvpolitikára terjedt ki. Katalónia önkormányzása megvalósult, bár a pénzügyi autonómia csekély volt (saját adóbevételekkel alig rendelkezett), és a központi hatalom lebontása, a hatáskörök átruházása lassan ment, a polgárháború kitöréséig nem is ment végbe maradéktalanul. Katalónia autonómia statútuma összességében még a kompromisszumokkal együtt is kitágította a szerény alkotmányos kereteket, és ahhoz képest jóval több jogkört szerzett meg. Habár a katalánok minden igénye nem teljesült, és a hispán köztársasági föderáció sem jött létre, alapvetően elégedettek lehettek azzal, amit elértek. Az autonómiát ráadásul a köztársaság kikiáltása után rendkívül gyorsan kivívták, főleg, ha a baszkok helyzetével vetjük össze. A baszkok is tartalmilag hasonló belső önkormányzatiságra törekedtek, de csak 1933-ban fogadták el az autonómia-statútumukat és csupán 1936-ra lett kormányuk, az sem sokáig, hiszen belső önállóságukat hamar elsöpörte a polgárháború.¹²

Az autonómia ilyen körülmények közötti megvalósulása fényesen igazolta a baloldali katalán nacionalizmus negyedszázada képviselt álláspontját, akik az önkormányzatiságot a régi rendszer keretein belül nem, csak egy demokratikus spanyol köztársaságban vélték megvalósíthatónak. Ezzel olyan hitelességre tettek szert, hogy 1932 őszen az ERC fölényesen megnyerte az első katalán parlamenti választásokat (a polgárság és a munkásság köréből is rengeteg voksot begyűjtve 52 mandátumot szerzett a 75-ből, míg a valamennyire magára találó Liga 16 helyhez jutott), a katalán kormányzat vezetője változatlanul Francesc Macià maradt, majd miután a következő év végén meghalt, az elnöki poszton Lluís Companys követte. A köztársasági évek alatt az ERC Katalónia legerősebb, hegemon pártja maradt, a párt adta végig a katalán kormányt és a Generalitat elnökét. A választáson a szocialisták és a kommunisták is rendkívül gyengén szerepeltek, a munkások között az ERC mellett csak az anarchista CNT örvendett népszerűségnek, előbbinek nem volt szakszervezete, utóbbinak nem volt pártja, ezért a választások politikai küzdőterén nem voltak ellenfelek, inkább egymás komplementerei lehettek, ha készek voltak együttműködni egymással. Ebben az időben ez így is történt.¹³

Spanyolországban azonban a politikai és társadalmi konfliktusok nem hagytak alább, a hatalmat a jobboldali köztársaságiak a túl sok, a baloldaliak a túl kevés reform miatt kárhoztatták, az anarchisták munkáslázadásokat robbantottak ki, ez nem teremtett stabil körülményeket a katalán kibontakozáshoz. Katalóniában nyugodtabb volt a légkör, de az ERC különböző platformjainak belső viszályai (kisebb csoportok ki is váltak belőle), illetve a szocialisták és az anarchoszindikalisták közötti rivalizálás nehezítette a helyzetet. Utóbbi volt a nagyobb probléma, mivel a szindikalista szakszervezet, a CNT, egyre inkább a FAI (az ibériai anarchisták föderációja) szélsőséges, erőszakot alkalmazó csoportjának befolyása alá került, és ennek következtében az egyre gyakoribbá váló sztrájkok mellett elvéve kisebb anarchista lázadások törtek ki Barcelonában és vidéken egyaránt. Ennek hatására az eddig a munkásmozgalmon belül inkább az anarchista

oldalal együttműködő vezető katalán kormányzati erő, az ERC szakított velük, és a szocialisták felé nyitott. A szakítást az is elősegítette, hogy míg a CNT tagságának a zöme és vezetői katalánok voltak, addig a FAI tagsága döntően Spanyolország más régióiból Katalóniába áttelepült spanyol volt, ezért az irányításuk alá került anarchoszindikalizmus eltávolodott a katalánizmustól.¹⁴

A kedvezőtlen körülmények, korlátozott hatalmi jogosítványok ellenére a Generalitat a polgárháborúig számos területen eredményeket ért el, több jelentős reformot, intézkedést vezetett be, például az oktatásban, a kultúrában, az agrárszférában, vagy a nők jogai terén. Folytatva a Mancomunitat félbemaradt munkáját, iskolákat, könyvtárakat, kulturális intézményeket és szolgáltatásokat hozott létre. Az oktatásban bevezetett reformjakkal Európa egyik legprogresszív iskolarendszerét alkotta meg annak ellenére, hogy a közoktatás megmaradt központi állami kontrollja limitálta a lehetőségeit. Az autonómia további lökést adott a katalán nyelvű kultúra terjedésének, míg az évtized elején még évi 300-féle katalán nyelvű könyv jelent meg, 1936-ban már majdnem 900, és ekkor már az összes Spanyolországban megjelent könyv ötöde katalán nyelvű volt a korábbi 10% helyett. Katalán nyelven a korábbi tíz helyett már 25 napilap volt kapható, a katalóniai rádiók pedig zömmel katalánul sugároztak (a *Ràdio Associació de Catalunya* teljes egészében, a *Ràdio Barcelona* 75%-ban).¹⁵

A katalán nyelvűségeen túl a könyvek, újságcikkek, rádióadások jelentős részben a katalán nemzeti kultúra erősítését szolgálták. A katalán kultúra virágzásának részeként ismét az érdeklődés homlokterébe került Katalónia történelme, a katalánság történelmi tudatának ápolása. Ennek legjelentősebb eredményeként ekkor jelent meg Ferran Soldevila történész háromkötetes munkája, a *Història de Catalunya*. A máig alapmunkának számító összefoglalás megírásába szerzője Francesc Cambó, a mérsékelt katalánisták vezetőjének felkérésére fogott hozzá.¹⁶

Az oktatásügy területén az autonómia-tervezet a katalánt tette volna meg a közoktatás tanítási nyelvévé, míg a spanyolt kötelező tantárgyként oktatták volna, egyedül a spanyol anyanyelvűek tanulhattak volna a saját nyelvükön. Mivel 1931-ben a népesség szűk 20%-a nem volt született katalóniai (Barcelonában és környékén 25% volt az arányuk, máshol jóval kevesebb), ezért a gyerekek zöme katalánul végezte volna el az iskoláit. Az elfogadott státútum azonban nem adta ki az oktatásügyet a spanyol állam kezéből, az oktatás nyelve a spanyol maradt. Egy 1931-ben született spanyol kormányrendelet mindössze azt írta elő, hogy 8 éves korig kell mindenkinek biztosítani az anyanyelven való tanulást. De még ez sem valósult meg teljes mértékben, mert sok tanító nem tudott katalánul, és minden második volt csak hajlandó katalánul tanulni, majd tanítani, másik felük továbbra is spanyolul oktatott. Kizárólag a Generalitat által létrehozott, finanszírozott iskolák lehettek katalán tannyelvűek, abból pedig a szűkös anyagi források miatt nem volt sok. A közoktatás, az általános és középiskolák hálózata így nem lett katalán nyelvű, a spanyol dominanciája mellett a katalán másodhegedűs maradt. A katalán csak a felsőoktatásban ért el a spanyollal egyenrangú státust, pontosabban a barcelonai egyetemen, amely a köztársaság idején kétnyelvű lett.¹⁷

A gazdasági világválság árnyékában kormányzó köztársasági baloldalt a társadalmi feszültségek és gazdasági nehézségek két év alatt némileg felmorzsolták, és az 1933. novemberi parlamenti választások után (amelyen az ország történetében először vehettek részt nők is) a republikánus-szocialista koalíció felbomlott. Új, centrista-jobboldali köztársasági kormány alakult, amiben a körülmények sajátos alakulása után fontos szerephez jutott a katalánok „nagy barátja”, a Lerrox-féle radikális párt is. A köztársasági jobboldal és a pragmatikus centrumpárttá „szelídülő”, nevében még mindig radikális

párt összefogása azonban még nem volt elegendő, emiatt a kormánykoalíció külső támogatója lett az autonómiákat ellenző, centralista politikai gyűjtőmozgalom, a legfeljebb félig-meddig republikánus CEDA (*Confederación Española de Derechas Autónomas*). Ráadásul többnyire a katalánizmus régi ellensége, a radikálisok demagóg vezetője, Alejandro Lerroux vezette a kormányt (nyolchónapos megszakítással), és egyáltalán nem váratlan vagy meglepő módon kezdettől újraközponosító törekvések jellemezték.¹⁸

Katalóniában az országos helyzethez képest szorosabb végeredmény született, a jobboldal alig valamivel több mandátumhoz jutott, mint a baloldal, a Katalán Liga és szövetségesei 28 képviselői helyet szereztek, szemben az ERC és partnerei 26-ot. Mindez a katalán parlament és a Generalitat összetételére nem hatott, a katalán kormány baloldali maradt. Ráadásul a jobboldal a két hónappal később megrendezett katalán helyhatósági választásokon már nem tudta megismételni a sikert, a baloldal nyerni tudott és így megerősítette a pozícióját Katalónia élén. A Katalán Liga nem sokkal később tehetetlenségében kivonult a katalán parlamentből, képviselői nem vettek részt a törvényhozás munkájában. Az 1932 őszén alakult mérsékelt jobboldali párt, a modern kereszténydemokráciát képviselni szándékozó UDC (*Unió Democràtica de Catalunya*) sem tudott lendületet adni a köztársasági években háttérbe szoruló katalánista jobboldalnak, a politikai, társadalmi polarizáció egyszerűen nem hagyta érvényesülni a szerves fejlődés irányvonalát képviselőket, taglétszáma szerény volt, a választásokon nem ért el számottevő eredményt, alig voksoltak rá. Pedig az UDC szoros kapcsolatban állt a fiatal katalánok 1931-ben alapított vallási szervezetével (*Federació de Joves Cristians*, FJC), akik megpróbálták a szekularizált városi fiatalokat visszakatolizálni, és csaknem 20 ezres tagságukkal nem számítottak jelentéktelen organizációnak.¹⁹

A köztársaság történetének második szakaszában, a centrum és a jobboldal bő kétéves és meglehetősen instabil, állandó kormányválságokkal tarkított kormányzása alatt (amit *Bienni Negre*, „a két fekete év” néven emleget az utókor) egyfajta restauráció következett, az addigi lényeges köztársasági intézkedéseket, törvényeket eltörölte, vagy próbálta visszavonni. A kismemzetek, vagyis lényegében Katalónia autonómiáját (mivel a baszk még nem formálódott ki) megkísérelte megszüntetni, vagy legalábbis minimalizálni, és ha azt nem is sikerült, de megakasztotta a decentralizálási, hatáskör-átadási folyamatot (habár 1934 elején nagy nehezen megszületett a hatáskör átadásról szóló törvény, és létrejöhett a Katalónia és a központi állam feladatainak összehangolására hivatott bizottság). Madrid elgáncsolta például a jobboldalhoz húzó alkotmánybíróság segítségével azt a katalán agrártörvényt, amely 70 ezer földbérlőt juttatott volna kedvezményesen földtulajdonhoz. Mindezt a Generalitat folyamatosan elutasította a madridi politikát, a köztársasági baloldal irányítása alatt maradó Katalónia a központi jobboldali kormányzás ellensúlyává vált.²⁰

1934 őszén az országban sokfelé rendkívül feszültté vált a helyzet, egyre érlelődött az erőszak, a baloldal, a munkásmozgalom a köztársaság elárulásának érezte a jobboldali kormányzást, de a szélsőjobboldali falangisták is szervezkedtek. Madrid állandó visszaközponosítási próbálkozásaira válaszul Katalóniában is radikalizálódott a közhangulat. Főleg azt követően, hogy október elején átalakult a központi kormány, és ismét Lerroux került a miniszterelnöki pozícióba, a CEDA pedig miniszteri tárcához jutott. Katalónia ezt a politikai fordulatot nyíltan katalánellenes lépésként értékelte és forrongani kezdett. Tiltakozásképpen Lluís Companys, a Generalitat elnöke javaslatára a katalán parlament kiáltványban deklarálta a katalán állam létrejöttét a majdani föderatív spanyol szövetségi köztársaság részeként. A madridi reakció kemény, erőszakos volt, az új katalán állam egy napot sem élt meg, a spanyol kormány Barcelonában azonnal katonai erővel lépett fel, a konfliktusnak több tucat halálos áldozata lett. A központi kormányzat rendkívüli

állapotot hirdetett, jelentősen csökkentette az autonómia jogköreit, lényegében felfüggesztette a statútumot, a Generalitat működését, míg a katalán parlamentet feloszlatta, egyes törvényeit hatálytalanította (pl. a progresszív agrártörvényt). A katalán intézmények, a katalán települések vezetőit elmozdították és helyükre a spanyol kormány nevezte ki az utódokat. A hivatalos katalán nyelvhasználat visszaszorult, a katalánista pártok, szervezetek működését betiltották, a sajtót cenzúrázták. Companyst és a katalán kormány többi tagját letartóztatták, bíróság elé állították, és súlyos, 30 év börtönbüntetésre ítélték (rajtuk kívül további 3400 embert börtönöztek be).²¹

Katalónián kívül több más helyen is történtek atrocitások, általános tiltakozó sztrájkok, falangisták és szocialista, kommunista munkásszervezetek erőszakos akciói söpörtek végig az országon. Röviddel a katalóniai események után, még októberben az ottaninál is súlyosabb helyzet alakult ki Asztúriában, a kommunista munkásfelkelést Francisco Franco tábornok vezetésével a hadsereg csak véres harcok árán verte le, ami után 30 ezer ember került börtönbe, és korlátozták a munkáspártok működését. Ezt követően Franco vezérkari főnök lett, több falangista pedig kisebb hatalmi pozícióhoz jutott. A szélsőjobboldali falangista mozgalmat a 20-as évek diktátorának a fia, José Antonio Primo de Rivera alapította 1933-ban, a *Falange Española* az olasz fasisztustól ihletve ötvözte a hagyományos nacionalizmust a modern autoritárius eszmékkel, támaszkodva a katolicizmusra, fő ellenségnek a kommunizmust, az anarchizmust és a kisnemzeti önállósági törekvéseket tartotta, de a kapitalizmussal szemben is fenntartásai voltak. A Falange 1934-ben egyesült a három évvel korábban alakult fasiszta JONS (*Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista*) szervezetével *FE de las JONS* néven, és ezt követően alakult ki az erős katolicizmussal beoltott fasiszta mozgalom. Tagjai ellenforradalmároknak nevezték magukat, ideológiájuk három alapértéken nyugodott, a haza, a vallás és a faszizmus együtt alkotta a *hispanidad*, a katolikus ultranacionalista monarchista felfogást.²²

A spanyolországi társadalom teljesen kettészakadt, a bal és a jobboldal között elhelyült a szakadék, Katalónia e szempontból részben kivétel volt, itt a polgári pártok viszonylatában még nem szakadt meg teljesen a párbeszéd a két, egyaránt autonómia-párti, katalánista oldal között, amely Madrid nyomásával szemben részben összezárt egymással. A Katalán Liga az autonómia felfüggesztését törvénytelennek ítélve ugyanúgy tiltakozott, mint a baloldali katalán szerveződések, de mivel korábban kivonult a katalán törvényhozásból, nem érték retorziók. Később alkalmazkodott a helyzethez és a spanyol kormányzat helyi hatóságaival együttműködve próbálta az autonómia visszaállítását kivívni, kialakulni – sikertelenül, pusztán annyit ért el, hogy a katalán társadalom túlnyomó többsége most már a baloldal hatalomra jutásában látta az autonómia visszaszerzésének egyedüli garanciáját. A Liga vezetői egyébiránt a köztársaság kikiáltása óta tartottak a baloldal radikalizálódásától, attól, hogy a szélsőséges baloldali irányzatokat idővel nem lehet korbácn tartani, és az autonómia csak ideiglenesen fog megmaradni, mert a politikai rendszer és a társadalom szét fog esni.²³

A feszült, konfliktusos helyzet másfél évig tartott, azután a Lerrox-kormány korrupciós botrányok miatt megbukott, és 1936 februárjában a köztársasági időszak immár harmadik országos parlamenti választása következett. A megmérettetésre mindkét politikai oldal széles körű összefogással készült. A baloldalon népfrontos koalíció alakult, amelyben a polgári baloldal mellett a különböző munkáspártok, még a kommunisták is részt vettek. A jobboldal kooperációja nem volt ilyen szélességű, a falangisták kimaradtak belőle. A választási eredmények visszatükrözték az ország politikai kettéosztottságát, a népfront győzött, de nem túl nagy arányban, 72%-os részvétel mellett a baloldalra 4,6 millió fő voksolt, míg

a jobboldal 4,4 millió szavazatot gyűjtött (szavazatarányban 48% a 46%-kal szemben). Az eddig kormányon lévő centrista radikálisok leszerepeltek, mint ahogyan a falangisták is. A perifériákon, a tengerparti régiókban, a kism nemzetek által lakott térségekben (Katalónia, Valencia, Baszkföld, Galícia, Asztúria, Andalúzia, Aragónia) a népfront aratott, míg León, Ó- és Új-Kasztília a jobboldal bázisának bizonyult. A népfrontnak a győztest preferáló választási rendszer következtében parlamenti mandátumban nagy többsége lett, a *cortes*-be kétszer annyi baloldali képviselő jutott be, mint jobboldali. Katalóniában is tarolt a népfront, de ez a katalán baloldali pártok összefogásából született Katalán Baloldal Frontja volt. A spanyolhoz képest a katalán népfrontban jóval kisebb volt a szocialisták és a kommunisták súlya, azt a polgári baloldal, az ERC vezette, de még a munkásmozgalmi részét sem dominálták, az anarchoszindikalisták erősebbek voltak. A katalán baloldali front 40 mandátumot szerzett, míg a Katalán Liga vezette mérsékelt jobboldali tömörülés mindössze 12-t (szavazatarányban szorosabb volt az eredmény, a baloldal 59%-a állt szemben a jobboldal 41%-ával).²⁴

A népfront programjában szerepelt a katalán autonómia visszaállítása, a baloldali kormány ennek megfelelően intézkedett. Katalónia visszanyerte speciális státusát, a katalán parlament újra működésbe lépett (ahová a Liga is visszatért), a Generalitat úgyszintén, bebörtönzött tagjait amnesztiában részesítve szabadon engedték, ismét Companys lett a kormányfő. Az elnök a szabadulása után mondott profetikus beszédében azt jövendölte, hogy a jövőben még nagyobb megpróbáltatások várnak a katalánokra. A Generalitatba bekerültek a munkásmozgalom szervezetei is, anarchisták, szindikalisták és szocialisták egyaránt, és egyre nagyobb lett a „két fekete év” következtében megerősödött támogatottságú anarchisták befolyása. A legtöbb munkásmozgalmi szervezet kötődött a katalánizmushoz, katalán nemzeti töltetű volt, ez volt a közös nevező az ERC-vel. A katalán önkormányzat folytatta, illetve felgyorsította modernizációs politikáját az ERC mérsékelt kormányzása és a Liga lojális ellenzéki sége mentén. 1936 tavasza a nyugodt építkezés jegyében telt el, míg az ország többi helyén nem csillapodott a feszültség, Katalónia a köztársaság békés oázisának számított. Am a normalizálódás, a stabil időszak nem tartott sokáig, az autonómia nem jutott el a konszolidáció fázisáig.²⁵

Az országos és a regionális választások eredménye mandátumban a második köztársaság idején Katalóniában, 1931–1936

Balcells, 1996, 100. o.

	1931. jún., országos	1932. nov., katalán	1933. nov. országos	1936. febr., országos
Esquerra Republicana de Catalunya, ECR	31	52	23	21
Unio Socialista de Catalunya, USC	4	5	3	4
Acció Catalana Republicana, ACR	2	1	-	5
Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra	-	-	-	2
Acción Republicana	-	-	1	-
Partido Republicano Radical Socialista	3	-	-	-
Izquierda Republicana,	-	-	-	2
Extrema Izquierda Federal	1	-	-	-
Partido Socialista Obrero Español	1	-	-	1

	1931. jún., országos	1932. nov., katalán	1933. nov. országos	1936. febr., országos
Partido Obrero de Unificación Marxista	-	-	-	1
Partit Catalá Proletari	-	-	-	1
Partit Comunista de Catalunya	-	-	-	1
Unió de Rabassairies	-	-	-	2
Partido Republicano Radical, PRR	3	-	1	-
Lliga Regionalista / Lliga Catalana	2	16	25	11
Unió Democràtica de Catalunya, UDC	-	1	-	-
Tradicionalistes	-	-	2	1
Összesen	47	75	55	52

Az USC képviselői mindig az ERC-vel közös listán indultak, 1931-ben a PRSS szintén.

1931-ben az UDC képviselője a Liga listájáról jutott be, 1933-ban a tradicionalisták és a PRR hasonlóképpen. 1936-ban a Lliga Catalana és a tradicionalisták kivételével minden képviselő a katalán baloldali front tagjaként szerzett mandátumot.

A választások után a köztársaság történetének harmadik szakasza ugyanis a madridi népfrent-kormány radikális reformjaival kezdődött, amivel a spanyolországi bal és jobboldal közötti szakadék tovább mélyült, a társadalom tovább polarizálódott. Nem sikerült politikai, társadalmi, gazdasági és vallási kérdésekben megtalálni a közös nevezőt. Az ellenzékbe szorult nacionalista jobboldal egyre elszántabb, radikálisabb és erősebb lett (támogatták a hadsereg vezetői, a nagybirtokosok, a katolikus egyház), egyes csoportjai között együttműködés bontakozott ki, érlelődött a szövetségük. Szinte minden párt megszervezte a saját fegyveres csoportját, egyre több lett az erőszak, a politikai gyilkosság, a falangisták katonai lázadást készítettek elő. Ez a fajta feszültség a tavasz végétől már Katalóniára is kiterjedt, politikai merényletek, vidéken zavargások történtek.

(Katalónia a polgárháborúban) 1936 nyarán néhány lázadó tábornok vezetésével Marokkóban kitört a jobboldali katonai felkelés, ami átcsapott a félszigetre. Július közepén a saját elnevezésük szerinti „nemzetiek”, támaszkodva a hadsereg tisztikarára, amely azonnal átállt az oldalukra, az ország összes laktanyáját bevonva katonai államsínnel megpróbálták megdönteni a köztársasági kormányt és átvenni a hatalmat. Ez csak részben sikerült, de az ország kisebbik felében így is meg tudták szerezni az irányítást, egyfajta „ellenkormányként” megalakították a Nemzetvédelmi Juntát. Katalóniában a köztársaságellenes jobboldal eleve gyenge volt, a falangistáknak elvéve akadt itt támogatója és a fajsúlyosabb karlisták sem voltak túl népszerűek, ezért a meglepetés erejében és a szervezett, gyors lebonyolításban bízhattak. Azonban nem várt, erős ellenállásra akadtak, és Barcelonában a Generalitat biztonsági erői a munkásszervezetek, elsősorban az anarchista csoportok segítségével három napos utcai harcban megakadályozták a katonaság akcióját. De a köztársasági jobboldal, a katalán Liga is elutasította a katonai hatalomátvételt. Spanyolország területileg kettészakadt, két hatalmi központ állt feszült egymásnak, a jobboldali, falangista tábor által megszerzett térségek a köztársas-

sághoz lojalis területekkel álltak szemben. Katalónia szomszédságában Aragónia és Mallorca a lázadók kezébe került, Valencia köztársasági maradt. Megkezdődött a polgárháború.²⁶

Bár nem ő indította el az eseményeket, de Francisco Franco Bahamonde hamarosan átvette a népfrentkormány 350 ezer km²-t birtokolt, a tábornok által irányított nacionalista tábor ennek a felét. Andalúziát rögtön birtokba vették, ahol éppen a régió autonómia-státútumának az előkészítése zajlott, és az ottani autonómia mozgalom helyi vezetőit letartóztatták, kivégezték, a tartomány városaiban baloldaliak ezreit ölték meg. Ez a fejlemény rávilágított arra, hogy a nacionalisták győzelme esetén milyen sors várhat a kisnemzetek autonómiájára és a vezetőire. Franco csapatai ugyanis nem csak a köztársaság és a baloldal ellen indítottak harcot, hanem a decentralizáció, a katalán, a baszk és más regionális autonómiák ellen is. A spanyol nacionalisták, a katonatisztek nem tudták elviselni a belső önrendelkezést, amit a két kisebbségi nemzet elért a köztársaságban, a szemükben a legfőbb szálka Katalónia önálló státusa volt. A katalánok szerint a polgárháború kitörésének, Franco fellépésének kimondatlan fő oka a spanyol nacionalisták számára túl nagy fokú katalán önállóság volt, vissza akarták állítani a centralizált államot, aminek Katalónia teljesen az alávetettje lesz. Ez a külföldi és a spanyol történelmi munkákban nem jelenik meg okként, vagy ha igen, akkor sokadlagos tényezőként utalnak rá. Értelemszerűen a katalánok és a baszkok a falangista felkelők ellenében elszántan védelmezték a köztársaságot, hiszen az nekik egyben az autonómiát jelentette, míg az ellenforradalom győzelme esetén megtorlás, központosítás és spanyolosítás várható rájuk.²⁷

Máig a 20. századi spanyol történelem egyik alapvető dilemmája, hogy miként fajulhatott polgárháborúig a helyzet. Szerepet játszottak benne a szélsőséges társadalmi különbségek, a polarizált társadalmi viszonyok, de hozzájárult a korszerűtlen, alulfejlett gazdaság, a rossz hatásfokkal működő gyenge állam is. Ahogy ide vehető az erőszak politikai tradíciója, Spanyolországban nem alakult ki hagyománya a demokratikus problémamegoldásnak. Mindezt felerősítette a külső környezet, a gazdasági világválság, a szélsőséges politikai rendszerek térnyerése Európában. A fasiszta Olaszország, a náci Németország és a kommunista Szovjetunió egyaránt bekapcsolódott a spanyolországi konfliktusba.²⁸

A polgárháborúban a két oldal szembeállításának több rétege is elkülöníthető. A spanyol nacionalizmus ütközött a kisnemzetek nacionalizmusával, Kasztília a peremvidékekkel, a jobboldal a baloldallal, a monarchista egyház és a hadsereg a köztársaságot támogató társadalmi csoportokkal. Ez a több politikai, társadalmi törésvonal összezsúszott, egymásra ráerősített, és ez lehet a fő oka annak, hogy a polgárháború az első pillanattól kezdve elkeseredett küzdelmet hozott, három évig magas hőfokon dühöngött, egyik fél sem mutatott kíméletet. Ez volt az első és egyetlen totális háború az ország történetében, egy olyan háború, „amelyben először alkalmazták a polgári lakossággal szembeni szisztematikus terrorizmust, bombázások és megsemmisítő megtorlások formájában”.²⁹

Annak ellenére, hogy a polgárháború előtti évek során a köztársaságban a szélsőséges jobb- és baloldal támogatottsága szerény volt, mégis övék lett a főszerep a polgárháborúban. Erre nagyban rásegített az olasz, a német, illetve a szovjet segítség, míg a mérsékelt köztársasági erők nem kaptak nemzetközi támogatást, mivel a nyugati demokratikus nagyhatalmak a be nem avatkozás politikáját választották, így tett például Anglia és Franciaország. Kezdetben a nacionalista

felkelők önmagukban nem is voltak kellően erősek ahhoz, hogy megvessék a lábukat, ehhez külső, nemzetközi segítségre volt szükségük, amit a szélsőjobboldali olasz és német rendszertől, Mussolinótól és Hitlertől meg is kaptak. Franco sokkal jelentősebb külföldi katonai támogatást kapott (fegyverzetben, emberben), mint a köztársaság. A nacionalistákat leginkább Olaszország támogatta, a három év alatt összesen 120 ezer „önkéntest” és 700 millió dollárt adott, Németország 30 ezer katonával, 500 millió márkával segített, Spanyol-Marokkóból 100 ezer, Portugáliából 20 ezer katona érkezett. A Franco-féle légiőr pilótáinak 90%-a külföldi volt, a német Kondor Légío többek között 270 repülőgéppel, 6 ezer emberrel volt jelen, az olaszok is rengeteg repülőt adtak. A köztársaságnak a Szovjetunió 600 millió dollár segílyt nyújtott, és mintegy 50 országból 40 ezer nemzetközi önkéntes harcolt az oldalán (60%-a Nyugatról érkezett, a körülbelül 1200 magyarból a fele kommunista volt), de a nemzetközi brigádok tagjai a végső küzdelem tetőfokán, 1938 októberében visszavonultak a harcokból.³⁰

Ilyen körülmények között Franco csapatait csak az első hetekben lehetett volna megállítani, a köztársasági oldalnak a továbbiakban nem sok esélye maradt a polgárháború megnyerésére. Ráadásul a kedvezőtlen külső körülményeket még felerősítették a saját belső problémáik, főleg az, hogy az erőszakig fajulóan nagy volt a belső megosztottságuk, és a lehetőségeket az erélytelen és gyenge teljesítményű politikai és katonai vezetők még tovább rontotta.

A polgárháború a köztársasági oldalon ugyanis súlyos belső megosztottsághoz és a szélsőség térnyeréséhez vezetett. Az egyes baloldali irányzatok még abban sem tudtak egymás között megegyezésre jutni, hogy a háború megnyerése vagy a forradalmi átalakítás az első. A polgári republikánus erők háttérbe szorultak, a különböző munkásmozgalmi szervezetek, pártok kerültek előtérbe, és az ő körükben pedig megerősödtek a forradalmi csoportok. A kiinduló helyzetben a köztársaságiak által uralt északi és centrumterületeken a szocialista, kommunista dominancia érvényesült, míg Katalóniában és Valenciában az anarchisták voltak erősek, előbbi északi részén tért hódított az anarchista kantonalizmusa. Az azonnali forradalom hívei államosításokba, kollektivizálásokba, szövetkeztetésékekbe kezdtek, amivel azonban súlyos gazdasági zavarokat okoztak, szinte káros alakult ki. A hatékony háborúzást az sem segítette, hogy az anarchista „kantonként” decentralizált katonai egységekkel akartak harcolni, ami akadályozta a központi köztársasági kormány egységes hadseregszervezését. Az egyes szocialista, kommunista, anarchista csoportok, szervezetek között végül erőszakba torkolt a feszültség, közöttük szinte kitört a „polgárháború a polgárháborúban”, ami a demokratikus államokban komoly visszatetszést keltett, ezért sem támogatták tevélegesen a köztársaságot. A köztársasági és a katalán kormánynak nem voltak eszközei az erőszakos atrocitások megfékezésére, utóbbi azért volt érintett, mivel a köztársaság egyik fő bázisának számító Katalónia, illetve Barcelona lett a belső konfliktusok gócpontja.³¹

Még mielőtt ezek a belső viszályok markánsan körvonalazódtak volna, 1936 augusztusában, a polgárháború kitörése után röviddel Katalónia gyászba borult, francoista csapatok meggyilkolták ugyanis a fronton a katalán köztársasági katonákat meglátogató Josep Sunyolt, az ERC rendkívül népszerű parlamenti képviselőjét, a katalán nacionalista üzletembert, aki egyúttal a katalánok nemzeti ikonjának számító futballklub, az FC Barcelona elnöki tisztét is betöltötte. Lelövésének körülményei nem teljesen tisztázottak, azt Franco idején, de utána is sokáig tabuként kezelte a központi hatalom. A falangisták valószínűleg három egymást erősítő ok miatt ölték meg: köztársaságpárti volt, katalánista és a Barça elnöke, azé a klubbé, amely a köztársaság éveiben teljes mellszélességgel kiállt Katalónia autonómiája mellett. A tragédia után ő és a klub is a köztársaság védelmének egyik szimbóluma lett.³²

A polgárháború kitérése után Katalónia még nagyobb önállóságra tett szert. Companys elnök méltán fogalmazott úgy 1937 januárjában egy francia újságnak, hogy a köztársasági Spanyolország de facto konföderációként működik, és várhatóan a győzelem utáni spanyol állam föderális berendezkedésű lesz. A Generalitatnak a státútmhoz képest is nőtt a mozgásteret, ereje a meggyengült központi kormányzattal szemben, önállóan hozta létre és működtette például a katalán hadiipart, önálló társadalompolitikát, reformpolitikát folytathatott.³³

Paradox módon ugyanakkor Katalónián belül meggyengült a Generalitat hatalma, a katalán köztársasági erők rivalizálása és radikalizálódása miatt még a közrendet sem tudta fenntartani. Ugyanis itt is bekövetkezett a polgári republikánusok háttérbe szorulása és a radikális munkásmozgalmi irányzatok előretörése, akik alapvető politikai, társadalmi és gazdasági reformokat akartak bevezetni, miközben a partikuláris katalán nemzeti ügyek, érdekek háttérbe szorultak. A polgári jobboldal eltűnt, a Katalán Ligát feloszlatták, politikusaikat eltávolították a katalán parlamentből és a települések önkormányzataiból. Különösen a katalán anarchista csoportok erősödtek meg, miután az ő segítségükkel akadályozta meg a Generalitat Barcelonában a katonai hatalomátvételt. 1936 őszéig az anarchisták befolyása alatt állt az antifasiszta pártok, szervezetek, csoportok által alapított testület (Antifasiszta Miliciák Központi Bizottsága, *Comité Central de Milicies Antifeixistes*, CCMA), amelyet a puccskísérlét után elvben a Generalitat alá tagolva hoztak létre, de a valóságban attól függetlenedő, azzal párhuzamosan működő másik hatalmi központtá nőtte ki magát. 1936 őszén azután a szeparatista Estat Catalá kivételével az összes baloldali republikánus politikai erő, beleértve a különböző munkáspártokat, bekapcsolódott a katalán kormány munkájába, sőt, az anarchisták és a kommunisták együtt már többségbe kerültek a Generalitatban, a CCMA „árnyékkormányára” immár nem volt szükségük, azt feloszlatták. A Generalitat elnöke továbbra is Companys maradt, és a kormányfői posztot is változatlanul ERC-politikus töltötte be, mégpedig ettől kezdve Josep Tarradellas. De a politikai irányítás már nem az ő kezükben összpontosult, az ERC helyett vezető szerephez jutó anarchoszindikalista CNT hamarosan elérte az államosítási, kollektivizálási dekrétum elfogadását, ami a 100 főnél nagyobb ipari és agrárvállalkozásokra vonatkozott, kisebb kisebb nagyságú cégekre is kiterjesztették.³⁴

A radikálisan balra tolódó Generalitat munkáját azonban megnehezítette a munkáspártok rivalizálása, és miközben dúlt a polgárháború, súlyos konfliktus alakult ki közöttük. Eleve már a kommunisták sem voltak egységesek, Katalóniában két pártjuk is működött és kezdettől feszült volt a viszonyuk. Egyik a szovjetbarát PSUC, azaz Katalónia Egyesített Szocialista Pártja volt (*Partit Socialista Unificat de Catalunya*), amely 1936 nyarán három szocialista és kommunista munkáspárt (köztük volt a spanyol szocialista párt katalóniai szárnya), egyesüléséből jött létre, és csatlakozott a Kommunista Internacionáléhoz, miközben tisztán katalán karakterű párt volt. 6 ezer fős induló taglétszáma két év alatt 70 ezerre duzzadt. A másik pedig az előző év őszén alakult, trockista POUM, vagyis az Egyesült Marxista Munkáspárt (*Partit Obrer d'Unificació Marxista*), amely országos párttá kívánt fejlődni, a nemzetközi munkásmozgalmat szocialista és a kommunista irányvonalat is elutasítva a saját útját akarta járni. A katalán munkásszervezetek körében két fő irányzat feszült egymásnak: az anarchisták (FAI, CNT) és POUM vezetői azonnali társadalmi forradalmat követeltek, míg a PSUC szerint először meg kell nyerni a polgárháborút, és utána lehet foglalkozni a társadalom átalakításával. Ebben a konfliktusban az eseményeket már irányítani képtelen ERC egyértelműen a második opció mellé sorakozott fel.³⁵

Katalónia teljes függetlensége, a Spanyolországból kiválás érdemi opcióként nem merült fel a polgárháború éveiben. Ezt a célt az egyetlen katalóniai szeparatista párton kívül senki sem hirdette, az Estat Catalá pedig csupán szerény támogatottságot tudott

felmutatni, és konzekvensen kihagyták a katalán önkormányzó testületekből. A spanyol államon belül elképzelt közös köztársasági jövőre irányuló szándékot alátámasztja, hogy Katalónia a polgárháború idején élelmiszerszállítmányokat és csapatokat küldött Madrid, a középső országrészek megsegítésére, 30 és 60 ezer katalán katona vett részt az ottani harcokban, illetve a tartomány nemzeti identitásától, anyanyelvétől függetlenül sokszázezer köztársasági menekültet (spanyolt, baszkot, galíciait) fogadott be az ország elvesztett részeiből. Ettől függetlenül a katalánok szecessziós vágyáról a nacionalista oldal propagandájában, de még a köztársasági oldalon is folyamatosan megjelentek különféle feltételezések. Előbbi érthető, a szeparatizmussal szemben a nacionalisták körében zsigeri félelem élt, és annak veszélyét irracionálisan felnagyítva a köztársaság elleni harcot a spanyol nemzetállam egységéért folytatott küldetéséssé lehetett „nemesíteni”. Utóbbi már meghökkentőbb, mert még olyan híresztelések is elterjedtek a republikánus spanyolok körében, hogy a katalánok Franciaország támogatásával különbékét fognak kötni Francóval, aki cserébe elengedi Katalóniát Spanyolországból és elfogadja a szuverén, független katalán államot. Ez a fantazmagória minden alapot nélkülözött, erre sem a katalánok, de Franco aztán különösen soha nem lett volna hajlandó.³⁶

A forrongó hangulat és a forradalmi változtatások kezdettől sok erőszakos konfliktust, anomáliát okoztak. Az anarchisták erőszakos és radikális csoportja, a FAI (az ibériai anarchisták föderációja) volt a kilengések főszereplője. A kormányzati hatalomtól független szervezet a polgárháború első heteiben a katonai lázadás megtorlásaként meggyilkolt Katalóniában mintegy kétezer ártatlan jobboldali és egyházi embert (a Katalán Liga tagjait, püspököket, a montserrati apátság szerzeteseit). Ez volt talán a modern európai történelem legnagyobb erőszakos egyházellenes incidense. Ezt követően a polgárháború végéig a megfélemlített katalán egyház lényegében bezárt, miséket, egyházi szertartásokat nem tartottak (Montserrat apátsága például földrajzi elszigeteltsége dacára sem működhetett tovább, 2 és fél évig zárva maradt). A polgárháború alatt összesen majdnem 7 ezer egyházi személyt öltek meg Spanyolországban, ennek harmada Katalóniában történt, ahol a papok negyede lett gyilkosság áldozata, a tartományban továbbá leromboltak 4 ezer templomot és egyéb egyházi épületet.³⁷

A gazdasági káoszhoz vezető államosítások, kollektivizálások végrehajtása sem volt zökkenő- és erőszakmentes, főleg vidéken volt nagy az ellenállás, amikor 1937 januárjában La Fatarella falu földtulajdonosai ellenállást tanúsítottak, a CNT-FAI aktivistái több tucat embert lemészároltak. Az eset nem volt elszigetelt, a szélsőbaloldali csoportok számos alkalommal öltek meg jobboldali, de akár mérsékelt baloldali köztársaságpártiakat. A polgárháborús években összesen több mint 8 ezer ember vesztette életét politikai okokból Katalóniában, közülük csupán négyszázat végeztek ki formális bírósági tárgyalást követően, a többiek merényletek, gyilkosságok áldozatai lettek, zömüket az első egy év során, 1937 nyaráig likvidálták, azt követően viszonylag javult a közbiztonság. Az anarchisták atrocitásai miatt Katalóniából mintegy 30 ezren külföldre menekültek, az életmentő exodusban a Generalitatban a mérsékelt politikai szándékaival magára maradó ERC vezetői is segítséget nyújtottak. De még a katalán polgári baloldal kormánypárti politikusai, miniszterei sem voltak biztonságban, közülük többen is száműzetésbe kényszerültek a munkáspártok, főleg az anarchisták nyomása miatt, így járt Ventura Gassol korábbi kulturális miniszter, illetve a Tarradellas előtti katalán kormányfő, Joan Casanovas is.³⁸

A négy évtizeden át a katalánizmus ügyét szolgáló Regionalista/Katalán Liga dicséletes véget ért. A Liga több vezetője, így Francesc Cambó is kijutott az országból, ők azután ettől kezdve a két rossz közül a nacionalista felkelőket támogatták, emiatt azonban elveszítették a katalánisták megbecsülését, sokan a katalán önállóság árulóinak

tekintették őket. Állítólag erről a kényelmetlen dilemmáról Cambó azt mondta, hogy „barbár bünözők és civilizált idióták” között kellett választani és ő inkább az utóbbiak mellett döntött. A polgárháborút követő megtorlások után átértékelte az álláspontját, s bár a rend megteremtését értékelte, de már Franco táborát is bünözők gyülekezetének látta, ezért élete végéig száműzetésben maradt. A berendezkedő diktatúra amúgy sem kért volna belőle, hiszen katalán nacionalista formációként a Liga is separartista hazarúlónak számított.³⁹

1937 májusában a helyzet még rosszabb lett, a két köztársasági oldal között kitört az erőszakos konfrontáció, szinte egy véres és rövid katalóniai polgárháború zajlott le köztük az általános spanyolországi polgárháború közepén. Az események Barcelonában az anarchisták által kirobbantott és az előző év végén a katalán kormányból kikerült POUM által támogatott felkeléssel kezdődtek, amit azonban a szovjet utasításokat követő PSUC és a központi kormányzat provokációja váltott ki. A 300 halálos áldozattal járó összecsapásoknak a Generalitat csak a köztársasági kormány által Valenciából ideküldött csapatok segítségével tudott véget vetni. Katalónia autonómiáját ezt követően jelentősen korlátozták, a helyi fegyveres erőket, a rendőrséget a központi kormány irányítása alá vonták, az anarchista szervezetekkel és a trockista párttal leszámoltak, a katalóniai munkásmozgalom a szovjetbarát irányzat „uralma” alá került. Ekkor tette le névjegyét a polgárháború leghírhedtebb magyar figurája, Gerő Ernő, aki a szovjet titkosszolgálat megbízásából Katalóniában az elhajló trockisták és anarchisták likvidálását irányította. Miközben a közrend helyreállt, és a politikai gyilkosságok, incidensek egy időre véget értek, a Generalitat kompetenciája és tényleges hatalma nagyot csökkent, pedig összetétele a májusi katasztrófa után az ERC és a PSUC kettősére egyszerűsödött, így munkája, döntéshozatala hatékonyabbá vált, és bár közöttük is élesedtek a konfliktusok, kettősük kitarzott a polgárháború végéig.⁴⁰

A köztársasági oldal belső katalóniai harcai ábrándították ki az önkéntesként a köztársaságért harcoló brit író, George Orwellt, aki ezután elhagyta Spanyolországot. Fronton szerzett háborús és az 1937. májusi belső „polgárháborús” tapasztalatait, a baloldali köztársaságiak megosztottságának, a szovjetek beavatkozásának a leírását rövidesen a *Homage to Catalonia* című művében tette közzé. A cím némileg megtévesztő, nem Katalóniáról, nem a katalánokról vagy a katalán nemzeti kérdéstről szól a könyv, arra még érintőlegesen sem tért ki, ott léte alatt nem érzekelte az események katalán vonatkozásait, az önálló katalán nemzeti létet és törekvéseket. Mindez megerősíti azt az állítást, hogy a polgárháború és a belső politikai küzdelmek sodrában Katalónia státusa mennyire nem volt napirenden lévő kérdés, sem a közbeszéd tárgya.⁴¹

A köztársaságiak megosztottságával szemben a nacionalista monarchisták körében sikerült egységet teremteni, Franco karizmatikus vezetőnek bizonyult. A „nemzeti” felkelők, ahogy magukat nevezték, eleve egyöntetűen elutasították a demokráciát, a köztársaságot, a többpártrendszert, az állam és az egyház szétválasztását, a polgári szabadságjogokat és a kisnemzetek autonómiáját, vissza akarták állítani a központosított monarchia rendjét. A nacionalisták táborában a fasisztoid falangisták kezdetben nem voltak meghatározóak, de fokozatosan erősödött a pozíciójuk, összefüggésben a náci-fasiszta nagyhatalmak nélkülözhetetlen támogatásával, a polgárháború ezen az oldalon is a szélsőség előre törését eredményezte. A falangisták vezére, José Antonio Primo de Rivera jó eséllyel lehetett volna az egész nacionalista oldal vezetője, de 1936 tavaszán a köztársasági kormány letartóztatta, majd a röviddel polgárháború kitérőse után, összkel kivégeztette. A felkelők szemében a mozgalom mártírja lett. Más érdemi kihívó nélkül Franco rövid úton teljhatalomra tett szert, 1936. október elején a tábornok az ellenforradalmi nacionalisták főparancsnoka és egyben államfője, politikai vezetője lett, mellette

egy kormány is működni kezdett. Az államfőség megszerzése után Franco akkor még ingatag legitimitását komoly propagandával erősítették meg. Ekkortól terjesztették el a *Caudillo*, a Vezér elnevezést (hosszabb változatában *Caudillo de España por la gracia de Dios*, azaz Isten kegyelméből Spanyolország vezére), illetve a náci ihletésű *Una Patria, Un Estado, Un Caudillo* (Egy Haza, egy Allam, egy Vezér) jelszót. A következő hónapokban az ellenforradalmi táborot alkotó különböző pártok és mozgalmak (a tradicionalista karlistáktól a radikális falangistákon át a különböző kisebb monarchista erőig) egyesítésének előkészítése zajlott, 1937 tavaszán Franco vezetésével létrejött az egységes *Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista* (FET y de las JONS), amit később csak röviden Nemzeti Mozgalomnak neveztek (*Movimiento Nacional*). A két meghatározó erő, a falangista és a karlista monarchista tábor egyesítése nem volt problémamentes, de Franco taktikusan kiegyensúlyozta egyiket a másikkal, és lett a mozgalom origója, központja, megkérdőjelezhetetlen vezetője.⁴²

Miután a tervezett gyors hatalomátvételi kísérlet hosszú polgárháborúba torkollt, a nacionalistáknak erőteljesebb ideológiai legitimitációra volt szüksége, a harcok idején kiforrott a spanyol ellenforradalmi ideológia állam- és nemzetfelfogása. Jobboldali államuk koncepciója az egységes, centralizált, birodalmi, korporatív, katolikus monarchia ideáján nyugodott. Elkezdtek keresztes hadjáratnak nevezni a harcukat, amit a kereszténységért, a keresztény értékrendért, a katolicizmusért vívnak a hitetlenek ellen. Ekkortól vált vezetőjük, Franco Isten harcosává. A baszk és részben a katalán egyház kivételével a teljes spanyolországi egyház a felkelőket támogatta, ami nem véletlen, hiszen a köztársaság idején elvesztették előjogaikat, befolyásukat a politikai, társadalmi életre, az egyházi épületek és a papok sem voltak biztonságban, folyamatosan érték őket a támadások, az erőszakos atrocitások a kommunisták és anarchisták részéről. A nacionalisták ideológiájának másik bevett alapformulája Spanyolország „sorsszerű egysége” lett, fő jelszavuk is ezt tükrözte: „Egységes, nagy és szabad Spanyolország” (*España, Una, Grande y Libre*). Elutasították a „szeparatista epilepsziát”, a kism nemzeteket az egységes spanyol nemzetállam áruóinak tekintették. Madrid-központúságuk hadászati célkitűzésükre is rányomta a bélyegét, a nacionalisták egyik fő vágya a főváros megszerzése volt. Később a háborús stratégiai gondolkodás tényeréseként a köztársasági területek kettévágása vált a fő célkitűzésükké, illetve az északi autonóm köztársasági régiók (Galícia, Asztúria, Baszkföld) elfoglalása, mindkét esetben sikerrel jártak.⁴³

1937 októberében a spanyol köztársasági kormány Barcelonába tette át a székhelyét. Ekkor már a baszk autonóm kormány központja is itt volt, mivel Franco elfoglalta a baszk területeket. Vagyis mintegy másfél éven át Barcelona egyszerre volt Katalónia, a köztársasági Spanyolország és a köztársasági Baszkföld fővárosa. A központi kormánynak nem volt súrlódásmentes a viszonya a Generalitattal. A spanyol kormányban bent lévő kommunisták ugyanis centralisták voltak, és nem nézték jó szemmel a katalán partikularizmust. A központi kormány átvette a Generalitat néhány jogkörét, a katalóniai közrend, a hadiipar, az igazságszolgáltatás irányítását, a katalán autonómia védelmezői azt kockáztatták, hogy ezért a köztársaság áruóinak minősítik őket. 1938 tavaszán Companys nyílt levélben panaszkodott a köztársaság vezetőinek, hogy a katalán autonómia névlegessé vált kiürült, olyan, mint egy üres kagyló („*la Generalitat ha quedat convertida en una institució sense relleu*”). Ez azért túlzás volt, mert habár a PSUC már elfogadta a központi irányítást, és az ERC magára maradt az autonómia védelmében, amihez egyedül kevesek voltak, s így a Generalitat valóban meggyengült, de az autonómia kulturális részét azért meg tudták óvni. De az önkormányzás már jóval a központi kormány idetelepedése előtt defenzívába szorult, a rendszeres erőszakos incidensek, illetve a Generalitat képtelensége arra, hogy megfékezze ezeket az akciókat és közbiztonságot teremtsen, sok katalán szemében már korábban csökkentette a legitimitását.⁴⁴

A nacionalistákkal vívott polgárháború 1938-ig elkerülte Katalónia területét. A háború kitörésekor a frontvonal a szomszédos Aragónián húzódott keresztül, és csaknem két évig nem mozdult, ettől függetlenül a lakosság a háborús eseményeket már ekkor megszenvedte (rengeteg bombázás érte a városokat). 1938 tavaszán azonban Franco offenzívája áttörte az aragóniai frontot, és április elején behatolt Katalónia területére, eljutva az Ebro folyóig. A nagyobb katalóniai városok közül elsőként Lleida esett el. Franco ezt követően április elején dekretumot adott ki, amelyben semmissé nyilvánította a katalán önkormányzati státútumot, megfosztotta Katalóniát attól az autonómiától, amit „sosem szabadott volna megkapnia”, és visszaállította a „haza egységét”. Az egyre kétségbeejtőbb helyzetben a katalán pártok, a katalánista erők már nem tudtak érdemben az eseményekre hatni. Az immár gyenge hatalmú Generalitat élén álló, a köztársasági kormányra kevés befolyással bíró ERC még megpróbálta menteni a menthetőt, és a legnagyobb baszk politikai párttal (Baszk Nacionalista Párt) szövetkezve együtt, titokban, angol és francia közvetítéssel egy hosszabb fegyverszünetet akartak javasolni Franco táborának. Úgy ítélték meg, hogy a háború folytatódása esetén a köztársaság el fog bukni, és csak a harcok szüneteltetése hozhat megoldást. Ez a próbálkozás azonban elkésett és hamvába holt. 1938 júliusa–novembere között lezajlott a polgárháború legvéresebb (sok tízezer áldozattal járó) és leghosszabb csatája az Ebro folyónál. A Katalónia területére visszaszorult köztársaságiak indítottak offenzívát, de végül meghátrálásra kényszerültek. A mindent eldöntő, 13 ezer halálos áldozattal és több mint 100 ezer sebesülttel járó csatában nem sikerült megállítani a falangisták előretörését. 1938 decemberétől a 300 ezer fős Franco-hadsereg előzönlötte Katalóniát, és 1939 első két hónapjában elfoglalták az egész tartományt, Tarragona január 15-én, Barcelona 26-án esett el, február 5-én követte Girona, 9-én elérték a francia határt, 13-án az utolsó katalán város, Puigcerdá is kapitulált, másnap véget ért Katalóniában a háború. A köztársaság központi kormányának, a katalán és a baszk kormánynak a tagjai Franciaországba menekültek. Március végére a nacionalisták csapatai bevonultak Madridba, Valenciába, majd az utolsó ellenálló város, Alicante is elesett. Április 1-jén Franco deklarálta a harcok befejezését.⁴⁵

A polgárháború mérlege, az elszennvedett veszteség riasztó, a különböző becsléseket átlagolva mintegy félmillió halálos áldozattal járt (a francoista hivatalos adat 140 ezer főről szólt), az anyagi kár is hatalmas volt, legalább a negyedével csökkent a GDP, ezt a csapást 20 év alatt heverte ki az ország, és csak az 50-es évek közepére sikerült elérni a háború előtti szintet. Nem volt még ilyen pusztító polgárháború Európában.⁴⁶

A köztársaság elbukott, és ezzel elbukott a katalán önkormányzás is, helyette a véres megtorlások után hosszú és központosított diktatúra vette kezdetét, és tartott egészen 1975 novemberéig, Franco haláláig. Bukása ellenére azonban a köztársasági évek alatti önállóság olyan élményt, tapasztalatot jelentett Katalóniának, ami megszilárdította és kikristályosította akarataikat, hogy milyen politikai berendezkedésben szeretnének élni, ha megadatik a választás lehetősége, azaz véget ér a diktatúra és Spanyolország demokratikus állam lesz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anderle Ádám (1985): *Megosztott Hispánia*. Budapest, 1985, Kossuth.
 Anderle Ádám (1992): *Spanyolország története*. Budapest, 1992, Móra, második, bővített kiadás, 1999.
 Asqui Jorge Kristóf (2017): *A spanyol NATO-csatlakozás: a demokrácia védelmi pilléréhez vezető hosszú út*. *Hadtudomány*, 2017/2, 138–148. o.
 Balcells, Albert (1996): *Catalan Nationalism: Past and Present*. London, 1996, Macmillan.
 Balcells, Albert (2004): *Breve historia del nacionalismo catalán*. Madrid, 2004, Alianza Editorial.
 Brinkmann, Sören (2009): Lluís Companys, the ‘Martyr-President’: The Rise and Fall of a Catalan Myth. *Journal of Catalan Studies*, 2009, 60–82. o.

- Burns, Jimmy (1999): *Barca. A People's Passion*. London, 1999, Bloomsbury.
- Castro, Liz (ed.) (2013): *What's up with Catalonia?* Ashfield, 2013, Catalonia Press.
- Catalonia Calling – What the world has to know (2013). Barcelona, 2013, Sapiens.
- Conversi, Daniele (1997): *The Basques, the Catalans and Spain*. London, 1997, Hurst & Company.
- Cortazar, Fernando Garcia de – Vesga, José Manuel González (2005): *Spanyolország története*. Budapest, 2005, Osiris.
- Domonkos Endre (2012): *Nemzetközi autonómia-modellek és kisebbségi kérdés: a katalán regionális autonómia és tapasztalatai*. Budapest, 2012, Budapesti Gazdasági Főiskola.
- Dowling, Andrew (2013): *Catalonia since the Spanish Civil War – Reconstructing the Nation*. Brighton, 2013, Sussex Academic Press.
- Fontana, Josep (2014): *La formacio d'una identitat. Una història de Catalunya*. Vic, 2014, Eumo Editorial SAU.
- Fradera, Josep M. (2009): *La Pàtria dels Catalans: història, política, cultura*. Barcelona, 1999, La Magrana.
- Guibernau, Montserrat (2004): *Catalan Nationalism – Francoism, Transition and Democracy*. London, 2004, Routledge.
- Györi Szabó Róbert (2016): *FC Katalónia*. Budapest, 2016, Akadémiai Kiadó.
- Hargreaves, John (2000): *Freedom for Catalonia? Catalan Nationalism, Spanish Identity and the Barcelona Olympic Games*. Cambridge, 2000, Cambridge University Press.
- Harris, Simon (2014): *Catalonia is not Spain. A Historical Perspective*. Barcelona, 2014, 4Catsbooks.
- Harsányi Iván (1988): *A Franco-diktatúra születése*. Budapest, 1988, Kossuth.
- Harsányi Iván (2006): *Spanyol dilemmák – spanyol megoldások a 19–20. század útvesztőiben*. Pécs, 2006, Pannónia Könyvek.
- Historia de la Generalitat de Catalunya: <https://web.gencat.cat/en/generalitat/historia>
- Johnson, Hank (1991): *Tales of Nationalism: Catalonia, 1939-1979*. New Jersey, 1991, Rutgers University Press.
- Juan, Xavier de (ed.) (2010): *The History of Catalonia*. Barcelona, 2010, Museu d'Història de Catalunya.
- Katalónia - Ismertető almanach (1992). Budapest, 1992, Katalán Magyar Kulturális és Baráti Egyesület.
- Lénárt András: *A spanyol film a Franco-diktatúrában*. Szeged, 2014, JATEPress.
- Llobera, Josep R. (2004): *Foundations of National Identity – From Catalonia to Europe*. New York – Oxford, 2004, Berghahn Books.
- Matthée, Ulrich (1988): *Katalanische Frage und spanische Autonomien*. Paderborn, 1988, Schöningh.
- McRoberts, Kenneth (2001): *Catalonia – Nation Building without a State*. Oxford, 2001, Oxford University Press.
- Nemes Krisztina (2013): *Jaume Vicens Vives. Aetas*, 28. évf. 2013/1, 148–159. o.
- Orwell, George (1989): *Hódolat Katalóniának*. Budapest, 1989, Interart.
- Payne, Stanley G. (2006): *The Collapse of the Spanish Republic, 1933–1936: Origins of the Civil War*. New Haven, 2006, Yale University Press.
- Preston, Paul (2006): *The Spanish Civil War: Reaction, Revolution and Revenge*. New York, 2006, Harper Collins.
- Puigjaner, Josep-Maria (1995): *Everything about Catalonia*. Barcelona, 1995, Generalitat.
- Segura, Antoni (2013): *Crònica del Catalanisme. De l'autonomia a la independència*. Barcelona, 2013, Angle Editorial.
- Sipos Katalin (1993): *A regionalizmus történeti és jogi aspektusai*. Budapest, 1993, MTA Jogtudományi Intézet
- Sipos Katalin (2009): *Katalónia és a „nemzetté válás” alkotmányos folyamata*. In: *Etnopolitikai modellek a gyakorlatban*. Budapest, 2009, Gondolat, 79–91. o.
- Sobrequés i Callicó, Jaume (2007): *History of Catalonia*. Barcelona, 2007, Editorial Base.
- Strubell, Toni (2011): *What Catalans Want – „Could Catalonia become Europe's next State?* Ashfield, 2011, Catalonia Press.
- Termes, Josep (2000): *Història del Catalanisme fins al 1923*. Barcelona, 2000, Pàrtic.
- Vilar, Pierre (1984): *Spanyolország története*. Budapest, 1984, Gondolat.

JEGYZETEK

1	Sobrequés 2007, 98. o. Juan 2010, 175. o.	o., Conversi 1997, 38. o., Balcells, 1996, 92. és
2	Balcells, 1996, 90. o., Conversi 1997, 38. o.,	95. o., Harris 2014, 206. o.
	McRoberts 2001, 33. o.	4
3	További néhány a mérvadó politikusaik kö-	5
	zül: Antoni Rovira i Virgili, Josep Tarradellas.	Lerroux pártja is rosszul teljesített, a kommu-
	Anderle 1992, 111. o., Anderle 1985, 141–144.	nistákra pedig mindössze a voksok 1%-a jutott.
		Balcells 1996, 92–93. o.

- 6 Anderle 1985, 147. o.
- 7 Historia de la Generalitat de Catalunya: <https://web.gencat.cat/en/generalitat/historia/generalitat-contemporania/#bloc1>, Sobrequés 2007, 101–102. o. Juan 2010, 177–178. o., Balcells 1996, 94–95. o., McRoberts 2001, 33–34. o.
- 8 Anderle 1992, 121–122. o., Segura 2013, 67–75. o., Llobera 2004, 151. o., Preston 2006, 42–50. o.
- 9 Balcells 1996, 97. o., Balcells 2004, 140–144. o., Segura 2013, 82–85. o.
- 10 A 13 régió (északnyugatról délkeletre): északon Galícia, Asztúria, Baszkföld, Navarra, Aragónia, Katalónia, „középen” León, Ó-Kasztília, Új-Kasztília, Valencia, végül délen Extremadura, Murcia, Andalúzia. Az alkotmány egyébiránt erősen antiklerikálisra sikerült, a benne foglaltak alapján elkobozták az egyházi javakat, bezárták az egyházi iskolákat, amit számos erőszakos kilengés követett. Anderle 1992, 123. o. Anderle 1985, 145–146. o., Vilar 1984, 103. o., Preston 2006, 52–54. o.
- 11 Sipos 2009, 81. o., Balcells 2004, 146–148. o., Fontana 2014, 334–340. o.
- 12 Anderle 1985, 146–148. o., Sobrequés 2007, 103–104. o. Juan 2010, 179. o., McRoberts 2001, 34. o., Vilar 1984, 105. o., Balcells 2004, 148–152. o., Pages i Rejssek 2006, 45–48. o., Fontana 2014, 336–340. o.
- 13 McRoberts 2001, 34. o., Balcells 1996, 101. o., Dowling 2013, 27. o.
- 14 Balcells, 1996, 95–96. és 104. o., Dowling 2013, 28. o.
- 15 Conversi 1997, 39. o., McRoberts 2001, 35. o., Balcells 1996, 99. o.
- 16 Nemes 2013, 149. o.
- 17 Balcells 1996, 98–99. o.
- 18 Payne 2006, 39–42. o.
- 19 Balcells, 1996, 102–104. o., McRoberts 2001, 36. o., Dowling 2013, 29–30. o.
- 20 McRoberts 2001, 36. o., Anderle 1985, 149–150. o., Fontana 2014, 348–352. o., Balcells 1996, 107–108. o.
- 21 Sobrequés 2007, 105–106. o. Juan 2010, 180. o., Catalonia Calling 2013, 116–117. o., Conversi 1997, 40. o., Cortázar–Vesga 2005, 401. o., Harris 2014, 207–208. o., Vilar 1984, 114–115. o., McRoberts 2001, 36. o., Balcells 2004, 155–163. o., Fontana 2014, 343–348. o., Balcells 1996, 108–110. o.
- 22 Cortázar–Vesga 2005, 401–402. o., Anderle 1992, 125–126. o., Lénárt András: A spanyol film a Francodiktatúrában. JATEPress, Szeged, 2014, 57. o.
- 23 A Rivera-féle diktatúra éveit a politikától visszavonultan töltő Francesc Cambó például első elkeseredésében a köztársaság első évét önkéntes külföldi száműzetésben töltötte, majd az autonómia békés megszerzése valamennyire megnyugtatta, visszatért és ő alakította, nevezte át a pártot. Dowling 2013, 26–27. o.
- 24 A választási eredmények terén máig vannak viták a történések között. Anderle 1992, 129. o., Anderle 1985, 150. o., Preston 2006, 81–84. o., Payne 2006, 174–177. o., Balcells 1996, 110–111. o.
- 25 Sobrequés 2007, 107–108. o. Juan 2010, 181. o., Balcells 1996, 111–112. o.
- 26 Sobrequés 2007, 109. o. Fontana 2014, 352–355. o., Anderle 1992, 130–131. o., Vilar 1984, 125–126. o., Balcells 1996, 114–115. o.
- 27 Balcells 2004, 164–167. o.
- 28 Anderle 1992, 120–121. o.
- 29 Cortázar–Vesga 2005, 405. o.
- 30 Anderle 1992, 130–131. o., Vilar 1984, 125–126. o.
- 31 Anderle 1992, 134–135. o., Anderle 1985, 152–153. o., Vilar 1984, 127. o., Segura 2013, 86–90. o.
- 32 Györi Szabó 2016, 49–50. o., Catalonia Calling 2013, 116. o., Burns 1999, 105–106. o.
- 33 Balcells 1996, 119–120. o.
- 34 Fontana 2014, 355–358. o., Balcells 2004, 168–170. o., Balcells 1996, 115–117. o.
- 35 McRoberts 2001, 38. o., Fontana 2014, 355–358. o., Balcells 1996, 112–113. o.
- 36 Balcells 1996, 118–119. o.
- 37 Dowling 2013, 31–33. és 46–47. o., Guibernau 2004, 46. o.
- 38 Sobrequés 2007, 110. o., Juan 2010, 182. o., Balcells 1996, 116–118. o., McRoberts 2001, 38. o., Segura 2013, 90–91. o.
- 39 Ha Cambó külföld helyett a nacionalistákhoz menekült volna, őt is valószínűleg kivégzik, így járt ugyanis az UDC egyik vezetője, Manuel Carrasco i Formiguera, akit 1938-ban a nacionalisták Burgosban meggyilkoltak. Katolikus jobboldalísága nem mentette meg, a latban többet nyomott a katalánizmus bűne. Dowling 2013, 33–34. o.
- 40 A barcelonai telefontársaság birtoklása miatt tört ki a konfliktus. Fontana 2014, 358–360. o., Segura 2013, 92–94. o., Anderle 2006, 106–107. o., Balcells 2004, 171–173. o., Balcells 1996, 120–121. o.
- 41 Magyarul: Hódolat Katalóniának Budapest, 1989, Interart.
- 42 Guibernau 2004, 34–37. o., Asqui 2017, 142. o.
- 43 Anderle 1992, 131–133. o., 136. o., Anderle 1985, 156–159. o., Guibernau 2004, 35. o., Cortázar–Vesga 2005, 405–407. o.
- 44 McRoberts 2001, 39. o., Balcells, 1996, 120–124. o.
- 45 Sobrequés 2007, 111–112. o. Juan 2010, 183. o., Balcells 2004, 175–177. o., Balcells 1996, 123–124. o.
- 46 Anderle 1992, 138. o., Anderle 1985, 159. o., Vilar 1984, 129. o., Cortázar–Vesga 2005, 409. o.

A láthatatlan templom A magyar protestantizmus és a rádiós műsorszórás kezdetei

A 20. század elején a rádiós műsorszórás megjelenése új lehetőségeket és kihívásokat hozott az egyházi közösségek számára. A hanghullámok segítségével a lelkipásztorok immár elérhették azokat az embereket, akik személyesen nem vettek részt a templomi szertartásokon; ugyanakkor a rádiózás más világnézetek terjesztői számára is hatékony propagandaeszközt nyújtott. Az egyházak vezetői világszerte megkísérelték a gyorsan népszerűvé váló új kommunikációs eszközt az igehirdetés szolgálatába állítani, a kockázatokat pedig a lehető legkisebbre szorítani. Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy a magyar protestantizmus hogyan viszonyult a kérdéshez a rádiózás hőskorában.

A budapesti rádió rendszeres adásai 1925. december 1-jén kezdődtek meg, és a programban hamarosan egyházi közvetítések is helyet kaptak.¹ Karácsonykor a belvárosi római katolikus plébániatemplom zenés miséje mellett a Kálvin téri református templomból is közvetítettek istentiszteletet, amelyen Ravasz László dunamelléki püspök hirdette az igét.² A kísérlet jól sikerült, a templomi közvetítések állandósultak a rádió műsorán. A református nyilvánosság nagy része pozitívan fogadta az újdonságot. A Somogy vármegyei Gige község gazdakörének tagjai például „különös élvezettel, nagy lelki haszonnal” követték a karácsonyi közvetítést, és úgy érezték, mintha „dupla karácsonyuk” lett volna.³ A hallgatók többnyire úgy tapasztalták, hogy a közvetítés ténye nem befolyásolja az igehirdetések befogadását, „a hallgatóság hangulata ugyanaz, mintha nemcsak hallás révén, hanem testileg is jelen lettek volna a templomban”.⁴ Egyesek azt is remélték, hogy a rádiós közvetítések a különböző – és egymással gyakran feszült viszonyban álló⁵ – keresztény felekezetek tagjait is közelebb hozzák egymáshoz: „Még a vallási ellentétek is elsimulnak, hiszen a katolikus lelkész szavait a református hívők, a református püspök prédikációját a katolikusok egyforma lelki gyönyörűséggel hallgatják.”⁶

Ennek ellenére bizonyos fenntartások is megjelentek az új médiummal kapcsolatban. A borsodalmegyei egyházmegye lelkészei például állást foglaltak az ellen, hogy egyes településeken a kocsmákban és vendéglőkben hangszórókkal tették hallgathatóvá a rádióműsort, ami tapasztalataik szerint „sokszor az istentiszteletek kigúnyolásához s így a vallásos érzés megsértéséhez” vezetett.⁷ (A probléma kisvártatva megoldódott, hiszen 1930-ban a Kereskedelmi Minisztérium betiltotta ezt a gyakorlatot.⁸) A legfontosabb kétely azonban arra vonatkozott, hogy a gyülekezeti tagok vajon nem akarják-e a rádiós istentiszteletek hallgatásával kiváltani a templomba járást. A fővárosban megjelenő *Egyházi Értesítő* című református orgánum ezért három fő érvet felsorakoztatva azt hangoztatta, hogy a közvetített szertartás nem pótolhatja a személyes részvételt. Ugyanis „a, az istentisztelet közös hitvallás, áldozat, fogadalomtétel; b, egy műszeren keresztül nem kapcsolódhatom bele egy Isten jelenlétét érző hitközösségbe, nem vagyok tényleg jelen Isten színe előtt és nem teszek semmit; c, annak, aki imádni akarja Istent és szereti hittestvéreit, jelen kell lennie a hívek seregében, a gép nem láthat, hallhat és beszélhet helyettünk.”⁹

Ezek az aggodalmak azonban nem tettek szert túl nagy jelentőségre. A Kecskeméti Reformátusok *Lapja* című orgánum egyik szerzője például szintén felvetette azt a lehetőséget, hogy a közvetítések miatt csökkenni fog a templomok látogatottsága.

A cikkben ugyanakkor jóval hangsúlyosabban szerepelt egyik barátjának ellenvéleménye, aki szerint éppen ellentétes hatás várható: a közvetítések hatására a templomlátogatók száma nőni fog, hiszen „A szó után az ember látni akarja azt, aki beszél. Templomban nem szeretünk oszlop mögött ülni. Az élet, az arc közvetlen kifejezését nem adja vissza a rádió.” Hangsúlyozta továbbá azt is, hogy az új médium hatalmas lehetőséget jelent a szórványban élő reformátusok számára, akik egyébként csak ritkán juthatnak el templomba: ők egy-egy hívő házánál összejöhetnek, imádkozhatnak és a rádión meghallgathatják az igehirdetést. Ez a szempont fokozottan fontos volt a trianoni határ által elválasztott magyar közösségek vonatkozásában is. Az utódállamok kormányai ugyanis ezekről a területekről politikai megfontolásokat követve kitiltották a magyarországi sajtótermékeket,¹⁰ ám a hanghullámokat nem tudták korlátozni. „A trianoni Magyarország népe előtt nem lesz zsandárszurony és mesterséges határ. Az erdélyi hegyek között, a felvidéki hegyes-völgyes vidéken száll a magyar lélek szava. Egy templomi gyülekezetté lesz a nemzet”¹¹ – írta a *Reformátusok Lapja*. Ez a várakozás valóban be is váltotta a reményeket: a trianoni határokon túl egyes református községekben egyenesen a templomban szereltek fel rádiókészüléket, és az egész gyülekezet rendszeresen végighallgatott minden istentisztelet-közvetítést a Kálvin téri templomból.¹²

A rádió jelentőségét hangsúlyozta az elsősorban az értelmiséget megszólító hetilap, a *Református Figyelő* is,¹³ amely azt emelte ki, hogy a hanghullámok segítségével nem csupán a hívő közösségek érhetőek el, hanem a teljes társadalom. „A hívő gyülekezet a kisebbség, a nagyobb, akit meg kell hódítani, a modern kételkedőknek, a hitetlen hívőknek, a bizonyosságok nélkül lézengőknek nagy tömege” – figyelmeztetett. Ezután levonta a tanulságot: a rádióprédikáció „nagy missziói és reprezentatív beszéd minden egyes alkalommal”, ami ezért nem lehet „a kísérletezésnek, a szárnypróbálgatásnak, a bemutatkozásoknak színpada – hanem a református keresztyénség legtisztább megnyilatkozása”.¹⁴

Szintén rendkívül előnyösnek találta a református közösség szempontjából a rádiót Ravasz László püspök, aki olyan előszeretettel használta az új médiumot, hogy 1932-ben megünnepelhette századik rádióprédikációjának megtartását.¹⁵ Ravasz egy interjújában úgy vélekedett, hogy a magyar református közösség szellemi irányítása során „a leghatalmasabb eszköz a rádió, amely a Kálvin-téri szószék kisugárzó erejét kivetíti a magyar nyelven értő reformátusok egyetemére”. A rádiót a könyvnyomtatással és a filmmel azonos súlyú kulturális médiumnak tartotta, és alaptalannak ítélte a félelmet, miszerint a hallgatók elszoknak a templomlátogatástól. „Ha azután statisztikát lehetne csinálni arról, hogy hány új ige-hallgatót produkál a rádió, azt hiszem, nagyon megnyugtató adatokhoz jutnánk”¹⁶ – mondta. Álláspontja később, idősebb korában némileg pesszimistábbá vált: 1942-ben egy előadásában például kijelentette, hogy „a rádió gépiessé teszi a gondolatközlést és sokszor kiöli az áhítatot az önmagát kinyilatkoztató igazság előtt”.¹⁷ Ez azonban inkább csak árnyalta, nem pedig módosította alapfelfogását, amely igen kedvező maradt. Erre utal idős korában írt önéletrajzi munkája is, amelyben azt hangsúlyozta, hogy kapcsolata szülőföldjével, Erdéllyel a két világháború között a politikai nehézségek dacára is intenzív maradt, többek között a rádióknak köszönhetően.¹⁸

A dunamelléki püspök elismerő véleményét más egyházkerületekben is osztották. A *Debreceni Protestáns Lap* hasábjain például Baráth Imre – szemben a rádiót pusztán „múló divat”-nak tartók álláspontjával – úgy találta, hogy korszakalkotó találmányról van szó, amelynek jelentősége csak a könyvnyomtatással hasonlítható össze. A kérdést világtörténelmi összefüggésekbe helyezve utalt rá, hogy az első világháború tapasztalatai nyomán – amely a tömegessé váló propaganda következtében minden korábbinál jobban elidegenítette egymástól a nemzeteket – Európa népeiben felmerült a vágy a

kölcsönös közeledésre, hogy a népek „megértsék egymást, hogy a háború rémes fúriája béklyók közé legyen verve, az emberi lehetőségek törvényei szerint. A rádió ennek a váagnak, óhajnak remek szimbóluma.” Annak a reményének is hangot adott, hogy – hasonlóan a könyvnyomtatásnak a 16. századi reformáció sikerében játszott szerepéhez – a rádió a 20. században hozzá fog járulni a protestantizmus megújulásához, dinamizálásához, sőt egyenesen úgy találta, hogy az egyházon belüli megújulást hirdető belmissziós mozgalom erősödése is részben már a rádió térnyerésének következménye.¹⁹

Az evangélikus közösségen belül a rádiós műsorszórás megítélése jóval vitatottabbnak bizonyult. Amikor a rádió művészeti igazgatója, Szóts Ernő 1926 februárjában interjút adott egy napilapnak, elmondta, hogy a vállalat mindhárom történelmi egyház számára biztosította volna a közvetítések lehetőségét, azonban „az evangélikus egyház nem reflektált a rádióra”.²⁰

Az evangélikus sajtónyilvánosságban a kérdést igen gyakran tárgyalták, és a hozzájárulások arra mutatnak, hogy a véleményformálók nem voltak elégedettek a hivatalos egyházi döntéssel. Az *Evangélikusok Lapjának* egyik szerzője például nem találta helytállónak azt az érvet, miszerint a rádiós istentiszteletek elszoktatják a híveket a templomlátogatástól és az adakozástól. Szerinte sok szempont szólt a közvetítések mellett: lehetőség teremődik a megszállt területeken élő hittestvérek megszólítására; a templomtól távol, szórványokban, tanyákon lakók is bekapcsolódhatnak az egyház életébe, visszanyerik érdeklődésüket, adakozó kedvüket; a vegyes házasságban élők jobban megismerhetik az evangélikus hitet, és talán a katolikusok sem fogják kikapcsolni a készüléket, akiknek saját egyházuk előírásai szerint nem szabad protestáns istentiszteleteken részt venniük.²¹ Véleményéhez csatlakozott egy másik olvasó is, aki szerint minden evangélikus örült volna a rádiós közvetítések megkezdésének. Azt ugyan reális problémának ítélte, hogy a közvetítések időpontja egybeeshet a templomi szertartásokéval, de ennek kivédésére a budapesti Deák téri templom vasárnap délutáni istentiszteleteinek közvetítését javasolta, amikor a rádió programján egyébként is csak kevésbé népszerű zenés műsorok szerepeltek.²²

A lelkeszi karon belül szintén számos támogatója akadt az új médium felhasználásának, ezért a Magyar Evangélikus Lelkészegyesület felterjesztést intézett az egyház egyetemes közgyűléséhez a rádió-istentiszteletek rendszeresítése érdekében. A testület 1926 novemberében azonban nem ítélte időszerűnek a kérdést, és inkább a kormányhoz fordult, amelytől azt kérte, hogy „a legközelebb megtartandó nemzetközi rádiókongresszusra kiküldendő megbízottja útján tegyen a kongresszusnak javaslatot aziránt: határozza el, hogy vasárnapokon és ünnepnapokon délután 7 óráig minden európai leadóállomás csak istentiszteleteket, vagy vallásos tárgyú előadásokat közvetítsen”.²³ A különös kérés fényében úgy tűnik, az evangélikus egyház döntéshozói elsősorban attól tarthattak, hogy a szokásos műsorok közé vegyítve sugárzott istentiszteletek valamiképpen profanizálódnak, elveszítik méltóságukat, ezért kívánták azt, hogy az európai rádióhallgatók vasárnapként csak vallásos műsorok közül választhassanak.

A döntést az egyházi sajtó olvasói komoly fanyalgással fogadták. Egy kelenföldi presbiter például nehezményezte, hogy a közgyűlés nem indokolta meg érdemben döntését, és értetlenségét fejezte ki a fontos kérdés megoldásának halogatása miatt.²⁴ A kelenföldi nőegylet elnöknője hosszú olvasói levélben fejtette ki álláspontját, amely szerint „a mai gyors tempóban élő világban, a rádió mellőzése esetén, a magyar ág[ostai] hitv[allású] evang[élikus] egyház létezésének tudata a világban lassan elmosódik”. Úgy vélte, a lelkeszek két tényezőtől tartanak: hogy üresek maradnak a templomok, ami azonban nem reális lehetőség; illetve hogy a hallgatók profanizálhatják az istentiszteleteket (például

azzal, hogy nem ünneplő ruhában ülnek le a rádió mellé). Ő maga jóval optimistábban ítélte meg a kérdést, hiszen szerinte a rádiós istentiszteletek ekkoriban már nagy népszerűséget élveztek az evangélikusok között (akik főleg a református közvetítéseket követhették), és úgy gondolta: „lesznek olyanok, akik az istenházát most nem látogatják, és akiket a rádió fog visszahozni az egyházhoz”. A jövőre nézve pedig azt javasolta, hogy – tekintettel a házimunka által leterhelt édesanyák és háziasszonyok igényeire – a rádió a délutáni, illetve az esti órákban (legalább az adventi és nagybőjti időszakban) is közvetítsen prédikációkat.²⁵ Egy nyíregyházi olvasó szintén felfoghatatlannak tartotta, hogy az egyház vezetői nem aknázzák ki a rádió nyújtotta lehetőségeket, ezért javasolta az *Evangélikusok Lapja* szerkesztőségének, hogy indítson az előfizetők között aláírási akciót az illetékesek meggyőzésére.²⁶

Hasonló véleményen volt Krayzell Miklós budapesti büntetőbíró, az egyház egyik világi tisztviselője, aki szerint a közgyűlés ötletszerű határozatot hozott a kérdésben, ráadásul teljesen valószerűtlennek látta, hogy ennek alapján nemzetközi szabály születhet a vasárnapi rádióműsorok kizárólagos vallásos jellegéről. Krayzell szerint a rádió igen hasznos lenne az evangélikusok számára is, például a „szekták” elleni védekezésben, a betegek, az idősek, a szórványban élők és a trianoni határokon kívülre szorult közösségek gondozásában. Az ellenérvek súlyát nem tartotta komolynak. „Amit a rádió ellenzői felhoznak, hogy akik az Igét rádión hallgatják, az Ige hirdetését könnyen profanizálhatják, hogy közben dohányoznak, vagy táplálkoznak. Ez a kifogás teljesen komolytalan és helyt nem álló, s ellentétben áll a protestantizmus alapelveivel, mely szerint lélekben kell, hogy imádjuk az Istent, nem pedig külsőségekben.”²⁷

Krayzell olyan fontosnak ítélte a kérdést, hogy a tettek mezejére lépett, és egyházmegyei törvényszéki bíróként kapott tiszteletdíját, négymillió koronát felajánlotta az evangélikus templomi közvetítések megszervezésének költségeire, Lándori Kéler Zoltán dunáninneni egyházkerületi felügyelő pedig anyagi felelősséget vállalt magára az ügyben. A kezdeményezés nyomán a budavári evangélikus templomban fel is szereltek egy leadóállomást.²⁸ A rádió 1927 pünkösdhétfőn innen sugározta az első evangélikus istentiszteletet, amelyen Draskóczy Lajos nyugalmazott teológus hirdette az igét.²⁹ A kezdeményezés egyértelmű közönségsikert aratott: a szónok néhány nap leforgása alatt 347 üdvözlő és hálálkodó levelet kapott a hallgatóktól.³⁰

A hivatalos egyház igencsak felemás módon viszonyult a fejleményekhez. A pozitív végletet báró Radvánszky Albert egyetemes felügyelő reakciója jelenti, aki örömmel írt köszönőlevelet Lándorinak.³¹ A budapesti egyházmegye közgyűlésén viszont Kemény Lajos lelkész a jogügyi bizottság előadójaként a budai gyülekezet eljárását elítélő és a további közvetítéseket betiltó javaslatot nyújtott be. A javaslat szerint a rádióügy szabályozása az egyetemes egyház hatásköre, a budavári lelkész pedig a konkrét esetben hibázott, mert átengedte a rádiós szónokok kijelölésének jogát a dunáninneni kerület világi elnökének, tehát „idegen hatóságnak”, amihez nem kért jóváhagyást. A budai gyülekezet részéről Sándy Gyula udvari tanácsos, műegytemi tanár tiltakozott a javaslat ellen, amelyet végül a közgyűlés csak módosításokkal fogadott el: a budai lelkészt megfeddtek ugyan, de a rádiós közvetítések folytatását nem tiltották meg.³²

A rádióvitában az egyházmegyei közgyűlést követően a jogi vonatkozások kezdtek előtérbe kerülni. Az *Evangélikusok Lapja* például védelmébe vette a budai gyülekezetet, és úgy érvelt, hogy a rádiós közvetítés ténye egyházz jogi szempontból valójában nem jelent különleges helyzetet. „A rádió-istentisztelethez joga van mindenkinek, akinek joga van prédikálni, istentiszteleteket tartani. Abban a felhatalmazásban, melyet a lelkész kap, mikor őt a szószékre felbocsátják, bennfoglaltatik [nemcsak] az, hogy ő 40, vagy 100

embernek prédikáljon, hanem az is, hogy prédikáljon esetleg ezeknek, ha ezeket az ezeket el tudja érni hallgatókul.”³³ A Magyar Evangélikus Lelkészegegyesület vezetője, Paulik János hasonló álláspontot foglalt el: eszerint felesleges volna a rádiós közvetítéseket az egyetemes egyház ellenőrzése alá helyezni, hiszen a szószerk felügyelete eleve püspöki hatáskör, akár van rádióközvetítés onnan, akár nincs. Azt viszont jogos elvárásnak tartotta, hogy az egyházközségek jelentsék be, ha rádióleadót szeretnek fel a templomukban, és tanácsosnak látta, hogy csak tapasztalt szónokok vállalkozzanak a rádiós szereplésre, hiszen az valóban nagy felelősséget jelent. A fejleményekben annak igazolását látta, hogy „magasabb egyházi érdekből nem tanácsos az embernek kezdeményező kedvére bilincseket verni. Sok nagy dolog látszólag kicsi emberektől indult ki”. A hivatalos egyház magatartását „a Pató Pál-féle filozófia” körébe sorolta, és finoman felvetette a pesti Deák téri egyházközség vezetőinek felelősségét, akiket a rádió először keresett meg a közvetítés ötletével, ők azonban nem kívántak élni a lehetőséggel, noha „a rádió ma már korigény, amellyel számolni kell, s amelyik Egyház elzárkóznék előle, az annak csak kárát vallhatná”.³⁴

A szélesebb egyházi nyilvánosság irányából megnyilvánuló rokonszenv ellenére 1927 őszén ismét megjelentek a viharfelhők a budavári gyülekezet rádiós szószerke felett: a bányai egyházközség közgyűlésén Raffay Sándor püspök határozott ellenvéleményének adott hangot, kijelentve, hogy a rádióügy eldöntése az egyetemes egyház feladata, mivel csak ez „engedheti meg az istentiszteletekben történő újításokat és gyökeres változtatásokat”.³⁵ A kerületi közgyűlés ezzel összhangban a kérdés rendezését az egyetemes egyház jogának ismerte el. A határozat szerint „A rádió-istentiszteletek tartása a parókusi jog kereteit meghaladja azért, mert a rádiókészülékkel továbbított istentisztelet elsősorban éppen azt a célt kívánja szolgálni, hogy a legtávolabb lakó és a lelkész parókusi illetékessége alá nem tartozó hívek részére továbbítsák a parókus székhelyén tartott istentisztelet”. A közgyűlés erre hivatkozva semmisnek nyilvánította a budai egyházközség vonatkozó határozatait és a közvetítésekről a rádióval kötött szerződését.³⁶

Erre válaszként Krayzell Miklós is tollat ragadott és részletgazdag indítványt írt az egyetemes közgyűlés számára, amelyet az *Evangélikusok Lapjának* mellékleteként is megjelentettek. Ebben előzetesen leszögezte, hogy mély tisztelettel viseltetik Raffay püspök iránt, de a rádióügyet rendkívüli jelentősége folytán nem lehet „tisztán a tekintélyek tiszteletén alapuló, elvtelen, szenttelen és véleménytelen szervilis módon elintézni”. A Biblia szerint a keresztyének kötelessége az Ige terjesztése, a közvetítések megszervezőit ezért nem „feltűnési viszketeg”, az egyetemes egyház iránti tiszteletlenség vagy divathóbort motiválta. Ő maga – ellentétben a bányakerületi döntéssel – úgy találta, hogy a rádiós igehirdetés a parókusi jog keretét nem haladja meg, ezért az abba való minden beavatkozási kísérlet hatáskör-túllépést jelent. Egyebek mellett egy református egyházjogász írásban elküldött szakvéleményére is hivatkozott, amely szerint: „Az minden lelkésznek szuverén joga, hogy élőszóval, megafonnal vagy rádióval közvetíti-e híveihez és más érdeklődőkhöz az Igét. Ehhez az egyetemes egyháznak abszolúte semmi köze. Ravasz püspök se kérdezett meg semmiféle egyházi hatóságot, hogy megengedik-e a Kálvin téri templomba a rádió bevezetését. Nagyot is néztünk volna.” Kraycell úgy vélte, hogy „a bányai kerületnek a rádiót ellenző határozata, egyfelől teljesen elszigetelt és diszkussziótól el nem bíró, sporadikus jelenség”, másrészt viszont veszélyes az evangélikusokra nézve, hiszen időközben a katolikus egyház nagy lendülettel szervezte meg a maga rádiószolgálatát.

Ezután részletesen foglalkozott az ellenérvekkel, amelyeket a konzervatívok a bányakerületi lelkészértekezleten hoztak fel. Ezen a fórumon Kemény Lajos lelkész úgy vélte, hogy a rádiós közvetítések megkezdése előtt feltétlenül létre kell hozni az evangélikus gyülekezetek liturgiai egységét, valamint az egyöntetű perikópa-rendszert

(amely biztosítja, hogy az egyes gyülekezetekben egy adott nap ugyanaz az igeszakasz hangozzon el az istentiszteleteken). Nehezményezte, hogy a közvetítésekben hallhatók az adott gyülekezet hirdetései, amelyek természetesen csak a helyi közösség tagjait érdeklik; továbbá aggódott amiatt, hogy a prédikációkban esetlegesen elhangzó irredenta jellegű kijelentések külpolitikai bonyodalmakhoz vezethetnek. Egy másik felszólaló, Kovács Sándor egyetemi tanár úgy vélte, hogy helytelen, ha egy gyülekezet lelkesze vendégszónokokat hív meg a rádiós közvetítések alkalmából, mert így mással végezteti el a saját munkáját; a közvetítés veszélyezteti a templom komolyságát, továbbá a rádió „túlterjed az egyházközség határán”. Mindezekkel kapcsolatban Krayzell úgy vélte, hogy a helyi hirdetések egyetlen rádiózó sem köteles végighallgatni, ha unalmasnak találja őket; a külpolitikai problémák megoldása az illetékes miniszter feladata; a budai gyülekezet tagjai pedig még egyszer sem nem panaszkodtak a rádiós vendégszónokok képességei miatt. A többi felvetett szempontot kicsinyes, jelentéktelen kifogásnak ítélte, amelyek csupán a megoldás örök időkre szóló elodázását szolgálják. Mindezekre tekintettel javasolta az egyetemes közgyűlésnek, „mondja ki azt, hogy a rádiós igehirdetés kérdése, a zsinati hatáskörbe tartozó parókusi jog újabb szabályozása előtt semmiféle egyházi közigazgatási hatóság és közgyűlés által hatáskör hiányában nem érinthető”.³⁷

A viták megoldása tehát végül az egyetemes közgyűlésre maradt, amelytől a budai gyülekezet a bányai kerület határozatának megváltoztatását kérelmezte, míg a közgyűlés jogügyi bizottsága ragaszkodott a döntés fenntartásához. Ekkor Geduly Henrik, a tiszai egyházkerület püspöke saját előterjesztést tett, amely kimondta azt, hogy a közgyűlés a zsinat illetékességének ismeri el a végleges szabályozás megalkotását, addig viszont úgy dönt, hogy a rádiós igehirdetők kiválasztására különbizottságot alakít az egyetemes felügyelő vezetésével, a püspökök és a rádiófelvevővel rendelkező egyházközség képviselőjének részvételével. Az egyházközségi elnökség negyedévente előterjeszti az egyetemes felügyelőnek a vendégszónokok listáját, a felügyelő pedig az illetékes püspök engedélyét kéri.³⁸ A jó taktikai érzékkel megfogalmazott javaslat a kortárs értékelés szerint „kiszedte a kérdésnek minden méregfogát”, aminek köszönhetően a közgyűlés egyhangú szavazással tette magáévá az indítványt.³⁹

Ezzel az egyházi jogi kérdések sikeresen megoldódtak, azonban a viták következtében az egyházon belül továbbra is maradtak bizonyos feszültségek – ezért tartotta például Paulik János a közgyűlési határozat után is fontos feladatnak „a rádió-istentiszteletek körül támadható kérdések barátságos tisztázását”.⁴⁰ A rossz hangulatról árulkodik, hogy röviddel a közgyűlés után Raffay Sándor Zsigmondy Jenő egyházkerületi felügyelővel együtt nyílt levelet tett közzé, amelyben tiltakoztak azzal a váddal szemben, miszerint a rádióügyben megsértették a szólásszabadságot, és objektivitásra kérték a véleményformálókat.⁴¹ A feszültségoldás szándéka jól érezhető a *Hegyen Épített Városban*, a budai evangélikus gyülekezet lapjában, amelynek szerzője szerint a rádiós istentiszteletek lehetővé tétele jelentős előrelépés volt, amivel már csak azért sem lett volna tanácsos tovább késlekedni, mert a többi felekezet már jó ideje sikeresen a saját szolgálatába állította a hanghullámokat. A konzervatív kétkedők megnyugtatására hangsúlyozta azonban, hogy a rádió „kétségtől nagyhatású segédeszköz a valláshirdetésre, de csak segédeszköz”: teljesen soha nem tudja pótolni a templomi istentiszteleten való részvétel lelki hatását, ezért alaptalan az attól való félelem, hogy kevesebben fognak személyesen megjelenni az Isten házában. Végül – a belső megbékélés jegyében – önkritikát fogalmazott meg saját egyházközségének eljárása felett: „Köszönetünk illeti egyházunk fölöttes hatóságait, hogy ebben a kényes ügyben mellénk állottak, bár a keresztülvitel útja tagadhatatlanul hibás volt.”⁴²

A későbbi fejlemények arra mutatnak, hogy az 1927-es egyetemes közgyűlési határozat valóban sikeresen oldotta meg az evangélikus egyházon belüli rádióvitát, és az új médium felhasználása az egész közösségben elfogadottá vált. Az egyetemes felügyelő jelentése már a következő évben leszögezte: „A misszió kiválóan hatásos eszközeinek bizonyult a rádió. Az evangélikus rádió-istentiszteleteknek az a rövid múlt is, amelyre visszatékinthetnek, jó nevet, nagy megbecsülést és lelkes, áhítatos hallgatóságot biztosított.”⁴³ A bizalom kiépülését jelzi, hogy a korábban elutasító Deák téri gyülekezet is megnyitotta kapuit a rádió előtt: innen első alkalommal 1929 áprilisában közvetítettek istentiszteletet, amelyen Raffay Sándor prédikált.⁴⁴ A gyülekezet kérésére az egyetemes közgyűlés engedélyezte, hogy a templomból továbbra is adhassanak közvetítéseket, a budavári és a Deák téri gyülekezeteknek jutó műsoridő elosztására pedig különbizottságot küldött ki.⁴⁵ A rádió általában havi két evangélikus istentiszteletet közvetített, egyet-egy Pestről és Budáról, de a nagyobb ünnepeken általában inkább a Deák teret kapcsolták. A szónokok kiválasztása a gyakorlatban a bizalmi elvet követve történt. Az egyetemes felügyelő jelentése szerint „az egyházkerületek püspökei által javasoltak közül az érdekelt egyházközség meghallgatásával Raffay Sándor püspök választja ki az egyes alkalmak funkcióit és azoknak a nevét velem közli. Így a szónokok kijelölése az egyetemes közgyűlés vonatkozó határozatának szellemében történik anélkül, hogy a bizottság költséges és idővesztéssel járó egybehívása szükségessé válnék.”⁴⁶

Az 1920-as évek végére tehát a rádió felhasználása mindkét nagy protestáns felekezetben teljesen elfogadottá vált. A rendszeres közvetítések hozzájárultak a felekezeti öntudat formálódásához, például a fővárosi gyülekezetek éneklésének mintaadóvá válásával. Az *Evangélikus Népiszkola* egyik szerzője 1931-ben a következő érveléssel biztatta a kántorokat a közös éneklés egységesítésére, a dallam sokféle szokásos elnyújtásának és cifrázásának megakadályozására: „Ha pedig jó az egyházközségünk éneklése, a lelünkét simogatja szavaival az az egyháztag, amikor azt mondja, hogy Budapesten a 374. éneket éppen úgy énekeltek, mint mi. Hallotta rádió. Ilyen esetben érzi az összetartozandóságot az egyháztag. Ezért kell nekünk az uniformitás érdekében összefognunk.”⁴⁷ A közvetítések sikerét jelzi az a tény is, hogy megjelent az igény a rádiós szónokok munkájának összehangolására. A református igehirdetések anyagát közreadó Láthatatlan templom című kiadvány kritikusa például egyenetlennek ítélte a beszédek színvonalát, és zavarónak találta a prédikációk alapjául szolgáló témák és bibliai textusok kiválasztásának önkényességét. Helyzetértékelése szerint „a rádiós istentiszteletek szónokai és prédikációi nem tudnak egymásról. Egy esztendei igehirdetés anyagával szemben joggal lehet valamelyes egységnek az igényét támasztani, ezt azonban nem lehet megtalálni.”⁴⁸

A rádiókérdés a protestáns nyilvánosságban az 1920-as évek végétől azonban egyre inkább a római katolikusokkal folytatott felekezeti viták összefüggéseiben jelent meg. A közvetítések számának megoszlása az egyes felekezetek között egyfajta presztízskérdésként is felfogható volt, és a kérdés a rendszeres műsorszórás megindulása után szinte azonnal terítékre került. Különösen a jezsuita renchez köthető *Magyar Kultúra* című folyóirat foglalkozott gyakran és polemikus hangnemben a kérdéssel. 1926 elején például azzal vádolta a rádió vezetőségét, hogy „protestáns tendenciákat” érvényesít, mivel a lakosság számát messze meghaladó arányban ad református istentiszteleteket, sőt állítólag „még a nem vallásos tárgyú rádióba mondott beszédeknek is protestáns színezetük” volt.⁴⁹ 1928-ban a folyóirat olvasói levelet közölt, amely nehezményezte, hogy a rádió ekkoriban váltakozva közvetített egyik héten református, a következőn pedig katolikus és evangélikus szertartást. „Holott a valóságban az volna a helyes arány, hogy kétszer legyen katolikus istentisztelet, egyszer protestáns; s ez utóbbi ismét lehetne felváltva:

kétszer kálvinista, egyszer lutheránus. Mit kell az ország lakosságának minduntalan olyan vallás istentiszteletét hallgatnia, amelynek csak 6–7 százalék követője van az országban – alig több mint a zsidó vallásnak – s az is jórészt nem magyar anyanyelvű? A mai állapot egyszerűen annyi, mint túlzó protestáns propaganda az állami rádió révén.”⁵⁰

A protestáns térfélen szintén kiemelt érzékenységgel kezelték az ügyet, amelynek alakulását általában pont ellentétesen ítélték meg, mint a *Magyar Kultúra. A Református Figyelő* című hetilap például 1929-ban arra hivatkozva vetette fel az Egyesült Református Rádióelőfizetők (ERRE) névvel tervezett szerveződés megalapításának ötletét, hogy a rádió nem közvetít elég gyakran a Kálvin térről. A szerző az ideális megoldásnak tulajdonképpen egy saját református rádióadó indítását tartotta volna, bár beismerte az elképzelés irrealitását. Ennek ellenére hangsúlyozta: „össze kell fognunk annak megmutatására, hogy vannak eszményeink, vannak igényeink és vannak törekvéseink a rádióval kapcsolatban”. A református rádióelőfizetők szervezetétől azt várta volna, hogy a rádió műsorpolitikájának meghatározásában érvényesítse a felekezeti érdekeket.⁵¹ Néhány hónap múlva a folyóiratban ismét sürgették az ERRE megalakítását, hiszen úgy vélték, hogy a rádió nehezen térhetne ki 5-10 ezer szervezett előfizető óhajai elől.⁵² A panaszokat osztotta a történelmi kálvinizmus orgánuma, a *Kálvinista Szemle*, amely szintén felvetette az önálló református adó alapításának gondolatát,⁵³ valamint a hasonló követeléseket megfogalmazó *Magyar Protestánsok Lapja* is.⁵⁴ Ennek szerzője úgy vélte, hogy sok protestáns csak az istentisztelet kedvéért fizetett elő a rádióra, ezért ők csalódtak a közvetítések számának csökkentése miatt. Ő katolikus nyomásgyakorlást sejtett a háttérben: „Sem a klerikálisok, sem a jezsuiták nem tartják fenn a rádiót, arra pénzt nem adnak, tehát semmi, de semmi joguk sincs, hogy befolyást gyakoroljanak” – írta. Azt különösen nehezményezte, hogy Debrecenből a rádió ekkoriban egyáltalán nem adott közvetítéseket, ami véleménye szerint „a legnagyobb fokú figyelmen kívül és bizony nagyon árt a rádió népszerűségének”.⁵⁵ Egyes hírek már egyenesen arról szóltak, hogy megkezdődtek az előkészületek egy protestáns adó felállítására a fővárosban. Az állítólagos kezdeményező szerint az új társaság célja „a magyar kultúra propagálása, függetlenül a Stúdiótól és olyan műsorok összeállítására, amely a közönség minden rétegét érdekli”.⁵⁶

A rádiót érintő felekezeti panaszok később is igen gyakran felbukkantak. A *Református Figyelő* például rendszeresen tiltakozott a katolikus vallási műsorok túl magasnak ítélt száma (1933-ban havi négy szentmisét és két református istentiszteletet lehetett meghallgatni⁵⁷), a protestánsok rovására elkövetett méltánytalanságok, a műsoridő lejártá előtt önkényesen megszakított közvetítések, valamint a rejtélyes technikai problémák (mint amikor például egy prédikációt váratlanul egy öblös férfihang szakított félbe, amely egy bizonyos Jóska holléte felől érdeklődött) miatt.⁵⁸

A protestáns véleményformálók ennek ellenére nagy reményeket tápláltak az új médium iránt a felekezeti ellentétek oldása szempontjából is. Úgy látták ugyanis, hogy az intranzigens katolikusok számára a rádióközvetítések elsősorban azért tűntek veszélyesnek, mert a katolikus hívek a segítségükkel más felekezetek ige hirdetéseit is figyelemmel követhették. „Sem politikai, sem felekezeti Trianont nem ismer el ez a hanghullám” – írták.⁵⁹ Ennek volt is valóságalapja, hiszen az esztergomi érsek budapesti helynöke már a magyar rádiózás hőskorában, 1926 májusában hivatalos hirdetményben figyelmeztette a fővárosi híveket, hogy „mivel az Anyaszentegyház a hit tisztaságának megőrzése céljából a más vallású istentiszteleteken való részvételt tiltja, a katolikus hívőknek más vallású istentiszteleteket (predikációkat, imákat) rádióon sem szabad hallgatniuk”.⁶⁰ A protestáns véleményformálók ezért úgy gondolták, hogy a rádiós

istentiszteletek segítenek közelebb hozni egymáshoz katolikusokat és protestánsokat, hozzájárulva ezzel a felekezeti békeség megteremtéséhez,⁶¹ és különösen Ravasz László prédikációinak tulajdonítottak nagy jelentőséget, mint amelyek „jótékony Golf-áramlat”-ként segítenek oldani a felekezetek közötti gátfogókat.⁶²

Láthattuk tehát, hogy a rádiós műsorszórás megkezdésekor a magyarországi református és evangélikus nyilvánosságban egyaránt felbukkantak aggodalmak, kételyek, ami gyakori társadalmi jelenségnek számít a jelentős technikai újdonságok megjelenése esetében. Az általános fenntartások nagyrészt a templomok látogatottságának visszaesésére, illetve a hanghullámok segítségével közvetített szertartások profanizálásának veszélyére vonatkoztak. Az evangélikus közösségben mindehhez még egyházi jogi természetű viták is társultak, amelyek – mivel a lelkészek cselekvési szabadságának és az egyetemes egyház központosítási igényének kérdéseit is érintették – igen érzékeny témának bizonyultak. Ennek következményeként az evangélikus istentiszteletek csak némi fáziskéséssel jelentek meg a rádió műsorán, az egyház belső közvéleménye pedig sikeresen meggyőzte arról a döntéshozókat, hogy az evangélikusoknak is alkalmazkodniuk kell a társadalmi nyilvánosság átalakuló viszonyaihoz.

JEGYZETEK

- 1 Tertinszky Edit: Magyar Rádió. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): Magyarország a XX. században. III. kötet. Babits Kiadó, Szekszárd, 1998. 356–357.
- 2 Rádióműsorok. 8 Órai Újság, 1925. december 25. 27.
- 3 A rádió-istentisztelet hatása. Dunántúli Protestáns Lap, 1926. január 24. 16.
- 4 A rádió és a templom. Reformátusok Lapja, 1926. május 30. 1.
- 5 A kérdéstről részletesen lásd Giczi Zsolt: A katolikus–protestáns egyházi kapcsolatok fő vonásai a Horthy-korszak Magyarországon. Doktori disszertáció. Budapest, 2009.
- 6 Rádió és Evangélium. Reformátusok Lapja, 1926. április 25. 3.
- 7 Rádióistentiszteletek hallgatása a korcsmahelyiségekben. Kálvinista Szemle, 1928. november 3. 366.
- 8 A rádió-istentiszteletek korcsmai felvételének büntetése. Kálvinista Szemle, 1930. január 4. 5.
- 9 Rádió-istentisztelet. Sárospataki Református Lapok, 1926. január 31. 23.
- 10 Klestenitz Tibor: Sajtó és újságírás Trianon árnyékában. In: Bódy Zsombor (szerk.): Háborúból békébe. A magyar társadalom 1918 után. MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet Történettudományi Intézet, Budapest, 2018. 308.
- 11 Rádió a Kálvin téri templomban. Reformátusok Lapja, 1926. január 3. 2.
- 12 A rádió hatásáról. Hegyen Épített Város, 1929. május 23. 88.
- 13 A hetilapról részletesen lásd Kiss Réka: Identitásépítés a magyar református sajtóban a XX. század első felében. A Református Figyelő példája. In: Paál Vince (szerk.): A sajtó kultúrák közvetítő szerepe 1867–1945. Tanulmányok. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2014. 81–98.; Klestenitz Tibor: A protestáns sajtó fejlesztésének kérdései és lehetőségei a Református Figyelő tükrében, 1928–1933. Magyar Könyvszemle, 2020/4. 316–330.
- 14 Sz.: Száz rádió-prédikáció. Református Figyelő, 1932. április 23. 133.
- 15 Ugyanott.
- 16 F. S.: Beszélgetés Ravasz László püspökkel, aki tíz éve Kálvin téri lelkész. Budapesti Hírlap, 1931. május 24. 8.
- 17 Hatos Pál: Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete. Jaffa Kiadó, Budapest, 2016. 90.
- 18 Ravasz László: Emlékezéseim. Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1992. 274.
- 19 Baráth Imre: Mit várhatunk a rádiótól? Debreceni Protestáns Lap, 1927. február 5. 50–51.
- 20 Horváth Kálmán: Meg lehet-e szüntetni a rádiópanaszokat? Nemzeti Újság, 1926. február 21. 8.
- 21 Kring Jenő: Templom és rádió. Evangélikusok Lapja, 1926. február 14. 54.
- 22 H. G.: Visszhang. Dr. Kring J. Templom és rádió című cikkére. Evangélikusok Lapja, 1926. február 28. 69.
- 23 Evangélikus Egyetemes Közgyűlési Jegyzőkönyv, 1926. november 11. 26.
- 24 Mokry Imre: Levél a szerkesztőhöz. Evangélikusok Lapja, 1927. május 8. 148–149.

- 25 özv. Stefezius Istváné: Levél a szerkesztőhöz. Evangélikusok Lapja, 1927. február 27. 67.
- 26 Piufisch Oszkárné: Levél a szerkesztőhöz. Evangélikusok Lapja, 1927. március 27. 100.
- 27 Krayzell Miklós: Rádió az „Ige” hirdetésének szolgálatában. Evangélikusok Lapja, 1926. december 26. 423–424.
- 28 Az első evangélikus rádió-istentisztelet. Evangélikusok Lapja, 1927. június 12.
- 29 Az első evangélikus rádió igehirdetés. Magyar Protestánsok Lapja, 1927. június 19. 5.
- 30 Az első evangélikus rádió igehirdetés. Evangélikusok Lapja, 1927. június 19. 197.
- 31 Az egyetemes felügyelő a rádiós igehirdetésről. Evangélikusok Lapja, 1927. július 3. 213.
- 32 Krayzell Miklós: A rádió Dr. Eckjei. Evangélikusok Lapja, 1927. július 31. 252–253.
- 33 Rádió-istentiszteletek. Evangélikusok Lapja, 1927. augusztus 28. 294.
- 34 Paulik János: Rádió-istentiszteletek. Evangélikusok Lapja, 1927. szeptember 11. 301.
- 35 Bányai Evangélikus Egyházkerület Jegyzőkönyvei, 1927. szeptember. 25.
- 36 Bányai Evangélikus Egyházkerület Jegyzőkönyvei, 1927. szeptember. 36.
- 37 Krayzell Miklós: A rádió apológiája. Indítvány az egyetemes közgyűléshez. Külön melléklet az Evangélikusok Lapja 41. számához. 1–8.
- 38 Evangélikus Egyetemes Közgyűlési Jegyzőkönyv, 1927. október 27. 25–26.
- 39 Egyetemes közgyűlés. Evangélikusok Lapja, 1927. november 6. 365.
- 40 Paulik János: Elnöki megnyitó a MELE 1927. október hó 26-án tartott közgyűlésén. Evangélikusok Lapja, 1927. november 27. 387–388.
- 41 Zsigmondy Jenő – Raffay Sándor: A rádió kérdéséhez. Evangélikusok Lapja, 1927. november 6. 374–375.
- 42 Marik Ernő: A rádióvita zárszava. Hegyen Épített Város, 1928. március 15. 60–61.
- 43 Evangélikus Egyetemes Közgyűlési Jegyzőkönyv, 1928. november 16. 17.
- 44 Rádiós istentisztelet a Deák téri templomból. Evangélikusok Lapja, 1929. április 28. 135.
- 45 Evangélikus Egyetemes Közgyűlési Jegyzőkönyv, 1929. november 15. 25.
- 46 Evangélikus Egyetemes Közgyűlési Jegyzőkönyv, 1930. november 21. 27.
- 47 Glatz Lajos: A mi egyházi éneklésünkről. Evangélikus Népiskola, 1931/1. 15.
- 48 Kemény Lajos: A láthatatlan templom. Rádioprédikációk. Protestáns Szemle, 1934. 169.
- 49 A rádióelőadások színezete. Magyar Kultúra, 1926/3. 152–153.
- 50 Egy rádióelőfizető: Panasz a rádióra. Magyar Kultúra, 1928/23. 482.
- 51 Victor János: E.R.R.E. Szerény indítvány és testvéri felhívás egy fontos ügyben. Református Figyelő, 1929. március 23. 137.
- 52 A rádió. Református Figyelő, 1929. augusztus 3. 369.
- 53 A rádió és a református istentiszteletek. Kálvinista Szemle, 1929. július 6. 221.
- 54 Ünnepelesen tiltakozunk az ellen, hogy a protestáns istentiszteletek leadását a rádió csökkentse. Magyar Protestánsok Lapja, 1929. július 14. 3.
- 55 Szabó Lőrinc: Több protestáns istentiszteletet akar hallgatni a vidék! A Rádió igazgatóságának szíves figyelmébe. Magyar Protestánsok Lapja, 1929. február 24. 3.
- 56 Új rádióadó állomás lesz Budapesten? Magyar Protestánsok Lapja, 1929. augusztus 18. 6.
- 57 A jezsuiták a testvériségről. Református Figyelő, 1933. május 27., 161.
- 58 Megint elváltak bennünket. Református Figyelő, 1933. január 28., 30.; Kereszthegy: Napi események, bírósági tárgyalások. Református Figyelő, 1933. február 18., 55.; A rádióelőfizetők véleménye. Református Figyelő, 1933. június 24., 193.; Bereczky Albert: Hol van a Jóska? Egy komoly kérdés a Rádió vezetőségéhez. Református Figyelő, 1933. július 15.; 223.
- 59 A jezsuiták a testvériségről. Református Figyelő, 1933. május 27. 161.
- 60 Lehet-e rádión misét hallgatni? Nemzeti Újság, 1926. május 16. 8.
- 61 Bácsi Sándor: Légköri zavarok. Evangélikusok Lapja, 1930. december 7. 326.
- 62 Sz.: Száz rádió-prédikáció. Református Figyelő, 1932. április 23. 133.

A „modus vivendi” kérdése a Vatikán egyházpolitikájában

XII. Piusz pápa, Mindszenty József és a magyar jezsuiták, 1945–1948

Elterjedt nézet, hogy XII. Piusz pápa nem óhajtott volna tárgyalni a szovjetekkel. A vatikáni levéltárak anyagából újabban előkerült több dokumentum alapján bizonyítható, hogy 1945/46-ban hajlandó volt tárgyalni a szovjetekkel, amint ezt Nagy Töhötöm már korábban kifejtette.

XII. Piusz olvasta a magyar jezsuiták, nevezetesen: prof. dr. Jánosi József, a modus vivendi teoretikusa, Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm, a modus vivendi alkalmazói (a KALOT vezetői), továbbá Borbély István jezsuita tartományfőnök, a modus vivendi védelmezője által beadott tucatnyi jelentést. Ezek lényege: időt nyerni, felkészülni, nem konfrontálódni az adott helyzetben.

Mindszenty, aki 1945–1948 között legalább 106 alkalommal fordult írásban az Apostoli Szentszékhez, 1946. június 27-i dátummal Giovanni Battista Montini szubsztitutuszhoz, a későbbi VI. Pál pápához írt levelében bepanaszolta a KALOT vezetőit, miszerint ők megosztják az egyházat, mert nem „a püspökök által elfogadott rendszert” támogatják, hanem „egy másik rendszert” gondoltak ki. Írásban kéri, hogy a Szentatya rögzítse: Ő „a püspökök által elfogadott rendszert” támogatja. Miután erre választ nem kapott, levelet előbb 1946. december 29-én, majd 1948. május 15-én megismételte. Illetékességből Domenico Tardini, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának Titkára (előjárója) aláírásával ment általános válasz.

Mindszenty leveleiből rekonstruálható, hogy ő és környezete nem ismerte a „modus vivendi” szakkifejezést, annak ellenére, hogy az a Vatikán konkordatárius politikájának egyik terminus technicus, és éppen azzal a Csehszlovákiával, amelynek területére 1945 után visszakerült az esztergomi főegyházmegye nagy része – amelyre Mindszenty igényt tartott –, nem konkordátumot, hanem annak egy kevésbé teljes formáját, modus vivendit kötött.

XII. Piusz pápa tárgyalási szándéka azon hiúsult meg, hogy támogatnia kellett az általa kinevezett esztergomi érsek harcos vonalvezetését és azon is, hogy Moszkvából nem kapott választ.

(*Bevezetés*) A „modus vivendi” a Katolikus Egyház konkordatárius politikájának egyik módozata. Akkor kerül rá sor, amikor nem sikerül általános szabályozást elérni valamely állam és a Vatikán között. A „konkordátum” elnevezés, amely az állam és a katolikus egyház közötti általános szabályozást jelenti, lassan alakult ki. Korábbi elnevezései: *konvenció* (convenzione), „*ígéret*ek” (promesse), *eskü* (giuramento), *megegyezés* (accordo), *paktum* (patto), *konkordátum* (concordato), (pápai) *engedmény* (indulto [papale]). A régi egyházbírói kódex által használt kifejezések: *konvenció* (convenzione, 3. kánon), *paktum* (patto concluso, Codex Iuris Canonici 1917. évi első kiadása, 255. kánon), *konkordátum* (1471. kánon). Pl. a Lettországgal kötött 1922. évi megegyezést *konkordátumnak* nevezik, de az Apostoli Szentszék hivatalos közlönye, az *Acta*

Apostolicae Sedis „convenzione”-ről szól.¹ Ezeket a kifejezéseket differenciálatlanul használják. Ilyen értelemben használták a „konkordátum” kifejezést a következő országokra (időrendben): Lettország (1922), Bajorország (1924), Lengyelország (1925), Románia (1927–1929),² Olaszország (a Lateráni Egyezmény, 1929), Baden (1932), Németország („Reichskonkordat”, 1933), de már Poroszország (1929) esetében, éppen azért, mert kevésbé teljes a kapcsolatok szabályozásában, ünnepélyes konvenciónak hívják (convenzione solenne).

A Csehszlovákiával 1928-ban kötött megegyezés csak bizonyos részkérdésekre tér ki, ezért a neve: „modus vivendi”, az 1927. évi Magyarországgal kötött megegyezés neve: „intesa semplice”, amelyet a két fél sohasem hozott nyilvánosságra.³ Árpád von Klimó „Vereinbarung”-ról, megegyezésről szól.⁴ A levéltári források azonban azt bizonyítják, hogy nincs szó sem megegyezésről, sem ratifikált vagy publikált szövegről. Ebben az esetben kifejezőbb volna „hallgatólagos modus vivendi”-ről beszélni a két fél között. A terminológiai bizonytalansághoz hozzájárul még Angelo Rotta 1943. február 25-én kelt hároméves értékelő jelentésében használt kifejezés: „Modus procedendi”.⁵

Franciaország és Portugália esetében a paktumok a liturgikus tisztelet szabályozására vonatkoznak, amelyekkel fogadni kell Franciaország képviselőjét a keleti országokban, illetve az egyházi hierarchiát Kelet-India portugál területein.⁶ Ezért az első esetben megegyezésről (accordo) van szó, a második esetben pedig konvencióról.

Összességében arra gondolhatunk, hogy a konkordátum és az ünnepélyes konvenció kifejezés gyakran azonos tartalmat fejez ki. Így a Romániával kötött konkordátum, amelyet olykor ünnepélyes konvenciónak is neveznek, ténylegesen annak tekintendő. Meg kell jegyezzük, hogy az első cikkelyekben rögzíti, hogy a konkrét államban a Katolikus Egyházat ugyanazon jogokkal ruhazza fel és azt is, hogy a katolikus vallást szabadon és nyilvánosan lehet gyakorolni, továbbá, hogy az állam elismeri annak jogi személyi mivoltát és hierarchiáját. Míg a katolikus országokban nem ritka egy olyan kitétel elhelyezése is, amely több jogot ad az egyháznak, Románia esetében megelégedtek a klasszikus megfogalmazással. Egyébként nem Románia volt az első nem katolikus ország, amellyel az Apostoli Szentszék megegyezésre jutott: az első világháború előtt Oroszországgal és Szerbiával már történt szerződéskötés, de Románia esetében az első megegyezés a nagy háborút követően történt – és ez a különlegessége – egy olyan országgal tehát, amely nem katolikus ugyan, de elismeri a központosított katolikus hierarchiát.⁷

(A „modus vivendi” és a beneši külpolitika 1945-ig) A következőkben nem vállalkozunk arra, hogy a Vatikán és a csehszlovák kormány közti kapcsolatokat teljes mértékben feltérképezzük, de néhány újonnan közzétett dokumentum alapján megvizsgáljuk a „modus vivendi”-nek ebben a relációban betöltött szerepét.

Az Apostoli Szentszék és a Csehszlovák Köztársaság közti „modus vivendi”-t a prágai parlament 1928. február 2-án ratifikálta. Hivatalos szövege francia nyelven megjelent többek között a Vatikán hivatalos közlönyében.⁸ Edvard Beneš csehszlovák külügyminiszter 1934. december 31-én Eugenio Pacelli bíboros államtitkárhoz intézett levelében sürgette a „modus vivendi”-ben lefektetett alapelvek végső realizálását, így konkrét esetben az egyházi vagyoni ügyi kérdések rendezését.⁹ 1935. május 14-én az Apostoli Szentszék szóbeli jegyzékben válaszolt az egyházi javak restitúciójával kapcsolatban, melyben a „modus vivendi”-re hivatkozva sorolja fel az egyházi javakat.¹⁰ Pavol Jantausch nagyszombati apostoli kormányzó a „modus vivendi” harmadik cikkelyét úgy értelmezi, hogy a komáromi bencés rendház Deáki és Füss plébániájának lelkipásztori ellátásával együtt az Apostoli Szentszékhez közvetlenül tartozó *sui iuris*

(önálló) monostor legyen.¹¹ Az igaz, hogy a komáromi bencés rendház az egyházi önállóság elérésére több kísérletet tett,¹² Jantausch értelmezését vitatjuk, mert a „modus vivendi” vonatkozó cikkelye nem ezt kívánta meg, hanem azt, hogy azok a rendházak, amelyek nem tartoznak Csehszlovákia területén fekvő rendtartományhoz – ha a csehszlovák rendtartomány felállítására nem lehetséges – a generális rendfőnökhöz tartozzanak.¹³ Ráadásul a Pannonhalmi Szent Benedek-rend, más néven a Magyar Bencés Kongregáció főapátja, más szóval prézes apátja, önálló szerzetesrend, amely kuriózum és nem csupán a magyar, hanem az egész Bencés Konföderációra kiterjedő sajátos fejlődés eredménye a szerzetesség történetében – lévén a bencések a legősibb szerzetesrend –,¹⁴ de amely mindmáig nem került be a csehszlovák államjogi gondolkodásba, bár a Vatikáni Államtitkárság a pannonhalmi főapátot generális rendfőnökkel azonos jogállásúnak tekintette.¹⁵

Pacelli bíboros államtitkár 1935. december 31-én Serédi Jusztinián OSB bíboros, herceprímás, esztergomi érsekhez írt levelében azt írja, hogy az Apostoli Szentszék már nem halogathatja az 1928. február 2-án kelt kötelezettség kivitelezését, amelyet a „modus vivendi”-vel vállalt.¹⁶ Így a „modus vivendi” jegyében történt a szlovákiai egyházmegyék határának rendezése 1937-ben,¹⁷ amelyet azonban az első bécsi döntés rögtön felül is írt. Ez utóbbi változásokat a csehszlovák álláspontot 1945 után átmenetinek tekintette.¹⁸

A „modus vivendi”-nek szerepe volt az Esztergomi Érsekség által a hágai bíróság előtt megindított egyházi birtokperек összefüggésében is.¹⁹

E helyen csak azt kívánjuk rögzíteni, hogy az Esztergomi Főegyházmegyének a Dunától északra fekvő, Csehszlovákiához került és Nagyszombat székhellyel apostoli adminisztrátor által kormányzott részét – az egyházmegye nagyobb részét – érintő kérdésekben a csehszlovák érvelés számára alapvető és megkerülhetetlen dokumentummá vált a nagy nehezen, nyolc év után kitárgyalt²⁰ és még nehezebben, mert további kilenc évvel később életbe léptetett „modus vivendi”, az Apostoli Szentszékkel történt megegyezés.

(Mindszenty József bíboros herceprímás, esztergomi érsek 1946. június 27-én kelt levele Giovanni Battista Montini helyettes államtitkárhoz) Mindszenty bíboros,²¹ aki 1945–1948 között számos levélben fordult az Apostoli Szentszékhez, 1946. június 27-i dátummal Giovanni Battista Montini szubsztitutusához,²² a későbbi VI. Pál pápához írt levelében bepanaszolta a KALOT vezetőit, miszerint ők megosztják az egyházat, mert nem „a püspökök által elfogadott rendszert” támogatják, hanem „egy másik rendszert” gondoltak ki. Írásban kérte, hogy a Szentatya rögzítse: Ő „a püspökök által elfogadott rendszert” támogatja. Miután erre választ nem kapott, levelét előbb 1946. december 29-én, majd 1948. május 15-én [!] újra elküldte. Illetékességből Domenico Tardini, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának Titkára (előljárója)²³ aláírásával ment általános válasz.²⁴

Mindszentynek ezen és más, a csehszlovákiai magyarok érdekében írt számos leveléből²⁵ rekonstruálható, hogy ő és környezete nem ismerte a „modus vivendi” kifejezést és annak értelmét, annak ellenére, hogy az a Vatikán konkordatárus politikájának egyik terminus technicus, és éppen azzal a Csehszlovákiával, amelynek területére 1945 után visszakerült az esztergomi főegyházmegye nagy része – amelyre Mindszenty igényt tartott –, nem konkordátumot, hanem annak egy kevésbé teljes formáját, a modus vivendit kötötte.

A következőkben a modus vivendivel kapcsolatos elméleti alapvetéssel, annak gyakorlati kivitelezésével és annak Mindszentyvel szembeni megvédési kísérletével foglalkozunk, három jezsuita: Jánosi József, Nagy Töhötöm²⁶ és Borbély István²⁷ vatikáni jelentései alapján.

(*A „modus vivendi” hazai teoretikusa: prof. dr. Jánosi József SJ*) Prof. dr. Jánosi (1934-ig Janicsek) József (1898–1965), 1913-tól jezsuita, a teológiát külföldön tanulta, tanulmányait Rómában fejezte be, ahol 1926-ban pappá szentelték, 1935-től Budapesten, a Pázmány Egyetemen, majd 1940–1943 között Kassán tanított filozófiát. Onnan visszatérve ismét Budapesten, mint a dogmatika tanára. Jelentős volt a szerepe a Magyar Szent Kereszt Egyesületben, amely védelmet és támogatást nyújtott a zsidótörvények által sújtott katolikus konvertitáknak, valamint a pápai nunciatúra zsidómentő munkájában 1944. március 19-ét, a német megszállást követően. 1945-től a szegedi jezsuita rendi főiskolán a filozófia és vallásbölcselet tanára. A kormány egyik jelöltje volt az esztergomi érseki székre. 1949. február elején Barankovics Istvánnal²⁸ és unokanővérével, Blaskó Máriával²⁹ egy amerikai követségi gépkocsiban elhagyta az országot, s még abban az évben elhagyta a Jézus Társaságát. Gimnáziumi tanár, majd Königsteinben filozófiatanár, 1951–1954 között a Szabad Európa Rádió munkatársa mint a katolikus egyházi műsor szerkesztője. Ezt követően német egyházi szolgálatba lépett.³⁰ Halálának körülményei tisztázatlanok: Freiburg im Breisgau felé utazva kiesett (értsd: kilökték) a robogó vonatból.³¹

P. Jánosi magyar kormánykörök megbízásából utazott Rómába, ahova 1945. december 21-én érkezett.³² Jánosi küldetését arra szánták, hogy a Vatikánál ellensúlyozza Mindszentynek a magyarországi viszonyokról szóló szovjet- és kormányellenes beszámolóit. [...] ³³ 1945. december végén két német nyelvű jelentését adta le a Vatikánban, melyeket látott a pápa is, tőle 1946. január elején érkezett be a két jelentés az Államtitkárságra. Az egyik címe: „A politikai helyzet Magyarországon”, terjedelme három és fél gépelt oldal.³⁴ Ebben áttekintést ad a politikai pártokról. A második dokumentum címe: „A katolikus egyház politikai helyzete Magyarországon”, terjedelme nyolc és fél gépelt oldal.³⁵ Előbb a hitlerizmust és Horthy-rezsimet, majd a korabeli helyzetet elemzi. Megkülönböztet progresszív és konzervatív irányzatot. Két oldalon át ad jellemzést a hercegprímásról, idézzük: „tipikus voluntarista, erős akaratú ember, uralkodói természet, autokráciára hajlamos, merev és semmiképp nem kész kompromisszumokra. Azt, akinek különbözik a véleménye az övétől, azt személyes ellenségének tekinti. Általános vélemény szerint kevés politikai érzékkel bír. Erősen tekintélyelvű: ő a vezér. A primásokat megillető régi privilégiumokból nem enged: ő herceg és ország zászlósura. Legitimizmusa közismert, ezt nem rejti véka alá, mint ahogy nem titkolja a Habsburgokhoz való ragaszkodását sem. Legbensőbb kapcsolatban áll az arisztokráciával. A Kisgazdapárttal szemben szinte nyílt ellenszenvvel viseltetik; őket szinte hazaárulóknak tekinti állítólagos engedékenyséjük és gyengeségük miatt.”³⁶

Második római útjára Jánosi Nagy Ferenc miniszterelnök megbízásából 1946. október 10. körül érkezett. 1946 novemberében további négy jelentést adott le. Az első dokumentum címe: „Előzetes megjegyzések egy orosz úrral folytatott megbeszélésekről szóló beszámolóhoz”, terjedelme hat és fél gépelt oldal.³⁷ A második dokumentum ezt részletezi: „Beszélgetés egy Magyarországon felelős beosztásban lévő orosz férfival”.³⁸ A harmadik jelentés Tildy Zoltán köztársasági elnök és Nagy Ferenc miniszterelnök nyilatkozatait tartalmazza.³⁹ A negyedik „A mai magyar helyzet és benne Mindszenty bíboros szerepe” címmel találó jellemzést ad a bíboros hercegprímás keményvonaláról.⁴⁰ Az ötödik címe: „Modus vivendi”, ebben átfogó ismertetést ad a kérdéssel kapcsolatban.⁴¹ E szavakkal kezdődik: „A modus vivendi középhelyet foglal el a kollaboráció (együttműködés) és az ellenállás között. Alkalmazása olyan helyzetben válik szükségessé, amikor a kollaboráció világnézeti okokból lehetetlen (legalábbis elméletileg), ugyanakkor az erőviszonyok vagy más megfontolások miatt az ellenállás se nem tanácsos, se nem lehetséges. Ezért, ilyenkor, ad evitandum maior malum⁴² célszerű a modus

vivendit, az együttélést választani. A jelenlegi magyarországi viszonyok mellett a modus vivendire való törekvés nemcsak tanácsos, nemcsak lehetséges, hanem egyenesen megkerülhetetlenül szükséges.”⁴³

Mint látjuk, az első két jelentés nem maradt fenn az általunk ismert többi gyűjteményben, csak a Vatikánban, míg a második látogatás jelentései a jezsuita levéltár(ak)ban⁴⁴ is.

(A „modus vivendi” hazai alkalmazói: Kerkai Jenő SJ és Nagy Töhötöm SJ) Kerkai Jenő⁴⁵ volt a KALOT mozgalom alapítója és fő motorja, aki fiatalabb rendtársát, Nagy Töhötömöt fokozatosan vont be és nagy sikerrel, mert utóbbi fáradhatatlan szervezőnek bizonyult. Rómába előbb a zöld határon át, ezer veszély között járt ki, mígnem szovjet kapcsolatai révén el nem érte, hogy kapott útlevelet és a CIA-val való kapcsolatai révén pedig el nem érte, hogy amerikai katonai járműveken is közlekedhetett. Rómába ugyanaz vezérelte, a KALOT átmentése, s arra is, hogy aknatűzben, Miskolcnál áttörjön a frontvonalon és a szovjet katonai vezetéssel keresse a kapcsolatot.⁴⁶ Ő volt, aki Mindszenty kinevezését tanácsolta a pápának és ő hozta haza, ezer veszélyen át, a kinevező és konszenzuskérő levelet.

1945-ben és 1946-ban ötször utazott Rómába, előbb zöld határon át, majd szovjet útlevéllel és amerikai támogatással.⁴⁷ Előbb római rendfőnökeinek számolt be szóban és írásban egyaránt, így: a magyarországi helyzetről és a KALOT helyzetéről. Missziója anyagi szempontból is sikerrel járt, mert maga XII. Piusz pápa⁴⁸ küldött a KALOT számára nagyobb összeget bizalmasa, P. Robert Leiber SJ⁴⁹ révén, fogadta őt Angelo Rotta⁵⁰ címz. érsek, aki Budapest kényszerű elhagyása után a milánói egyházmegye szemináriumában, Venegonóban élt, továbbá a Vatikáni Államtitkárságon Silvio Attilio Sericano,⁵¹ Montini és Tardini, valamint három alkalommal Piusz pápa is,⁵² aki beszámolóit, melynek hangvételét Nagy előzetesen egyeztette Kerkai Jenővel, személyesen olvasta. Nagy továbbá rendszeres munkakapcsolatban állt jezsuita rendtársával, Robert Leiberrel. Római tárgyalásainak gazdag irathagyatékát előbb életrajzi kötetében dolgozta fel,⁵³ majd elhelyezte az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában. Ezek teljes terjedelmükben, elsősorban a vatikáni „Tardini-Levéltár” alapján magyar fordításban és eredeti nyelveken (latin, olasz, német) a közelmúltban jelentek meg.⁵⁴ Tekintettel arra, hogy a KALOT átmentése során tett kompromisszumok miatt szembe találták magukat a keményvonalas hercegprímással, 1946 júniusában pedig a hercegprímás ellenében, a nyilvánosság előtt a pápára hivatkoztak, Mindszenty bepanaszolta őket a Vatikánban. Ettől kezdve Nagy Töhötöm kényszerpályára került, negyedik római útja során már utóvédharcokat folytatott, az új jezsuita generális időszakában pedig, 1946 végén, tartományfőnöke, Borbély István őt Dél-Amerikába, Jánosit Nagykapornakra, Kerkait pedig Kaposvárra disponálta.⁵⁵

(A „modus vivendi” hazai védelmezője: Borbély István jezsuita tartományfőnök) Borbély István rendi előjárója volt Kerkai Jenőnek, Nagy Töhötömnek, dr. Jánosi Józsefnek is, ő két malomkő között őrlődött. A szovjet megszállás és a kommunisták magyarországi berendezkedése során egyszerre kellett hűséggel lennie az esztergomi érsek, bíboros hercegprímás iránt, és mentenie, ami menthető volt a katolikus legények mozgalmának tevékenységéből, valamint védenie kellett Jézus Társaságának hazai rendtartományát s nem utolsósorban ki kellett állnia a hercegprímás által megtámadott rendtársaiért. Rómában figyelembe vették véleményét a püspökjelöltek személyeire vonatkozólag.⁵⁶ 1946 novemberében hosszú jelentésében beszámolt a magyar püspöki karról és az aktuális helyzetről,⁵⁷ egy másik, ugyanekkor beadott jelentésében pedig elemezte Mindszenty bíboros és a KALOT viszonyát. Ő sem bánt kesztyűs kézzel Magyarország hercegprímásának jellemzésében.⁵⁸

Nagy Töhötöm sértett ember volt és sokáig hibáztatta tartományfőnökét abban, hogy elintézte őt, csak később, amikor a fenti jelentéseket olvasta a római jezsuita központban, jutott arra a felismerésre, hogy Borbély az exponált jezsuiták feláldozásával saját rendjét védte a harcias hercegrímás ellenében.

(Összegzés) Témánkhoz Mindszenty József számos XII. Piusz pápához írt levelének feltárása, valamint Nagy Töhötöm kéziratának feldolgozása vezetett el. A Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának⁵⁹ Történeti Levéltárában az 1945–1948 közti évekből számos dokumentum található az esztergomi érsek hercegrímástól, majd bitorostól, továbbá a magyar jezsuitáktól, első helyen Nagy Töhötömtől, majd Jánosi Józseftől, és Borbély István tartományfőnöktől, akinek az a hálátlan szerep jutott, hogy a kötélhúzás során próbálja menteni a menthetőt. A vatikáni levéltárak anyagából újabban tanulmányozható több dokumentum alapján igazolható, hogy XII. Piusz 1945/46-ban hajlandó volt tárgyalni a szovjetekkel, amint ezt Nagy Töhötöm már korábban kifejtette. Ez más szavakkal azt is jelzi, hogy a magyar jezsuiták által kidolgozott, képviselt és védelmezett álláspont túlmutat a magyar belpolitikán és világpolitikai összefüggésekben értelmezendő.⁶⁰

A három jezsuitához negyediknek, mint már említettük, hozzá kell tennünk Kerkai Jenő nevét, aki Nagy Töhötömnek idősebb rendtestvére volt, aki Nagy Töhötömöt személyesen vonta be a KALOT munkájába és akivel Nagy Töhötöm minden fontosabb lépését megbeszélte. Azt követően, hogy Nagynak kényszerűen el kellett hagynia Európát, 1948 körül Kerkai további két alkalommal járt Rómában és tárgyalt a jezsuita központban.⁶¹

XII. Piusz pápa, miután személyesen fogadta a jezsuita magasabb előjárókat és háromszor is Nagy Töhötömöt, hajlandó volt arra, hogy tárgyaljon a szovjetekkel, erről írásban igazolást is adatott személyi titkára, Robert Leiber SJ professzor aláírásával,⁶² de ezekre választ már nem kapott. Hogy miért, azt az oroszországi levéltárakból lehetne talán megtudni. Feltehetően azért, mert Moszkvában nem a galambok, hanem a héják kerültek felül,⁶³ Sztálinnak nem azon kellett gondolkodnia, hogyan egyezkedjen a katolikusokkal, amikor az övé volt Kelet- és Közép-Európa egészen Berlinig és Prágáig, ott volt Ausztriában és már csak néhány száz kilométer állt előtte: nem volt messze az Atlanti-óceán partvidéke sem. Utóbbiak okkupálása elmaradt, előbbi esetében pedig úgy tűnik, a pápa tárgyalási szándéka – a szovjetek részéről válasz hiányában – azon hiúsult meg, hogy szolidaritást kellett vállalnia saját döntésének következményével és támogatnia kellett az általa kinevezett esztergomi érsek harcos vonalvezetését. Ez azonban már túl messzire vezet következtetéseink során, túlmutat forrásainkon is, viszont remélhető még további vatikáni dokumentum, amely a kérdésre vonatkozik.⁶⁴ Az azonban már most bizonyossággal elmondható, hogy Agostino Casaroli, aki 1940-től bő egy évtizeden át az általunk vizsgált levéltárban teljesített szolgálatot, frissiben láthatta a magyar jezsuiták jelentéseit, a modus vivendivel kapcsolatos iratokat, és ezeket később felhasználhatta. Erre a periódusra a „modus vivendi” új nevet kapott: „vatikáni keleti politika”.

JEGYZETEK

1 „Conventio cum republica Lettoniae”, de a szövegben a „konkordátum” szó található: „Concordat entre le Saint Siège et le Gouvernement de Lettonie”, in: *Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale*. Vatikánváros,

Annus XIV, Vol. XIV. 1922. november 15. 16. szám, 572–581. Interneten (letöltés – a továbbiakban is – 2020 novemberében): <http://www.vatican.va/archive/aas/documents/AAS-14-1922-ocr.pdf>.

- 2 Aláírás: 1927. május 10. Ratifikálás: 1929. június 11. Lásd: *Mara Dissegna: Il Concordato tra la Santa Sede e il Regno di Romania: un'introduzione*, in: *Pio XI: Keywords. International Conference Milan 2009*. Szerk. Alberto Guasco és Raffaella Perin, Lit Verlag, Münster 2010. 361–381.; Lásd még: Marchut Réka: A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929), in: *Pro Minoritate* 2014. Tél. 150–169.
- 3 Tervezetének szövege és fakszimiléje megjelent in: *Johan Ickx: A Pápai Államtitkárság Második Szekciójának Történeti Levéltárában őrzött dokumentumok jelentősége a magyar egyháztörténet-írás számára*, in: *Magyarország és a Szentzséki diplomáciai kapcsolatai, 1920–2015*. Szerk. Fejérdy András, METEM, Budapest 2015. 45–59.
- 4 Vö. *Árpád von Klimó: Impartialität versus Revisionismus? Zum Verhältniss zwischen dem Heiligen Stuhl und Ungarn in der Zwischenkriegszeit*, in: *Jörg Zedler: Der Heilige Stuhl in den internationalen Beziehungen 1870–1939*. München 2010, 311–332. (Spreti-Studien 2.) itt: 319.
- 5 „La nomina dei Vescovi è retta dal „Modus procedendi” del 1927, concluso tra l’Emo. Cardinale Gasparri, allora Segretario di Stato di Sua Santità, e il Ministro di Ungheria di quel tempo presso la Santa Sede.” Fordításunkban: „A püspökök kinevezését a Gasparri bíboros Öminenciája, Öszentsége akkori államtitkára és Magyarország korabeli szentszéki köve- te által 1927-ben kötött „Modus procedendi» szabályozza.” Angelo Rotta budapesti apostoli nuncius 1943. február 25-én kelt jelentéséből, jelzete: Archivio della Sezione Rapporti con gli Stati (Vatikáni Államtitkárság, az Államközi Kapcsolatok Szekciójának Levéltára, ASRS), S. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja, AA.RR.SS.) Ungheria Pos. 117. ff. 2-18v. Itt: f. 9.
- 6 Utóbbira lásd: *Paul Pallath: A Katolikus Egyház Indiában*, METEM Budapest 2015., 232 lap (Egyetemes Egyház 1.).
- 7 Vö. Johan Ickx: Nem, nem, soha! – Én nem politizálok... Lorenzo Schioppa nuncius távozása Budapestről, in: *Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925*. Szerk. *Somorjai Ádám OSB*, Budapest 2020. (Nunciusi jelentések 1.) 26–44. Itt: 37. 52. jegyzet.
- 8 „Modus vivendi inter Sanctam Sedem et Rempublicam Cecoslovachum”, in: *Acta Apostolicae Sedis*, 20. évfolyam, 20. kötet, 1928. március 1. 3. szám, 65–66. Interneten: <http://www.vatican.va/archive/aas/documents/AAS-20-1928-ocr.pdf>. – Egyfajta fordítását és elemzését lásd: *Malagyi József: Az I. Csehszlovák Köztársaság és az Apostoli Szentzséki (Vatikán) diplomáciai kapcsolatainak alakulása (1918–1938)*. Marmaggi-féle botrány, in: *Az állam és jog alapvető értékei*, 1. kötet. Szerk. Smuk Péter, Győr 2010. 96–103.
- 9 Edvard Beneš csehszlovák külügyminiszter 1934. december 31-én kelt francia nyelvű levele Eugenio Pacelli bíboros államtitkárhoz. A Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltára alapján szövegét közli: *Somorjai Ádám OSB: Újabb iratok a Komáromi (Komárnói) Bencés Rendház helyzetére, 1919–1938*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (a továbbiakban: MEV) 29 (2017/3–4) 72–74. Interneten: <http://heh.hu/folyoiratunk.html>.
- 10 Az Apostoli Szentzséki AA.EE.SS. 1576/35 szám alatt iktatott szóbeli válaszjegyzéke a Csehszlovák Kormányhoz az egyházi javak visszaadásával kapcsolatban, lásd: *i. h. 75–77*.
- 11 Pavol Jantausch c. prieni püspök, trnavai apostoli kormányzó latin nyelvű levele Giuseppe Pizzardo niceai c. érsekhez, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkárhoz, AA.EE.SS. ikt. száma: 1703/35, kézzel irt eredeti dokumentum. Lásd: *i. h. 80sk*.
- 12 Erre lásd: *Somorjai Ádám OSB: Visitatio apostolica Institutum Vitae consecratae in Hungaria, 1927–1935*. A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja. Pannonhalma 2008. (Rendtörténeti Füzetek 13.) Interneten: <http://mek.oszk.hu/15400/15496> – „A komárnói/komáromi bencés ház önállósulása 1923–1947” c. fejezet a 451–533. oldalakon.
- 13 „Les Ordres et les Congrégations religieuses, dont les maisons se trouvent en Tchecoslovaquie, ne dépendront pas des supérieurs des maisons provinciales des mêmes Ordres et Congrégations à l’étranger. Si la création d’une province en Tchecoslovaquie est impossible, les dites maisons religieuses tchécoslovaques seront directement soumises à la maison generalice.” A „modus vivendi” III. cikkelyéből, in: *Acta Apostolicae Sedis*, 1928. i. m. 65. lap.
- 14 A Bencés Konföderáció jogállására lásd: *Frumentius Renner: A Bencés Konföderáció alapításának története XIII. Leótól XII. Piusig*, in: *A Bencés Konföderáció*. Szerk. *Somorjai Ádám OSB*. Pannonhalma 2009. 9–92. (Bencés Rendtörténet 1.); továbbá: *Laurentius Eschböck OSB: Ius Proprium Confoederationis Benedictinae. A jelenlegi jogi helyzet bemutatása*, in: *i. h. 95–291*. Ezen túl: *Viktor Dammerz OSB: A bencés kongregációk alkotmányjoga*, Pannonhalma 2015. 320 lap (Bencés Rendtörténet 2.); Az egyes bencés kongregációk történetére lásd még: *Somorjai Ádám OSB: A Szlav Bencés Kongregáció rövid története*, in: *Collectanea S. Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője V.*, 2017. 153–168. (különömsé tekintettel a táblázatos

- összeállításra az egyes bencés kongregációk alapításával kapcsolatban.)
- 15 *Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria*, i. m. 79., 106., 250. Ezen túl a pannonhalmi főapát „abbas nullius”, nullius apát, a megyéspüspökökkel azonos jogokat gyakorló „ordinárius”. A kérdésre lásd: i. h. 455. 3. jegyzet.
- 16 Pacelli bíboros államtitkár 1935. december 31-én AA.EE.SS. 4376/35. ikt. számú olasz nyelvű levele Serédi Jusztinián OSB bíboros, hercegprímás, esztergomi érsekhez, szövegét lásd in: *Újabb iratok a Komáromi (Komárnói) Bencés Rendház helyzetére*, i. m. 82. Lásd még a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának 1938. február 28-án kelt olasz nyelvű pro memoriáját Janota Cirillhez, a Magyar Bencés Kongregáció Prokurátorához, in: i. m. 105.
- 17 XI. Piusz pápa 1937. szeptember 2-án kiadott „Ad ecclesiastici regiminis incrementum” apostoli bullája, hivatalos szövegét lásd in: *Acta Apostolicae Sedis*, XXIX. évfolyam, II. sorozat, IV. kötet, 1937. 366–369. Interneten: <http://www.vatican.va/archive/aas/documents/AAS-29-1937-ocr.pdf>.
- 18 Róma már 1938. november 4-i dátummal lépett, mert Serédi Jusztiniánt nevezte ki apostoli kormányzóvá az egyházmegyéjéhez korábban tartozó és ekkor visszanyert területeken, a helyzetet az 1939. július 19-én kelt „Dioecesiani fines immature” bullával rendezte, amely azonban nem jelent meg az *Acta Apostolicae Sedis*-ben.
- 19 Ezt vizsgálja *Rácz Kálmán*: Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokpekrek a hágai bíróság előtt. I. rész, in: *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*, 6. évf. 2004. 3. szám, 35–52. és a II. rész, i. h. 4. szám 67–95. Továbbá *úő*: Az Esztergomi Érsekség és Csehszlovákia vagyoni vitája, 1919–1938, in: *Egyháztörténeti Szemle* 1. évf. 2000. 1. szám 105–119. Szerző doktori téziseiben a cseh és szlovák irodalom tükrében hivatkozik a „modus vivendi”-re: *úő*: Az esztergomi érsekség diszmembrációja 1918–1938. ELTE Bölcsészettudományi Kar, PhD értekezés, kézirat, 2008. Különösen a VI. fejezet: „A Modus vivendi egyezmény a Vatikán és Csehszlovákia között.” Kézirat 144–153. Interneten: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/45571>.
- 20 Azt, hogy az 1928-ban ratifikált szöveg posztulátumai már 1920-ban a csehszlovák érvelés szerves része voltak, dokumentálja a következő forráskiadvány: *Emília Hrabovec*: Slovensko a Svätá stolica 1918–1927 vo svetle vatikánskych prameňov, Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava 2012.
- 21 Mindszenty József (1892–1975) rkat pap 1915-től, veszprémi püspök 1944-től, esztergomi érsek 1945-től, bíboros 1946-tól. Életrajzához és működéséhez legalaposabb: *Balogh Margit*: Mindszenty József (1892–1975), I–II. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2015. Lásd még *úő*: Az Apát Úr. Pehm Mindszenty) József zalaegerszegi évei, Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg 2019.
- 22 Giovanni Battista Montini (1897–1978) helyettes vatikáni államtitkár (szubsztitutusz) 1937-től. 1938-ban Eugenio Pacelli bíboros államtitkár kíséretében részt vett a budapesti eucharisztikus világgongresszuson. 1954-től Milánó érseke, 1958-tól bíboros, 1963-tól VI. Pál pápa.
- 23 Domenico Tardini (1888–1961) vatikáni diplomata, 1937-től 1952-ig a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának titkára, 1958-tól bíboros államtitkár és az említett Kongregáció prefektusa.
- 24 Mindszenty levelének átfogó elemzését lásd *Somorjai Ádám OSB*: A „modus vivendi” fogalmának újdonsága Magyarországon 1945–1948-ban. Idáig nem kutatható vatikáni dokumentumok alapján, in: *MEV* 31 (2019) 303–336. Szövege latin nyelven megjelent in: *Johan Ickx–Keresztes András–Somorjai Ádám OSB* (szerk.): *Scontrarsi o negoziare? Alternative dei Cattolici nel dopoguerra in Ungheria alla luce di alcuni documenti Vaticani. – Útközni vagy időt nyerni? Katolikus alternatívák 1945 után néhány vatikáni dokumentum fényében*. Budapest 2020. (METEM Könyvek 94.) (A továbbiakban: *Útközni vagy időt nyerni?*) 233skk. Interneten: <https://mek.oszk.hu/21300/21393/>
- 25 Itt csak a vatikáni levéltárban feltalált levelet soroljuk fel dátum szerint: 1945-ben két nyomtatott körlevél (1945. november 8. és 15.); 1946-ban hét dokumentum (1946. február 7., május 21., szeptember 20., november, december 14., dátum nélkül, december 22.); 1947-ben hat dokumentum (január 5., 9., 12. és 31., február 6., május 10.), 1948. május 7-én kelt levél. Összesen 16 dokumentum. (Saját kutatás eredménye, feldolgozásuk folyamatban.) – Túl meg korszakhatárunkon, de Mindszenty később is visszatért a kérdésre, de nincs nyoma annak, hogy a „modus vivendi”-ről ismereteket szerzett volna. Így a budapesti amerikai követségről hat alkalommal: 1964. február 18-án, szeptember 8-án, 1966. szeptember 30-án, 1968. május 17-én és július 31-én, valamint 1971. május 31-én tért vissza a csehszlovákiai magyarok és az ottani hierarchia kérdéseire, valamint arra, hogy semmi se változzék. A Washingtoni (College Parki) Nemzeti Levéltárban őrzött diplomáciai iratok alapján készült magyar fordításukat lásd: *Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor*: A Szabadság térről Washingtonon át a Vatikánba – és vissza. Mindszenty József bíboros, prímás, esztergomi érsek követségi levelezése az Apostoli Szentszékkal, 1956–1971, Budapest 2016. (VERITAS Könyvek 4.), 164., 243–247., 490–494., 503sk., 613sk.,

- 648skk. (Primási jogköre a trianoni határokon kívüli területek fölött c. alfejezet). Interneten: <http://mek.oszk.hu/18400/18472/> – Angol nyelven: *uók*: Correspondence of Cardinal Mindszenty with the Holy See from the American Legation in Budapest, 1956–71. EOS Verlag, St. Ottilien 2017. – A kérdés foglalkoztatta bécsi korszakában is, amikor két levelében kért alkalmas magyar főpáoszt, ill., hogy ne változzanak a szlovákiai egyházmegye határok. A Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltárában feltalált latin szövegüket lásd: *Somorjai Ádám OSB*: Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1971–1975. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása 1971–1975. Tanulmányok és szövegközlések. Pro manuscripto, Romae 2007. 198. és 200sk.
- 26 Nagy Töhötöm Sándor, az olasz és spanyol forrásokban Alessandro Nagy (1908–1979), 1926-tól jezsuita, 1947-től Dél-Amerikában. 1948-ban kilépett a rendből, megnősült és Argentínában élt. 1952-ben anyai nevén, Varga Sándorként szabadkőműves lett, ahol elérte a mester fokozatot. 1968-ban hazatelepedett családjával, az Akadémiai Kiadó szerkesztőségében dolgozott és emellett különböző dél-amerikai ország budapesti képviseleténél is vállalt munkát. Ismételten járt Rómában, ahol fogadták a jezsuita kúrián és a Vatikánban. Sajat életrajzi művét megjelentette spanyolul és magyarul, lásd: *NAGY Töhötöm*: Jezuíták és szabadkőművesek, Szerzői kiadás, Buenos Aires 1965. (Hazai kiadás: Szeged, Universum Kiadó 1990.) Életművével, a KALOTTal, amelynek Kerkai Jenő rendtársa oldalán fő szervezője volt, *Balogh Margit* foglalkozott, lásd: A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1998. 235 lap (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 23.) Életrajzára lásd *Petrás Éva*: Álarcok mögött. Nagy Töhötöm életei. ÁBTL–KRONOSZ, Budapest-Pécs 2019. (ÁBTL Monográfiák)
- 27 Borbély István (1903–1987) 1921-ben lépett be a Jézus Társaságába, 1931-ben szentelték pappá, 1933-tól Szegeden a jezsuita növendékek előjárója és a szemináriumban filozófiai és teológiai tanár. 1938-ban Amiens-ben volt harmadik próbaéven. 1939–1943 között a kollégium rektora, dogmatika tanára és a tartományfőnök tanácsosa. 1944–1948 decembere között volt tartományfőnök, majd a rendőri zaklatások elől nyugatra menekült. Előbb Chieri-ben (Észak-Olaszország), ahova a kiszökött tanuló Magyar jezsuitákat tanították, 1952-től a kanadai Montrealban, 1963-tól Willowdale-ban, majd 1970-től Torontóban teológiát tanított. 1978-tól Hamiltonban, a Szent Erzsébet Otthonban élt. *Bikfalvi Géza*: Magyar jezsuiták történeti névtára, 1853–2003. METEM, Budapest 2007. 36. Lásd még: <http://jezsuita.hu/nevtar/borbely-istvan/> – Lásd még: *Dudás Róbert Gyula*: Magyar katolikus papok Észak-Amerikában, METEM, Budapest 2020. 444.
- 28 Barankovics István (1906–1974) katolikus publicista, újságíró, a 1945 elejétől a KDNP főtitkára, majd a Demokrata Néppárt alapító elnöke. 1949 februárjában feloszlatta a pártot, majd elhagyta az országot. Előbb Ausztriában élt, a salzburgi menekültügyi iroda vezetőjeként. Ezt követően New Yorkban telepedett le. 1950-tól a Magyar Nemzeti Bizottmány végrehajtó bizottsági tagja, majd 1951-től vallás- és közoktatásügyi bizottságának vezetője. 1958-tól a Közép-európai Kereszténydemokrata Unió elnöke.
- 29 Blaskó Mária (1891–1956) pedagógus, író, 1918-tól *A Szív* című jezsuita folyóirat belső munkatársa, a lap gyermekrovatának megindítója, a Szivgárda egyesület központ titkára. Münchenben P. Jánosival, akinek rokona volt, egy háztartásban élt, ez okot adott a pletykákra.
- 30 *Bikfalvi Géza*: Magyar jezsuiták történeti névtára, 1853–2003. METEM, Budapest 2007. 104; <http://jezsuita.hu/nevtar/janos-1934-ig-janicsek-jozsef/> és *Magyar Katolikus Lexikon V* (2000) 657sk., továbbá *Borbándi Gyula*: A Páter. Emlékek Jánosi Józseffről, in: *Vigilia* 2005. 10. sz. 792–800. Lásd még *Német Béla SJ* nekrológiát a *Magyar Papi Egység* 1966. évi húsvéti számából (35. szám), 88–89.
- 31 Halálának oka bizonyára titkosszolgálati akció volt, lásd: *Petrás Éva*: Álarcok mögött. i. m., 201sk. Ezen információ szerint nem az NSZK-ban, hanem az ausztriai Grazban működött volna és rendszeresen egy határközeli olaszországi egyházközségben teljesített volna lelkipásztori szolgálatot. A halál azonban nem itt, hanem a németországi Friesenheim közelében következett be, ahol lelkesíti teendőit végezte.
- 32 Pontos dátumát Mócsy Imre Rómában élő jezsuitától értesült az amerikai titkosszolgálat. Ennek rekonstrukciójára lásd: *Petrás Éva*: Álarcok mögött. i. m., 106. 384. jegyzet.
- 33 H. F. Arthur Schoenfeld követ 1945. december 21-én kelt 1143. sz. jelentéséből, amelyet Washingtonba, a külügyminiszterhez küldött. Lásd in: *Somorjai Ádám OSB–Zinner Tibor*: Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez. Budapest 2008. 243sk.
- 34 Eredeti példány: ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I, Ungheria 129, ff. 203-207. Továbbá ugyanitt, XII. Piusz ún. „fehér dobozában”: Scatola Bianca, 15. szám, III. („Germania: Scatole”, Fasc. 62. Diversi rapporti e notizie sulla situazione in Europa centrale 1944-1945.), ff. 164-167. Szövege megjelent in: *Útközni vagy időt nyerni?*, i. m. 61–63. Ugyanitt a német jelentés szövege is: i. m. 257–259.
- 35 Eredeti példány ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I, Ungheria 129, ff. 208-225. Továbbá ugyanitt, XII.

- Piusz ún. „fehér dobozában”: Scatola Bianca, 15. szám, III. („Germania: Scatole”, Fasc. 62. Diversi rapporti e notizie sulla situazione in Europa centrale 1944-1945.), ff. 168–176. Megjelent in: *Ütközni vagy időt nyerni?*, i. m. 70–74. Ugyanitt a német jelentés szövege is: i. m. 259–265.
- 36 *Ütközni vagy időt nyerni?*, i. m. 68.
- 37 Eredeti példány in: ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I, Ungheria 129, ff. 50–56. Készült flamand és olasz nyelvű változat is. A Jézus Társasága budapesti levéltárában őrzött német nyelvű másolati példány jelzete: Budapest, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára (a továbbiakban: JTMRL) II. 1. Epistolae Variorum, 1946-1950. Ezúton köszönöm Balogh Margitnak és Keresztes Andrásnak, hogy ott készült felvételeiket rendelkezésemre bocsátották. Megjelent in: *Ütközni vagy időt nyerni?*, i. m. 70–74. Ugyanitt a német és olasz nyelvű változat szövege is: i. m. 266–271. ill. 271–744.
- 38 Borisz Pavlovics Oszokinnal, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság helyettes politikai tanácsadó-jával, akinek a feladata a SZEB működésével kapcsolatos kérdések, a pártpolitikusokkal való kapcsolattartás, az új hatalmi szervek újjászervezésének ellenőrzése volt. Tapasztalatait a Külügyi Népbizottságnak és a SZEB szovjet részlegének voltak kötelesek átadni. Jánosi jelentésének eredeti példányát lásd: ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I, Ungheria 129, ff. 585–594. Készült flamand és olasz nyelvű változat is. A Jézus Társasága budapesti levéltárában őrzött német nyelvű másolati példány jelzete szintén: JTMRL II. 1. Epistolae Variorum, 1946-1950. Megjelent in: *Ütközni vagy időt nyerni?*, i. m. 75–81. Ugyanitt a német és olasz nyelvű változat szövege is: i. m. 274–284. ill. 281–284.
- 39 Eredeti példány in: ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I, Ungheria 129, ff. 3–7. Készült flamand és olasz nyelvű változat is. A Jézus Társasága budapesti levéltárában őrzött német nyelvű másolati példány jelzete szintén: JTMRL II. 1. Epistolae Variorum, 1946-1950. Megjelent in: *Ütközni vagy időt nyerni?*, i. m. 82–85. Ugyanitt a német és olasz nyelvű változat szövege is: i. m. 285–288. ill. 289–290.
- 40 Eredeti példány in: ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I, Ungheria 135, ff. 325–340. Készült flamand és olasz nyelvű változat is. A Jézus Társasága budapesti levéltárában őrzött német nyelvű másolati példány jelzete szintén: JTMRL II. 1. Epistolae Variorum, 1946-1950. Megjelent in: *Ütközni vagy időt nyerni?*, i. m. 86–96. Ugyanitt a német és olasz nyelvű változat szövege is: i. m. 291–302. ill. 303–307.
- 41 Eredeti példány in: ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I, Ungheria 129, ff. 11–16. Készült flamand és olasz nyelvű változat is. A Jézus Társasága budapesti levéltárában őrzött német nyelvű másolati példány jelzete szintén: JTMRL II. 1. Epistolae Variorum, 1946-1950. Megjelent in: *Ütközni vagy időt nyerni?*, i. m. 97–100. Ugyanitt a német és olasz nyelvű változat szövege is: i. m. 308–311., ill. 312–313.
- 42 A nagyobb rossz elkerülése érdekében (latin).
- 43 Keresztes András fordítása, lásd: *Ütközni vagy időt nyerni?*, i. m. 97.
- 44 A budapesti fénymásokok a római jezsuita központ levéltárában készültek és a kilencvenes évek elején kerültek haza Lukács László SJ római jezsuita levéltárhoz jóvoltából. A római jezsuita generalicia levéltárát ilyen szempontból még nem sikerült kutatnunk.
- 45 Kerkai (Czinder) Jenő (1904–1970) jezsuita, Mindszenty (Pehm) József tanítványa, a KALOT megalapítója (1935) és fő szervezője. 1949 februárjában letartóztatták, hat év fegyházbüntetésre ítélték, majd további négy évet kapott. 1959-ben betegen szabadult. 1964 őztől haláláig a pannonhalmi papi szociális otthon lakója.
- 46 A napló szövege kivonatolva: *Nagy Töhötöm: Az arcvonalon való átszökés naplója*. Közreadja: Balogh Margit, in: *Jelentkezünk* 52 (1993/1) 113–152.; majd teljes terjedelmében: *Nagy Töhötöm: Az arcvonalon való átszökés naplója* (1944. november–december). A szöveget gondozta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: *Keresztes András*. In: *MEV* 26 (2014/1-4) 251–296. Interneten: <http://mek.oszk.hu/16000/16033/>.
- 47 1945. július és 1946. decembere közti utazásainak dátumaira lásd a táblázatos összefoglalást in *Petrás Éva: Álarok mögött*, i. m. 99sk. – Római kapcsolatainak rekonstrukciójára lásd: *Ütközni vagy időt nyerni?*, 37–50.
- 48 Eugenio Pacelli (1876–1958) római nemes családból származó, rkat. pap 1899, egyházi diplomata, sardes-i címzetes érsek, apostoli nuncius Bajorországban 1917-től, Németországban 1920-tól, bíboros államtitkár 1930-tól, római pápa 1939-től.
- 49 Robert Leiber (1887–1967) német jezsuita, egyháztörténész. 1924–1929 között Eugenio Pacelli nuncius tanácsadója Németországban. 1930-tól az egyháztörténelem professzora a Gregoriana Egyetemen, Rómában, a pápa bizalmas tanácsadója, egyesek szerint magántitkára, bár a Gregorianán lakott. Tudományos érdeklődése a pápák történetére és az állam és egyház kapcsolataira terjedt ki.
- 50 Angelo Rotta (1872–1965) rkat. pap 1895, szentszéki diplomata. 1910-től a római kúria tisztviselője. 1922-től címzetes érsek és internuncius Közép-Amerikában. 1925-től törökországi apostoli delegátus. 1930 és 1945 között pápai nuncius Budapesten. 1939-ben támogatta a lengyel menekülteket. 1944-ben a vatikáni zsidómentő akciók irányítója

- Budapesten. 1945 elején az ő vezetése alatt indult meg az éhező Budapestet segítő pápai élelmezési segélyakció. 1945. április 4-én szovjet nyomásra a nunciatúra többi munkatársával együtt el kellett hagynia Magyarországot. 1945-től 1957-ig a vatikáni Államtitkárság munkatársa.
- 51 Silvio Attilio Sericano (1889–1957) tortonai egyházmegyei (Piemont) pap, 1925-től szentszéki diplomata. 1937-től a Vatikáni Államtitkárság munkatársa, 1940-től 1957-ig a Rendkívüli Ügyek Szent Kongregációjának altitkára, Tardini helyettese.
- 52 Ezeknek dátumai: 1945. augusztus 14., október 23., 1946. április 29. Lásd összefoglalásunkat in: *Ütközni vagy időt nyerni?*, 35sk.
- 53 *Nagy Töhötöm*: Jezsuiták és szabadkőművesek, i. m.
- 54 *Ütközni vagy időt nyerni?*, i. m. Az eredeti példányok jelzeteinek ismertetésétől a továbbiakban eltekintünk, mert mint magyar fordításuk, mind eredeti nyelvű szövegük tanulmányozhatók az itt jelzett kötetben.
- 55 Disponálás, diszpozíció: egyházi műszó, az ordinárius (püspök, rendfőnök) kinevezése, áthelyezése, rendelkezése személyi ügyben. Nagy Töhötömre lásd olaszul és szlovákul *Johan Ickx: L'Ostpolitik di Pio XII. II. „modus vivendi” proposto a Mosca 1946-1947. Il caso di padre Alessandro Töhötöm Nagy S. J. in: Chiesa del silenzio e diplomazia pontificia 1945–1965 – Umlčana Cirkev a pápežska diplomacia 1945–1965*, szerk. *Emilia Hrabovec – Giuliano Brugnotta – Peter Jurčaga*. Pontificio Comitato di Scienze Storiche, Vatikáni kiadó, Vatikánváros 2018. 155–179. Szlovákul i. h. 365–388; lásd még olaszul: *Johan Ickx: L'Ostpolitik di Pio XII? Diplomazia pontificia e Unione Sovietica negli anni postbellici del Pontificato di Pio XII. II. Le fonti e i protagonisti*, in: *L'Ostpolitik Vaticana, l'Unione Sovietica e la Chiesa ortodossa russa (1945–1978)*, szerk. *Johan Ickx*, Pontificio Comitato di Scienze Storiche, Vatikáni kiadó, Vatikánváros 2020. 25–38.
- 56 Lásd pl. Gennaro Verolino vatikáni diplomatához 1946. február 16-én kelt levelét, melyben Badalik Bertalan domonkos tartományfőnökről ad jellemzést, lásd: *Ütközni vagy időt nyerni?*, i. m. 201skk. Latin eredetijét: i. h. 401sk.
- 57 Szövegét lásd in: *Ütközni vagy időt nyerni?*, i. m. 204–210. Németül: i. h. 403–410. A Vatikáni Államtitkárságon készült olasz összefoglalás: i. h. 411–413.
- 58 Szövegét lásd in: *Ütközni vagy időt nyerni?*, i. m. 211–224. Németül: i. h. 413–410. A Vatikáni Államtitkárságon készült olasz összefoglalás: i. h. 427–431.
- 59 Ez a neve 1988-tól, más néven II. Szekció. Elődintézménye a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja, amely a francia forradalom és a napóleoni háborúk tapasztalatai alapján jött létre 1814-ben, 1908 után a Vatikáni Államtitkárság Első Szekciója. 1968-tól az Egyház Nyilvános Ügyeinek Tanácsa. Történetére lásd: *Adam Somorjai OSB: Zweihundert Jahre des Archivs der Sektion für die Beziehungen mit den Staaten des Vatikanischen Staatssekretariats - des Außenministeriums des Vatikans. Charakteristika einer spezifischen Quellenlage mit besonderer Rücksicht auf den Pontifikat Pius XI. (1922–10. Februar 1939)*, in: *MEV 30 (2018) 3–4. szám, 95–120. Magyar nyelven uő: Kétszáz éves a Vatikáni Államtitkárság történeti – „külgügyminisztérium” – levéltára. Módszertani szempontok a magyar vonatkozású források kutatásához*, in: *Levéltári Közlemények 87 (2016) 219–247. Folytatása uő: Magyar vonatkozású kutatások a Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárában*, in: *Levéltári Szemle 66. évf. 2016. 3. sz. 45–57. Interneten: http://epa.oszk.hu/03000/03048/00003/pdf/leveltari_szemle_2016-03_045-057.pdf.*
- 60 Erre már felfigyelt *Hansjakob Stehle* is, aki a német keleti politika, az „Ostpolitik” szó mintájára alkotta meg a „Vatikán keleti politikája” kifejezést („Ostpolitik des Vatikans”). Lásd nagy hatású művét: *Die Ostpolitik des Vatikans, München-Zürich 1975*. 189. Itt az asszumpcionista szerzetesek római levéltárában őrzött két levélre hivatkozik: Jean de Matha francia asszumpcionista 1948. januárjában és 1948. március 4-én jelentett generálisának, lásd i. m. 189sk. – Mivel de Matha a moszkvai Szent Lajos katolikus templom felkésze volt, a szálak itt is Moszkvába vezetnek.
- 61 Ezeknek esetleges írásos forrásai még kutatásra várnak.
- 62 Ezeknek fakszimiléjét maga a szerző megjelentette emlékirataiban, utóbb lásd: *Ütközni vagy időt nyerni?*, i. m., 200. és 228.
- 63 Borisz Pavlovics Oszokin, Jánosi József és Nagy Töhötöm tárgyalópartnere egy idő után eltűnt Budapestről. Zamercev tábornok, Budapest városparancsnoka memoárja orosz nyelvű kiadásában (Замерцев: Через годы и расстояния, évszám közlése nélkül) azt írja, hogy Oszokint egyszer csak váratlanul elhurcolták Moszkvába és „Berija bandája” kivégezte. – Az irodalmi adatot köszönöm Keresztes Andrásnak.
- 64 További vonatkozó iratanyag remélhető a római jezsuita generális levéltárában, a Vatikáni Államtitkárság Montini-féle szekciójának anyagában, amelyet a Vatikáni Apostoli Levéltár őriz, valamint P. Robert Leiber SJ anyagában, amelyet a Pápai Gregorián Egyetem levéltára őriz.

Gróf Széchenyi István betegségei Emlékező gondolatok „a legnagyobb magyar” születésének 230. évfordulója kapcsán

Széchenyi István egész életét különböző betegségek kísérték. A kórállapotokról, mint elszenvedő betegnek saját elképzelései is voltak. Ezek a feltevések megjelentek a Naplóban, s így lehetővé teszik értékelésüket. A betegségek diagnosztikáját az orvostudomány akkori fejletlensége is nehezítette. A hivatalos medicina, az akkor uralkodó homeopathia mellett majdnem teljesen visszaszorult. Széchenyi életében a magas tudományos technológia és radiológia még nem állt rendelkezésre, a kórisme helyes felállítása sokkal nehezebb volt. Ezért a műben a hibás diagnosztika lényegesen nagyobb számával találkozunk, ezt a tényt olvasáskor figyelembe kell venni.

Széchenyi István egészségével számos szerző foglalkozott, egy egész könyvtárra tehető az idevágó művek sora. Már ez is szükségessé teszi a kérdés periodikus áttekintését, főleg pszichiátriai vonatkozásban. Hatalmas előny Széchenyi esetében, hogy – kisebb kihagyásokkal – egész életében naplót vezetett, és ez jelentős segítség a lelki analízisben. Annak, aki Széchenyivel, illetve a reformkor kutatásával foglalkozik, megkerülhetetlen Naplójának tanulmányozása. A naplóíráshoz az édesapja, Széchenyi Ferenc beszélt rá. Bóka László, a neves irodalomtörténész – aki előszót írt az általa fordított Széchenyi Naplóhoz – 29 oldalon méltatja a naplót, mint műfajt: „*A napló rokonszenves műforma. Mint írói alkotás ott tévovázik a félúton a »költészet és valóság« határmezsgyéjén. Valóság benne minden őszinte élmény, költészet benne az, hogy emberi szavak formájába rögzíti az alakatlan érzést...*” [...] „*A naplóírás az ember egyik legméltóbb tevékenysége.*” [...] „*Erkölcsei erő kell a naplóíráshoz.*” [...] „*mennyi alázat kell a naplóíráshoz.*”

Pár oldallal később Bóka László a Naplót dicsérve, Pest vármegye közgyűlését idézve írja: „*1840. november 18-án, Pest vármegye közgyűlésén Kossuth Lajos »a legnagyobb magyar« címével díszítette fel Széchenyit.* Széchenyi válasza: „*Miért emel oly magasra, ahol nem tarthatom fenn magam?*”³ A harmincas évek elején a bajor király „a legjobb, legderekabb magyarnak nevezte.” Nem volt e megszólítás Széchenyinek újszerű és meglepetéserejű, mégis más volt ez a Kossuth-féle elismerés, mert bekerült a Naplóba is. A naplót az ember magának írja, nem a közönségnek. Tasnert, a valaha élt legjobb titkárt megbízta, hogy halála esetén égesse el ezt az írásművét. Csak hosszú viták után tudja Tasner meggyőzni, hogy ez közkinccs. A titkár végül azzal nyugtatja meg a szerzőt, hogy a családi vonatkozásokat majd megsemmisíti egy felelősséggel végzett revízió során. Sokan felvetik, hogy ezen anyagok tanulmányozása választ adna arra a kérdésre: örült volt-e Széchenyi István. Bóka, lévén irodalomtudós, nem vállalja e kérdés eldöntését. Véleménye szerint a szerző képzelt és indokolatlan büntudata, rögeszmés meggyőződése, túlfeszített érzelmei, érzéki hevélete patológiás lelkialkatra utalnak, de nem vitatható, hogy zseni volt, ezt támasztja alá páratlan ötletbősége, csodálatos intuíciója.

A felsőbb körökben az 1810-es években jött divatba a naplóírás. István édesapja javaslatára kezdte fontolgatni a naplóírást 1813 nyarán, melyet egy évvel később, 1814 nyarán kezdett meg, és 1860. április elején fejezte be. A majdnem 50 évig végzett

tevékenység 42 kötetnyi anyagot szült. „*Páratlan kútforrás*”⁷⁴ – írja Bóka László a történelemszereknek, családfakutatóknak, „*Az emberiség történetének első nagy dokumentuma.*” – „*Amilyen mértékben mélyül érzelmi élete, gazdagodik műveltsége, sokasodnak tervei, úgy válik naplója a lelkiismeretvizsgálat páratlan eszközévé.*”⁷⁵ – „*Már egy lépést sem tesz naplói nélkül. Szerzetesi cellája, temploma, gyóntatószéke, orvosa, tükre a napló. El sem tudnák képzelni, hogy bírta volna rémlátomásai, rögeszméi, súlyos depressziói sorát, ha kapcsos könyvei meg nem szabadították volna időnként tőlük*”, majd így folytatta Bóka László: „*Életöszöne vezette rá a naplóírásra.*”⁷⁶ Széchenyi nem gondolta, hogy ez egy irodalompolitikai közkinccs, de Tasnerre bízta, hogy azokat a részeket vesse a lángok közé, melyek valakit sérthetnek, kompromittálhatnak.

A Napló olvasása Széchenyi normalitásának kérdését is felveti. Mi e közlemény végén fogjuk összefoglalni az e kérdéssel foglalkozók megállapításait. De egyetértünk sok kutató véleményével, mely szerint „*Lehet, hogy animális élete szintjén beteg volt, de a magyar kultúra csúcsein a legegészségesebb magyar volt. A szenvedő embert gyilkos kór kínozta, de az alkotó Széchenyin nincs nyoma a betegségnek. Úgy volt beteg, hogy betegsége megnövelte erejét. Úgy szenvedett, mint Nietzsche. Úgy alkotott, mint Goethe*”.⁷⁷

Ha Széchenyi István gyermekkori testi, lelki és értelmi állapotát kívánjuk jellemezni, célszerűnek látszik magához a főszereplő visszaemlékezéshez fordulnunk. Széchenyi gróf saját bevallása szerint nem volt igazán jó tanuló. Érdemjegyei kitűnőek voltak, de ezek a gróf szerint is a család nevének szóltak. A gyermek Széchenyi későn kezdett beszélni: „*Nekem végtelenül nehéz felfogásom volt gyermekkoromban. Szinte semmi ilyen. Mikor 6-7 esztendő voltam, a legnagyobb fáradtsággal sem tudtak megtanítani még olvasni sem, úgy, hogy akkor közel voltam ahhoz, hogy »grófi trotli«-nak tartsanak. Nagyon nehezen tanultam. Nem értettem meg semmit, tulajdonképpen igen rossz diák voltam, főképpen azért adtak már 16 éves koromban katonáékhoz...*”⁷⁸ „*Elmentem a tengerbe fürdeni – olvassuk tovább a napló 1819. április 19-i feljegyzéseiből a temp-lomi szertartás után történeteket. »A tenger nagyon nyugtalan volt, és egy kis borzongást éreztem a mólóról, mely lábából van, tengerbe ugraní. E szorongást férfiatlannak tartottam, s a tengerbe ugrottam. – Nem úszom valami jól, s mikor a vízből felbukkantam, egy hatalmas hullám a sziklához vágott – elkábultam – ugyanaz a hullám inasomat és egy másik szicíliai idegenvezetőt [...] oly erővel ragadta el, hogy mindkettő a tengerbe esett. [...] Fejemet is elvesztettem egy kicsit, és megpróbáltam a mólóig jutni, de a víz oly keményen vágott a sima lávakőhöz, hogy a fejem betört volna, ha előre nem nyújtom mindkét kezem. Újjaimról minden köröm leszakadt, s visszavágtam mélyen a vízbe. [...] Elkészültem a halálra.*”⁷⁹

Végigharcolt két háborút a gróf. Belefáradt ebbe az életbe, és döntő elhatározásra jutott, véleménye megváltozott a haza fogalmáról és benne a saját szerepéről. Célja a polgári Magyarország megteremtése, melyhez a társadalom teljes átalakítására volt szükség. A gróf elhatározta, hogy emberfeletti munkával élére áll e mozgalmi törekvéseknek: és ezzel Széchenyi élete második fázisába lépett, melyet a politika, a gazdasági élet átszervezése (közlekedés, ipar, kereskedelem, kultúra stb.) jelentette. Ez természetesen nagyon igénybe vette szervezetét, mely folyamatot a továbbiakban részletezünk.

Széchenyi István hatalmas munkabírással rendelkezett, de belső szerveinek működése ezzel a teherbírással nem tartott lépést. Az óriási mennyiségű munka (Lánchíd, gőzmalom, Tudományos Akadémia, Szederegylet, gőzhajózás stb.) ügyintézésé, a beadványok elkészítése az ő személyes feladatává vált, mivel a környezete nem bírta az általa diktált tempót. Sok idejét és energiáját elvitte az országgyűlési feladatokban való

szerepvállalása, ugyanúgy a megyegyűlések irányítása, beszédeinek megtartása. A gróf mindig a „mérséklet” embere volt. Az 1839/1840-es országgyűlésen a főrendi ellenzék kimagasló emberének bizonyult, mint ez kiderül politikai hitvallásából. Fő céljai voltak: a magyarság érdekeinek képviselése mindenekelőtt – a nemzetiségek bevonásával; hazánk az uralkodóházzal való kapcsolatát a fejlődés alapkövének tekintette; a rendet a szabadság alapértékének tekintette, melyek megléte nélkül az ország fejlődése sem képzelhető el.

E feltételek mellett való politizálás felemésztette testi és lelki erejét. Betegség-tünetei sokasodnak, pszichésen megrendül, hangulata rossz. Ekkor hasi görcsei fokozódnak, s állandósulnak. Az ország és Bécs legjobb orvosai kezelik. Nyugalmat és pihenést írtak elő a betegnek, amelynek elmaradása esetén gyors romlást jövendőnek. Ő ezeket nem tudja teljesíteni folyamatos ügyintézése miatt. Konstantinápolyi utakat vállal, abszolvál, egészségi állapota romlik. Homeopathiás elveihez ragaszkodik, diétájában nem tart mértéket, stb. A halála utáni boncoláson sok cystájú vesebetegség jelenléte igazolódott, tehát az sem biztos, hogy a fentiek betartása abszolút jó hatású lett volna, kivéve a pihenést, a munkatempó csökkentését. Ezek előrebocsátásával nézzük időrendben a részleteket. A gyermekkorral és az esetleges apai öröklődéssel nem kívánunk hosszasan foglalkozni. Édesapja patológiás pszichéjű ember volt (a köznyelv „vallási tébolyt” emlegetett), semmiféle kóros szenvedély sem kínozta, családjával alig törődött. De gyermekei képzésével foglalkozó apa volt. Széchenyi István nagyon szerette a szüleit, noha korán kiderült, hogy a katonai pálya Istvánnál súlyos pályátévesztés volt. Feladatait jól teljesítette, kitüntetések is kaptak, de a ranglétra érintetlen maradt számára. Ezért a gróf otthagya a katonaságot, s elhatározta, hogy politikai pályára lép, ennek színterét az országgyűlésben látta. Tisztázta magával és környezetével, hogy a politikai irányváltást tartja életcéljának. Óriási munkabírással tette a dolgát, mely hamarosan a magyarság egyik vezetőjévé avatta. Végül is olyan betegségről nem tudunk, mely ezt a gyermekkori átmeneti fejlődési lelassulást megmagyarázza volna (pl. agyhártyagyulladás? stb.). Nem tudunk a családban más, hasonló tünetegyüttesrel járó és öröklődő, egyenetlen fejlődést okozó kórképről sem.

Munkánk alapját más művek mellett a Napló ismételt és több személy által végzett áttanulmányozása adta. A Naplóban a gróf 205 napon jelzett egészségi állapotában súlyos romlást. Tehát azt, hogy „fáradt vagyok”, „fejfájás gyötör”, „megrántottam a lábam”, nem tartottuk jelen feldolgozásban említésre méltónak. Ha ezek egy komolyabb kórkép bevezető tünete, első tünete voltak, akkor oki kapcsolatba hoztuk volna betegségtudatával. Persze így is sok a hibalehetőség. Előfordult olyan jelenség is, hogy a gróf igen rossz kedvében volt, feje fáj stb. Kapott egy jó hírt estefelé, depresszív neurózis pillanatok alatt megszűnt, tünet- és panaszmentessé vált, az ilyen esetek kórtani besorolása nem könnyű. Sokkal nehezebb a pszichiátriai kórképek közötti eligazító magyarázat, melyre e cikkünk végén visszatérünk. Nehéz a katonai sérülések és következményeik besorolása is, mivel szolgálat alatt számos, részben súlyos sérülés és egészségromlás érte. Például 1813 augusztusában részt vesz a lipcei csatában. Itt annyit nélkülözött, hogy általános állapot leromlott, egy hétig kezelték, de erről említés sem történik Naplójában. A kezelés részletei nem ismertek.

1815. szeptember 28-án betegen megkezdte első angliai útját, melyet három barátjával tesz meg. De a 19 nap alatt végig figyel a műszaki környezetet: mit lehetne Magyarország felemelésére használni. (Még katona volt, de már az ország átalakítására tett előkészületeket.) Hazafelé Bécsig bírta a fáradalmakat, majd ágynak dőlt. Egy hét után továbbutazott, több orvos is vizsgálta, de lényeges eltérést nem találtak, valószínűleg kimerültség okozta a panaszait.

1820. december 23. Debrecen felé tartva értesül édesapja haláláról, ahol katonai alakulatánál kell jelentkeznie. Ekkor írja Naplójába: „Az egészségem napról napra rosszabb – és úgy érzem, idegeim, szívem és agyam oly mértékben támadtatott meg, hogy előre látom teljes felbomlásukat. Álmaim oly elevenek, hogy úgyszólván átmennek az éberség állapotába, ébren önkéntelen álmódosásokba esem, s a határvonal álom és ébrenlét közt szinte megszűnik. Úgy érzem, időnap előtt megöregedtem! Hogyan lesz vége ennek a nyavalyának? Csak nehezen tudom eszméimet és gondolataimat összeszedni – és értelmemre, kedélyemre minden új órának új hatalma van. Csak azok mellett tudnék pihenni, akik emlékezetemben szüntelenül oly jelenvalók. – Ha még sokáig élek, karakterem nem ölt-e föl holmi egészen nőies, kicsinyes – töpörödött alakot?”¹¹⁰

Május 21. és június 2. „Egészségem rossz, napról napra soványabb vagyok...”¹¹¹

1821. június 7. Nagyváradra. „A meleg fürdőt (Püspökfürdőt) csodálatomra elviselem, és naponta kétszer fürdöm. Egészségem teljesen oda van, és többé soha vissza sem nyerem teljesen, mert nyavalyám voltaképpen nem más, mint kiéltetés”¹¹² Itt egy új szempontot hoz be Széchenyi István, nevezetesen az életmódot. Majd így folytatja:

1821. június 29. „Egészségem javul, erősebbnek érzem magamat, viszont a haragra sokkal hajlamosabb vagyok, és a legkisebb kellemetlenség is dühít, gyötör.”¹¹³

1821. augusztus 29. „Rossz éjszakám volt, nagyon beteg voltam. Holnap az évfordulója sógornóm C[aroline] halálának.”¹¹⁴

1821. november 14. „Bécsből Cenkre. Nagyon rossz éjszakám volt, és megfigyeltem, hogy a cenki levegő egészségtelen nekem.”¹¹⁵

1821. november 14. „Ebben a pillanatban arra gondolok, nem volna-e lehetséges, hogy a halál minden tétovázásomnak egy csapásra véget vetne?”¹¹⁶

1823. február 1. „- betegen, - csüggedten - Pozsonyba Ferd[inánd]dal. - Nagyon betegem - felborultunk”¹¹⁷

1823. február 3. „vissza betegen, este H[enriette]-tel táncoltam a bálban. ... Csüggedtség. Öngyilkos kedv.”¹¹⁸

1823. február 9. „Nyolc nap óta szenvedek testileg és erkölcsileg. Rögeszmém, hogy a keresztcsontomban van valami hiba, onnan erednek minden bajaim.” ... „határozottan érzem csontjaimban a velő sorvadását.”¹¹⁹

1824. január 4. „Beteg vagyok. – Mindenben hanyatlók. Pusztulok testileg, lelkileg.”¹²⁰

A gróf él a világban, cél nélkül. Két értelmes tevékenységet végez: intenzíven nyelvet tanul, illetve irodalmi ismereteit bővíti. Érezni, hogy készül valamire, de akkor még szellemi tevékenysége tétova és kereső jellegű. Újabb csapás éri, édesanyja meghal. Ekkor a Naplóban a következő bejegyzés születik: „Isten bocsássa meg nekem – erőszakkal kell életemnek véget vetnem. – Oly sokáig éhezni, szomjazni, virrasztani, amíg csak lehet és imádkozni. Aztán mérgelem vagy tör.”¹²¹ – „Lőjem föbe magam? Ez a legjobb. Egy pillanat önmegtágadás és minden szenvedés véget ért.” – „Beteg és zilált vagyok.”¹²²

1824. január 23. – február 21. „Anyámat eltemették. Nem is éreztem különösebb meghatottságot. Közöny minden iránt. 19-e óta beteg vagyok. Tabes dorsalis.”¹²³ Felkeresi Zank professzort, aki minden panaszát rejtett köszvényére vezeti vissza. „A keresztcsontomban semmi bajt sem talál.”¹²⁴ Nevetséges, mondja a gróf.

Az ezt követő időben „az egészségügyi szélcsendet” törekszik megteremtteni. Sok a feladata, a Nemzeti Színház, a malomügyek, a lóversenyek eszkalációja stb. lekötik a gróf figyelmét. Divatba jönnek a kerületi ülések, ezáltal bőven vannak figyelemelterelő tényezők (pl. a Hitel, stb. könyvek megjelenése). A neurózisra jellemző tünettan háttérbe szorul. Széchenyi 1826. június 20-án írja Naplójában: „Komolyan elhatároztam... Magamat teljesen országomnak áldozom.”¹²⁵ Persze azért rosszabb, de rövidebb periódusok váltakoznak.

1827. december 26–27. „A 26-27 közötti éjszaka kis híján meghaltam. ... [Testem-lelkem beteg.] Teljesen lágy az agyam. Ó, ha létezni megszűnhetnék! [A legsötétebb melankóliába estem.]” – Másutt ugyanezen szakasz alatt azt írja: „Mindenkinek kellemtelen vagyok, érzem ezt. Ár ellen úszom.” Újabb megnyilvánulás: „Nyomorúságomat mindenestül érzem. Állandó görcsben a szívem.”²⁶ Típusos tünehalmaz.

1828. november 11–15. „Nagyon beteg vagyok - de orvos nem kell nekem.” – „Nagyon beteg és csüggeteg vagyok – mégis derekasan dolgozom tovább.” – „Én gyengének tartom magamat, de... a többiek még gyengébbek.”²⁷ Érdekes önmegfigyelés. Összehasonlítja magát környezetével, ez számára kedvező eredményt hoz. A munka is jó hatása az állapotára.

Érdekes, hogy Széchenyi neurózisos állapota évek óta rossz, 1825-ben hatalmas elánnal és eredményességgel dolgozik. Ahol lehet, hozzászól az aktuális kérdésekhez, 1827-ben tüzkár elleni biztosítót hoz létre. Megalakítja a Nemzeti Kaszinót Pesten, szintén itt az első lóversenyt is megrendezi. Dolgozik egy lóversenyt népszerűsítő társaság létrehozásán. Németországi tanulmányútja után megjelenteti a Lovakról című művét (névtelenül). Teljes gőzzel dolgozik a Tudományos Akadémia jövőjén, programján és anyagi megsegítésén. Egyidejűleg folyton a föld alá kívánczik, tehát a sok munka és az egészségügyi problémák divergálnak.

1830. január 6. Befejezi a Hitel kéziratát, melyen sokáig dolgozott. A hatalmas szellemi munka kimerítette, de fizikai munkát is végzett (Kaszinó költöztetése stb.), és a Creszenze-ügy is nagyon igénybe veszi, a Bécsbe költözése ismét előtérbe került. Ez kerül a Naplóba: „Egészségem napról-napra romlik, - most úgy érzem, ami rossz csak van, mint a gyomromba szorult!”²⁸ Február 6-án már azt írja: „Életuntnak érzem magam, egyébiránt egészségem újrható. Alig győzöm kívánni a végemet. Leghőbb vágyam meghalni.”²⁹

Az ezt követő pár évben sokat utazik lóversenyügyben, Németországban körutat tesz 1829 júliusában. Közben megjelent a Hitel (hatalmas siker). 1830. június 4-én két mérnökkel a Desdemona-hajón utaztak. Ezzel – bár ez veszélyes és igen kimerítő volt – igazolták, hogy a Dunán le lehet jutni a Fekete-tengerhez. A gróf július 27-én annyira rosszul lett, hogy végrendelkezni kényszerült. Átmenetileg jobban lett, hazajöttek. Halálra fáradtan ért Pestre, majd Pozsonyba ment, az országgyűlésre. Közben írta a Világot, de a gróf már a Stádiumon is dolgozott, majd ennyi munka után várható volt állapotának súlyosbodása. Közben a Híd építése és megállapodásai is beértek, ezért többször bejárta Európát, hogy felkészülten vívja meg csatáját az itt felmerült kérdésekben (műszaki kérdések, hídvár stb.). Hazafele úton a gróf már lázas, rosszul van. Itthon sok a munka, igen rossz éjszakák, csüggedtség hatalmasodott el rajta.

1830. július 21. „Néhány napig láztalan voltam, de mindvégig szerfölött rosszul. Míg végre 24-én ismét kitört rajtam a láz. - Nem alszom és nem eszem, idegeim végtele-nül ingerültek, erőim végképp elhagynak, - ám a fejem teljesen tiszta.”³⁰

1830. július 26. „ma egy patikus »bécsi oldat«-ot adott be nekem. 6-szor hatott, és halálosan gyenge vagyok. - Betegségem egész lefolyása jelentékeny esemény életemben; mert vagy meghalok, - vagy gyökeresen meg kell változtatni egész életmódomat.”³¹ Még mindig nem került fel a malária kézenfekvő lehetősége, noha az egész „karaván” beteg lett. Ezután egy jobb időszak következik, melynek 1831. március 1-én szakadt vége. „Reggel afféle lázam volt – Vérhányás, egészen büzös. ... meglehetősen beteg voltam.”³²

1831. március 2. „hihetetlenül szenvedtem, a gyomrom, mellkasom és fejem miatt – semmit sem tudtam csinálni ... Nagyon sok nyálkát és romlott epét hánytam. Fölöttébb megkönyebbültem.” – Másnap: „sokkal jobban érzem magam.”³³ De ez nem tart soká. Egy hullámzó közérzet váltja fel az állapotváltozásokat. Emberfeletti munka – könyvsikerek (Világ, Stádium) –, de egy állandósult szorongás, öngyilkos gondolatok, hullámzó szervi érintettség

jeli. És közben jön a kolera, mely előnti Magyarországot. Nem csoda, hogy keserű szavak uralkodnak a Naplót, néhányat felsorolunk az 1832. év első félévének bejegyzéseiből (a kolera elkerüli magát Széchenyit és környezetét):

1832. január 19. „*Mióta minden nap hideg vízben mosakszom, sokkal egészségesebb vagyok.*”³⁴

1832. január 28. „*Minden hitelem elveszőben.*”³⁵

1832. február 3. „*Végképp kedvem szegett vagyok.*”³⁶

1832. február 3. „*Felette gyöngének és megtörtnek érzem magam!*”³⁷

1832. február 6. „*Nagyon rossz a kedvem. Egyre-másra bánat ér. Nehezemre esik élni ... Elvágom innét.*”³⁸

1832. február 24. „*.... a halál, az örökkévaló mered reám iszonyún – rettentő pillanataim vannak ébredéskor. Nagyon betegen keltem föl.*”³⁹ És így tovább vég nélkül.

1833. április 30. Új szín a beteg-palettán. „*Mellem és nyakam rossz állapotban. 6 hete rekedt vagyok. Valami baj van a torokban vagy a tüdőben!*”⁴⁰

1835. második félévében visszatérő lázrohamok, gyengeség, halálvágy stb. jellemzik állapotát.

1836. március 23. „*hajnali 2 óraker. Fáj a szívem tája - Nem vagyok jól.*”⁴¹

1837. július 1. „*Gyengén, amennyire még sohasem éreztem magam. Azért mindent egybevéve jól. Érzem, amint idegeim egészen elhagynak, - mintha a homeopathia megölné idegeimet. Sok a gond és bosszúság, mi hat reám.*”⁴² Ebben a négy mondatban el van rejtve minden, amit Széchenyi vegetatív idegrendszeréről tudnunk kell. Hatalmas munkabírása, a malária időnkénti támadásai, a homeopathia teljes csődje stb.

1837. július 14. „*Rekedt vagyok, gyöngé, fáj a mellkasom, úgy érzem, erősen hanyatlók. Kedélyem nyugalmasabb. Beletörődöm sorsomba - nemsokára vége...*”⁴³

1837. július 18. „*jobban vagyok. ... Kicsit sokat eszem. Kezdek hinni a homeopathiában.*”⁴⁴

1838. február 9. „*Nagyon szúr a lépem s fáj a májám egész éjjel. Nem tudok enni, sem sokat dolgozni. Este jobban.*”⁴⁵

1838. február 11-től nyár végéig: hullámzó, de általában rossz közérzet és főleg hasi panaszok, elsősorban baloldalon (a bal vese polycystás eltérése). Széchenyit az bántja, hogy nem tud teljes erőben és időben részt venni a Lánchíd előkészítésében. Ősszel jobb lesz a közérzete, de ekkorra tehető a Kossuthal való összecsapások sorozatának kezdete. Azonnal fokozódnak a panaszok.

1838. április 1. „*Egészen megtörtén keltem föl. Testileg jobban, lelkileg egészen lesújtva ... zilált egészség ... apológiám a veszedelem, miben mindezek forogtok. A lelki bánat oly hatalmas, hogy úgy érzem - a sírba vihet.*”⁴⁶ Innen egy fokozatosan javuló periódus következik.

1839. január 27–31. „*Kaszinó ülés – Bosszankodom ... Súlyosan megbetegszem. Pontyepét veszek be – azután homeopáthia - hihetetlenül szenvedek. A halálomat kívánom.*” 31-én „*jobban.*”⁴⁷

1839. március 6. „*Megint betegeskedem.*”⁴⁸

1839. március 9. „*Májfájdalmak.*” „*Mióta nem homeopata módra élek, vidámabb vagyok, erősebb, boldogabb - de nem alszom.*”⁴⁹

1840. január 29. „*Belenyilall a zsába a csípőmbe és a májamba.*”⁵⁰ A panaszokat látszavar is kíséri néha, de az összefüggés-vizsgálatok nem tárnak fel semmit.

1841. február 24. „*Nem jól. Nem találok semmilyen fénypontot! -[Később ismét magamhoz térek. Kos[suth]ot nem a szarvainál fogom megragadni... Főfájás*”⁵¹

Az ezt követő időszakra jellemző Széchenyi életében a gyakorlatilag teljes, vándorló fájdalom (lép, torok, máj, rossz közérzet stb.). Divergáló panaszok tömkelege. Mivel most keveset eszik, jelentősen lefog.

1843. február 6. „*Ismét egészen siralmaskán. Májam tönkre ... Isten tudja legjobban ... mikor kell elmennem.*”⁵²

1843. február 21. „*Mélabúsan. Semmihez sincs kedvem. Egyedül érzem magam. - Szörnyű öregség. Láthatatlan gonosz hatalmak - markában érzem magam. - Egyszóval nyomorultul vagyok.*”⁵³

1843. április 3. „*Epehólyag-fájdalmak* -”⁵⁴

1843. április 4. „*Jobb szemem – tűrhetőbb – hólyag jobb.*”⁵⁵

1843. április 5. „*Megint iszom bort és túl sokat eszem.*”⁵⁶

1843. november 7. „*Egész éjjel a gutatűtés kerülgetett. Ha nem volnék házas, véget vetnék magamnak. Pisztoly.*”⁵⁷

1844. augusztus 27. „*Nagyon rosszul. 30-ikán meg fogok halni. Szerencse volna.*”⁵⁸
–Közben Crescence leányt szül, pezseg a társadalom átalakulása stb.

1844. október 6. „*Skrupulusaim megölnek - Templomba megyek - Isten világosítson meg ... mit tegyek? Megyek a VÉD EGYLET nagy gyűlésébe.*”⁵⁹ Nagy ellentmondások zajlanak a grófbán: pisztoly általi halál, de a Védegyleten hozzá kell szólnia. Várja kinevezését vízügyi biztossá, de biztos benne, hogy ebben a feladatban meg fog bukni. Igen erős a grófbán az élet igenlése, de állandóan a pisztolyos öngyilkosság után vágyódik.

1845. augusztus 19. „*Nyomorultul. Miért? Nem tudom. Az a sejtelmem, jobban mondván „érzésem”, hogy nem jövök vissza többé.*”⁶⁰

1845. szeptember 17. „*Pokoli fájdalmak minden fogamban!...*”⁶¹

1845. szeptember 19. „*Síralmas főfájás. Fogaim jobban.*”⁶²

Hosszabb szünet következik az egészségügyi bejegyzésekben, de azért „kisebb” problémák adódnak (fog- és fejfájás stb.).

1846. április 8. „*Beteg vagyok, de nem csüggedt! Tisza szabályozási ülés Károlyi Györgynél ... – Elégedetten állunk fe ...*”⁶³

1846. április 20. „*Úgy érzem, nem tudok lábra állni.*”⁶⁴

1846 áprilisában a fogfájása és inygyulladása folyamatos. De rendületlenül dolgozik (Tisza-szabályozás).

1848. január-februárban egy bárányhimlő ágynak döntötte a grófot, aki azonban betegágyában is dolgozott. Kidolgozta a közlekedésügy korai fejlesztésének legsürgősebb megoldási feladatait. Ezt az anyagot személyesen vitte el Kossuthnak. Közben persze támad az inygyulladás és fogfájás, melyhez újabban köszvényes fájdalmak is csatlakoztak. Újra ágynak dől, de legalább befejezi a programot kidolgozva. Amint jobban van, Kossuth ellensúlyozására és a radikálisok visszaszorítására követi feladatokat vállal (Moson megyében meg is választják, Sopronban nem). Utóbbi miatt súlyos dührohamot kap. Betegen vállalja március 15-e politikai harcait, de a fenti rossz állapotához csatlakozott a májtáji fájdalmak kiújulása. Ez az uralkodó kórlefolyás végigkíséri 1848 májusáig. Enyhülés, majd hirtelen rosszabbodás váltakozik. Nyomorult állapotok, melyeket tűrhető közérzeti életszakaszok váltanak fel. Pszichés állapotát Naplójában így jellemzi 1847. április elsején: „*Soká, azt hiszem, már nem húzhatom! - Telfjességgel enervált vagyok.*”⁶⁵

1847 végén már hivatalosan közlekedési miniszterjelölt. Figyelmét a sok feladat sikeres megoldása eltereli belső bajairól. Ezt támasztja alá a Napló is:

1848. január 24. „*Kicsit megint jobban – Új reményések ébredtek bennem. 30 esztendeig fogok még élni, 86 esztendő lesz tehát, - s bearanyozott életalkonyom lesz ... Atyám 67, anyám 78 volt (halállukkor) - !*”⁶⁶ De a pozitív gondolatok nem soká tartanak:

1848. február 5. „*Betegségem a derekamban van – elhalás!*”⁶⁷

1848. február 19. „*Nem tudom, hányadán állok! De azt hiszem: közel a végem. - Tán jól van így.*”⁶⁸ Megint hosszú éjszakákon át nem alszik.

1848. február 25. „*Megint egész éjszaka lázasan. – Nappal jobban.*”⁷⁶⁹

1848. február 28. „*Jól s mégsem egészségesen! Gerincbántalmak!*” – „*Végre ismét elmegek a kerületibe. ÉLJENnel fogadnak.*”⁷⁷⁰ A forradalmi események elterelik a gróf figyelmét saját bajairól.

1848. március 15. „*Májam ... gyalázatos. – Ma látom, Magyarország tökéletes felbomlása felé halad. Hamarosan végem lesz.*”⁷⁷¹ Környezete óvja Széchenyit. Konferenciák, gyűlések, magánbeszélgetések, császári kihallgatások stb. zajlanak. Széchenyi ekkor már nem sötétnek látta a jövőt, s ezt nem is titkolta. Az országgyűlésben a forradalmi kisebbséggel viaskodott, a minisztertanácsban Kossuthal küzdött, éjjel meg saját rémlátomásai gyötörték. Szeptember 2-án mondotta el utolsó országgyűlési beszédét. A gyanúsítások és fenyegetések csak tovább fokozták egészségi (főleg pszichés) romlását. Szeptember 4-én kezelőorvosa felkereste otthonában, és felesége tájékoztatta az eseményekről, akut pszichózis egyes jelei mutatkoztak a grófon, összeroppant. Így került Döblingbe. Egyedül magát hibáztatta a bekövetkezett eseményekért. Kezelőorvosai szerveztek egy találkozót a családjával, de olyan nyugtalanság vett erőt rajta, hogy Döblinget soha többé nem hagyta el. A többi innen már történelem.

Széchenyi István életének legnagyobb talánya az 1848 és 1856 közötti időszak szinte teljes írásmertessége. Nem érdekelte sem a politika, sem a gazdasági élet „talpra állása”. Ő, aki egész életében írt, most hosszú évekig csak néhány levél (főleg jószágigazgatójának) megírásán kívül szinte semmit sem vet papírra. Kétségtelen, hogy lelki összeroppánása egybeesett a magyar nép teljes depresszív összeomlásával. De az endogén depresszió mértéke dominált, kialakulásának foka nagymértékű volt, így ez tekinthető vezető szálnak a kóros állapot pathogenezisében. A látogatókkal szívesen foglalkozott. Az 1850-es évek közepétől javult a kedélyállapota, tágult az érdeklődési köre is. Utóbbira az is nagymértékben hatott, hogy Ausztria katonai helyzete fokozatosan romlott, és ez ismét felvetette egy katonai helyzetértékelés újragondolását. Ehhez társulnak olyan jelenségek, mint a nemzetiségiek fokozódó nyugtalansága, a császár és felesége provokatív magyarországi látogatása. Ekkor a gróf tollat ragad, majd szervezi a forradalmi kiadványának esetleges kiadását. Íráskészségét tekintve látogatói – a régivel összevetve – nem látnak romlást, sőt.

Említésre méltó betegsége már nem volt, de megjelenik a régóta hön áhított pisztoly, mint végső megoldás.

1860. március 22. „*Óriási léptekkel közeledik a végem.*”⁷⁷²

1860. március 25. „*Elháríthatatlanul – elvesztem! – Végem (?) bármelyik pillanatban bekövetkezhetik.*”⁷⁷³

1860. március 27. „*Megsemmisülés után sóhajtozom!?*”⁷⁷⁴

1860. április 1. „- *Nem tudom megmenteni magam.*”⁷⁷⁵ És a „Legnagyobb Magyar” agyveleje szétfröccsent a döblingi pszichiátria egyik földszinti szobájának falán. A márciusban, áprilisban megfogalmazott mondatai kizárják a politikai gyilkosság lehetőségét.

A visszatérő hasi fájdalmak, görcsök fiatal férfikora óta kínozták a grófort. Ezt funkcionálisnak minősítették kezelőorvosai. Mikor az öngyilkossága után Széchenyi Istvánt felboncolták, mindkét, de főleg a bal vesében több cystás képletet találtak, melyet mellékletnek minősítettek, és a panaszok, illetve cysták közötti összefüggést kizárták. Ma már azonban a polycystás vese – mely fejlődési rendellenességnek minősíthető – kisebb septicus állapotok, „ismeretlen lázas állapotok”, hasi fájdalmak, görcsök létrejöttéhez járulnak hozzá. Széchenyi korában e kórkép természetesen nem volt megközelíthető, terápiásan pláne nem jelentett kezelési megoldhatóságot. Természetesen mi sem rendelkezünk bizonyítékokkal, de a két kórkép (Széchenyi veséje és a ma ismert cystás veséjű betegek kórlefolysa) nagyfokú hasonlóságot mutat.

E sorok íróinak már csak egy elmaradt lehetőségéről kell szólni: beteg volt-e Széchenyi István? Ez a betegség elmebetegség volt-e? Ahhoz, hogy valódi pszichiátriai elmebetegség diagnózisa megszülessen, olyan tüneteknek kellene időnként mutatkozniuk, mint téves eszmék, alaptalan kényszerképzetek, zavart és logikátlan viselkedés. Vagyis röviden: elmebetegnek csak a skizofrén vagy más pszichikai, realitásérzékében leromlott, hallucinációban téveszméket hangoztató beteget tekintik, míg az ezen tüneteket nem mutatókat (mánia, depresszió stb.) lelki betegségnek tartják. E tüneteket Széchenyi soha nem mutatta.

E kérdésekben sokan próbálkoztak állást foglalni, de egyelőre sikertelenül. Nem vitás, hogy a gróf elméje beteg volt, de a pontos diagnózis még vita tárgya.⁷⁶ A kérdés helyes értelmezésében Környei István orvos-professzor jutott legmesszebbre, megállapításait Csorba László átveszi és összefoglalja kiváló közleményében: „*De ami a jellem, mint érték szempontjából a legfontosabb, a pszichopáthiás vonások által az etikai érzelmek köre nem szenvedett. A kóros érzelmi háttér nem gátolta – és helytelen irányba sem terelte – Széchenyi aktivitását és törekvéseit a tökéletesbülésre.*”⁷⁷

Magunk, amikor elolvastuk a Naplót, nem találkoztunk a fentieket cáfoló anyaggal.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Gróf Széchenyi István Napló. Bevezette, válogatta és fordította: Bóka László. (Magyar Századok sorozat). Ardói Könyvkiadó. Budapest, é. n.
- Csorba László: Széchenyi István. Officina Nova. Budapest, 1991.
- Csorba László: Széchenyi István. M-érték Kiadó Kft. Budapest, 2010.
- Csorba László: A beteg Széchenyiről. In: Magyar Tudomány, 2010/12. 1461–1462. p.
- Diszharmonia és vakság. Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai. Válogatta és írta: Fenyő Ernő. Helikon Kiadó. Budapest, é. n.
- Gazda István: Széchenyi napjai. Tájak, Korok, Múzeumok Kislexikon. Budapest, 1991.
- Gergely András: Széchenyi István. Kalligram Kiadó. Pozsony, 2006.
- Kecskeméthy Aurél: Gróf Széchenyi István utolsó éveit és halála. 1849–1860. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1987.
- Laczkó Mihály: Széchenyi elájul. In: 2000, Irodalmi és Társadalmi Havi, IX. évfolyam. 5. szám. 46. p.
- Oplatka István: Széchenyi István. Osiris Kiadó. Budapest, 2005.
- Széchenyi mint magánember. Szerkesztette: Pelyach István. Logod BT. Budapest, 2011.
- Széchenyi István válogatott művei I–II–III. Szerkesztette: Spíra György. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1991.
- Szentkirályi Elemér: Kalauz Széchenyi István megismeréséhez. Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár. Budapest, 1987.
- Gróf Széchenyi István döblingi hagyatékából. Intelmei Béla fiához. Fordította: Váradi József. Fővárosi Könyvkiadó. Budapest, 1923.
- Széchenyi István. Napló. Szerkesztette és előszóval ellátta: Dr. Viszota Gyula I–VI. 1925–1939. Előszó: Sótér István. Gondolat Kiadó. Budapest, 1978.

JEGYZETEK

1	Bóka Bevezetés X. p.	7	Bóka Bevezetés XXVIII. p.
2	Bóka Bevezetés XI. p.	8	Gróf Széchenyi István döblingi hagyatékából. Intelmei Béla fiához. Fővárosi Könyvkiadó. 1923. 57. p.
3	Bóka Bevezetés XV. p.	9	Napló 1978. 113. p.
4	Bóka Bevezetés XXIV. p.	10	Napló 1978. 186. p.
5	Bóka Bevezetés XXIV. p.	11	Napló 1978. 212. p.
6	Bóka Bevezetés XXV. p.		

- 12 Napló 1978. 213. p.
13 Napló 1978. 214. p.
14 Napló 1978. 232. p.
15 Napló 1978. 240. p.
16 Napló 1978. 240. p.
17 Napló 1978. 281. p.
18 Napló 1978. 281. p.
19 Napló 1978. 282. p.
20 Napló 1978. 325. p.
21 Napló 1978. 326. p.
22 Napló 1978. 328. p.
23 Napló 1978. 329. p.
24 Napló 1978. 332. p.
25 Napló 1978. 477. p.
26 Napló 1978. 529–530. p.
27 Napló 1978. 577. p.
28 Napló 1978. 627. p.
29 Napló 1978. 628. p.
30 Napló 1978. 654. p.
31 Napló 1978. 654. p.
32 Napló 1978. 683. p.
33 Napló 1978. 683. p.
34 Napló 1978. 699. p.
35 Napló 1978. 700. p.
36 Napló 1978. 701. p.
37 Napló 1978. 701. p.
38 Napló 1978. 701. p.
39 Napló 1978. 706. p.
40 Napló 1978. 737. p.
41 Napló 1978. 814. p.
42 Napló 1978. 836. p.
43 Napló 1978. 841. p.
44 Napló 1978. 842. p.
45 Napló 1978. 853. p.
46 Napló 1978. 862. p.
47 Napló 1978. 875. p.
48 Napló 1978. 878. p.
49 Napló 1978. 879. p.
50 Napló 1978. 908. p.
51 Napló 1978. 937. p.
52 Napló 1978. 1000. p.
53 Napló 1978. 1001. p.
54 Napló 1978. 1009. p.
55 Napló 1978. 1009. p.
56 Napló 1978. 1009. p.
57 Napló 1978. 1023. p.
58 Napló 1978. 1045. p.
59 Napló 1978. 1050. p.
60 Napló 1978. 1071. p.
61 Napló 1978. 1082. p.
62 Napló 1978. 1083. p.
63 Napló 1978. 1107. p.
64 Napló 1978. 1108. p.
65 Napló 1978. 1146. p.
66 Napló 1978. 1189. p.
67 Napló 1978. 1191. p.
68 Napló 1978. 1194. p.
69 Napló 1978. 1195. p.
70 Napló 1978. 1199. p.
71 Napló 1978. 1207. p.
72 Napló 1978. 1353. p.
73 Napló 1978. 1354. p.
74 Napló 1978. 1354. p.
75 Napló 1978. 1355. p.
76 Ahogy pl. Gazda István tudománytörténész felvette több publikációjában: a malária kórképe sem kizárható [– a szerk.].
77 Csorba III. 1461–1462. p.

Az intellektuális tőke értékteremtő szerepe a felsőoktatásban

(Bevezetés) Az oktatás jelentős mértékben hozzájárul a nemzet gazdasági fejlődéséhez, legyen az akár fejlődő, akár fejlett. Az egyik legfontosabb erőforrás a gazdaság fejlődése szempontjából a humán tőke, vagyis a nemzeti munkaerő. Minőségi oktatás szükséges ahhoz, hogy biztosítsa a produktív munkaerőt, amely tartósan elvezet egy nemzet fenntartható gazdasági növekedéséhez és a jóléti társadalomhoz (Zvarikova és Majerova, 2013). Mankiw et al. (1992) szerint a humán tőkébe való beruházás vezethet egy igazán produktív munkaerő kialakulásához (Thoppan et al., 2019).

A nem tárgyiasult erőforrások mérése és szervezeti irányításba történő beemelése napjaink menedzsmentirodalmának egyik legtöbbet tárgyalt témaköre, amely intenzíven foglalkoztatja a szervezetek/intézmények vezetése iránt érdeklődőket. A téma gyakorlati relevanciájáról erősen megoszlanak a vélemények, az azonban kétségtelen, hogy az intellektuális tőke versenyképességben és a vállalati, vagy akár tovább gondolva a felsőoktatási intézményi értékteremtésben betöltött szerepének vizsgálata a mai közgazdaságtani és vezetéstudományi kutatások egyik legnépszerűbb területe. Jelen irodalmi áttekintő a szervezeti/intézményi értékteremtésben megfigyelhető változásokból kiindulva részletesen foglalkozik az intellektuális tőke tudatos, eredményes és hatékony irányításának, fejlesztésének szükségességével, mely elképzelhetetlen a menedzsment tárgyát képező erőforrásokról szóló valós és megbízható információk nélkül.

(Erőforrás-alapú szemlélet) Az elmúlt 25 évben az erőforrás-alapú szemlélet kimagasló figyelmet kapott az irodalomban. Tanulmányok sora fektette le a szemlélet intellektuális alapjait, amely a heterogén vállalatok eltérő erőforrás készletére helyezte a hangsúlyt, és arra a kérdésre kereste a választ, hogy egyes vállalatok miért képesek folyamatosan túlteljesíteni másokat. Az erőforrás-alapú gondolkodás alapjai többek között a ricardói közgazdaságtanban, Penrose (1959) vállalati növekedési elméletében, Selznik (1957) megkülönböztető kompetencia kutatásaiban gyökereznek, és itt említhető még meg Rubin (1973) munkássága a vállalatok terjeszkedésére vonatkozóan.

A gazdasági növekedés kérdéseinek megfejtése az érték és jövedelemelosztás kérdéseire irányította Ricardo (1772–1823), Malthus (1766–1834) és Marx (1818–1882) figyelmét is. Ricardo szerint a közgazdaságtan célja az objektív jövedelemviszonyok meghatározása. Vizsgálataikat a kínálati oldalra helyezték, az árak meghatározásában a ráfordítások – elsősorban a munka – szerepét hangsúlyozták. A klasszikus közgazdászok értékelméletét ezért munkaérték-elméletnek nevezzük (Farkasné Fekete és Molnár, 2007).

Az erőforrások meghatározásával és tipizálásával számos kutató megpróbálkozott (többek között Wernerfelt, 1984; Barney, 1999; Mahoney és Pandian, 1992; Hamel és Prahalad, 1994; Kapás, 1999; Guth és Vasa, 2003; Magda és Vasa, 2012), azonban elmondható, hogy mint az erőforrás-alapú nézet egész területén, ez is egy olyan fogalom, ahol meglehetősen nagy terminológiai zűrzavar uralkodik. Az előny potenciális forrására utalnak úgy, mint „erőforrásra”, „kompetenciákra”, „képességekre”, „dinamikus képességekre”, „eszközökre”, „tevékenységekre”, „aszimmetriára” vagy „tudásra” aszerint, ahogy az egyes szerzők megközelítik az erőforrást, és amely az egyes tanulmányoknak értéket ad (Kapás, 1999; Barney és Arkan, 2001).

A neoklasszikus szemlélet az erőforrások körét jelentősen beszűkítve, a földet, a munkát és a tőkét sorolta ebbe a körbe. Penrose (1959) túllépve ezen a szemléleten a vállalatot termelő erőforrások együttesének tekintette, ezzel lényegesen kibővítette az erőforrások értelmezését. A későbbiekben számos szerző különböző szempont szerint csoportosította az erőforrásokat, amelyeket az eltérő értelmezések is befolyásoltak. A terminológiai zűrzavarból adódóan egyes szerzők különbséget tettek az erőforrás és képesség között (Teece et al., 1997; Grant, 1991; Amit és Schoemaker, 1993), míg mások a képességet is az erőforrások közé sorolták (Barney, 1991; Peteraf, 1993; Black és Boal, 1994.) (Kapás, 1999). Amit és Schoemaker (1993) például az erőforrások fogalmát erőforrásokra és képességekre bontotta. Értelmezésükben az erőforrások forgalomképesek és nem specifikusak a vállalat számára (pl. know-how, pénzügyi és fizikai eszközök, humán tőke), míg a képességek vállalat-specifikusak és lehetővé teszik az erőforrások kihasználását.

(Penrose elmélete) Az erőforrás-alapú nézet megalkotójának Edith Penrose (1959) tekinthető, aki felismerte az erőforrások fontosságát a vállalatok versenypozíciója szempontjából. Könyvében, a „Vállalati növekedés elméletében” (The Theory of the Growth of the Firm) úgy látja a vállalatot, mint felcserélhető erőforrások együttesét, amelyet a vállalat egy adminisztratív keretben szervez. Érvéle szerint ezek az erőforrások olyan mértékig járulnak hozzá a vállalatok versenypozíciójához, ameddig a vállalatok kiaknázzák őket oly módon, hogy a potenciálisan értékes szolgáltatásokat elérhetővé tegyék a vállalat számára. Felismerte az egyéni magatartás és a tanulás fontosságát, és a menedzseri korlátokat úgy azonosította, mint a vállalati növekedés egyik fő korlátját.

Penrose kétféle tudást különböztet meg: „objektív” ismeret és tapasztalat. Az objektív ismeret „egyéntől vagy csoporttól független” és „mindenki számára egyenlő feltételekkel elsajátítható”. A második tudásformát „tapasztalatnak” nevezi. A tapasztalat, csakúgy, mint az objektív tudás növeli az anyagi és emberi erőforrások felhasználásának produktivitását, de nem tudja továbbítani azt. Penrose szerint „A tapasztalat önmagában soha nem adható át; egy változást idéz elő – gyakran csak pici változást – az egyénekben és nem választható el tőlük” (Pitelis és Wahl, 1998).

(Kompetencia) A szervezeti struktúra meghatározza a szervezeti tanulást. A kompetenciák a szervezeten belül fejlődnek ki, és nem redukálhatóak kizárólag az egyéni képességekre. Az egyének közötti interakciók is lényegesek, amit pedig a szervezet hordoz. A rossz szervezeti struktúra lehetetlenné teszi a szervezeti tanulást, az új kompetenciák kifejlesztését (Kapás, 1999).

Az érzelem és a figyelem növekvő jelentőségét alaposan meg kell fontolni mind a piaci működés, mind a szervezeti magatartás szempontjából. Az érzelmek egy bizonyos csoportja kompetencia követelmények formájában jelenik meg, és fontos tényezőkké válnak a munkaerő-piaci folyamatok vagy a vállalati funkciók, például a teljesítményértékelések szempontjából (Fekete Farkas és Török, 2011).

A felsőoktatásban további vizsgálatokat igényel Teece, Pisano és Shuen (1997) dinamikus képességek-elmélete, amely arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan tud egy vállalat vagy egy intézmény gyorsan változó környezetben kompetenciákat kiépíteni és integrálni. Kapás (1999) szerint az erőforrásalapú vállalatelmélet gyakorlati és elméleti hatásai is jelentősek. Az egyik lehetőség a problémák megoldására az evolúciós közgazdaságtan felé történő határozott nyitás. Ezt az igényt támasztja alá az a tény, hogy mind az evolúciós, mind az erőforrás-alapú elméletek kiindulópontja a vállalatok/intézmények heterogenitásának elismerése.

(Az intellektuális tőke fogalmi köre) A tőke szó közvetlenül a latin capitale szóból származik, a caput főnévnek megfelelő jelző, jelentése fej. Eredetileg az adósság fő részére utal, a kamattól megkülönböztetve. Az évszázadok során a szó jelentése bővült, a kamatozó pénzüsségeket tőkének tekintették, de mindenféle egyéb vagyongyűjtemény tőkének minősült, össze lehetett kapcsolni őket a kamatozás megtestesítőjeként - vagyis „munkahelyi pénzként” (Andriessen, 2004).

Számos kutatás bizonyítja, hogy mára nem elsősorban a hagyományos erőforrások (mint például a gépek, eszközök, termelő berendezések vagy a pénzügyi erőforrások önmagukban) jelentik a legértékesebb termelési tényezőt, hanem a gyakran intellektuális tőkének nevezett, nem tárgyasult erőforrások (mint például az emberi erőforrás, a partnerkapcsolatok, a márka és a hatékony szervezeti struktúra) kerülnek előtérbe. Ez utóbbi, nem tárgyasult tényezők tudatos menedzsmentje azonban korántsem egyszerű feladat (Harangozó, 2012).

Megállapítható, hogy a téma népszerűsége ellenére a gyakorlatban nem alakult ki egységes elnevezés és meghatározás az intellektuális tőkének is nevezett nem tárgyasult stratégiai erőforrásokra vonatkozóan. Sokan sokféleképpen nevezik és definiálják is a fogalmat. A menedzsment-szakirodalomban legtöbbször azokat az erőforrásokat értik intellektuális tőke alatt, amelyek nem rendelkeznek materiális-fizikai, illetve pénzbeli megjelenési formával, azonban értékesek a vállalat számára. Gu és Lev mindehhez – a kontextus szerepét hangsúlyozva – hozzáteszi, hogy a nem tárgyasult erőforrások önmagukban nem feltétlenül hordoznak értéket, hanem azáltal válnak azzá, hogy részt vesznek a vállalat értékteremtő folyamataiban. A szerzők a kutatás-fejlesztést (K+F), a marketing- és reklámtevékenységet, valamint a vállalat HR- és IT-gyakorlatát tekintik a nem tárgyasult értékek legfontosabb okozóinak (Gu és Lev, 2001). Egy másik meghatározás szerint az intellektuális tőkét a vállalat azon eszközei jelentik, amelyek a tudásra épülnek. Ez a megközelítés azokat a szervezeti (belső) jellemzőket emeli ki, mint az alkalmazottak tudása és tapasztalata, a szervezeti folyamatok vagy az információs rendszer.

A külső tényezők közül a márkaérték és a vevői bizalom kap hangsúlyt (Brennan és Connell, 2000). A fentihez hasonló definíciót ad Pfeil is, amikor az intellektuális tőkét – elsősorban Edvinsson és Sullivan munkáira építve – olyan tudásként definiálja, amely értéké alakítható (Pfeil, 2004). Az Európai Unió Bizottsága által támogatott *RICARDIS* nevű kutatás, amely a tudástőke szerepét kutatóorientált kis- és középvállalatokban vizsgálta, az intellektuális tőkét a szervezet humán, szervezeti és kapcsolati tőkéjeként és az ezekkel kapcsolatos tevékenységek kombinációjaként definiálja (RICARDIS, 2005). Végül, de nem utolsósorban Kaplan és Norton – a kiegyensúlyozott stratégiai mutatószámrendszer két atyja – a nem tárgyasult erőforrásokat az alkalmazottak vevői szükségletek kielégítésére vonatkozó képességeinek összességékként definiálja. Megközelítésükben a szellemi tőkét emberi (képességek, tehetség), információs (információrendszerek, tudásalkalmazások, infrastruktúra) és szervezeti tőkeelemek (kultúra, vezetés, összehangolás, teammunka) formájában megjelenő tudásként értelmezhetjük, amely azért létezik a szervezetben, hogy a szervezet számára megkülönböztető (stratégiai) előnyt hozzon létre (Kaplan és Norton, 2005).

Mivel a fenti definíciók túl általánosak ahhoz, hogy a gyakorlati életben alkalmazzuk őket, több kutatás az intellektuális tőke tartalmi meghatározását annak összetevőinek felsorolása és leírása révén valósítja meg.

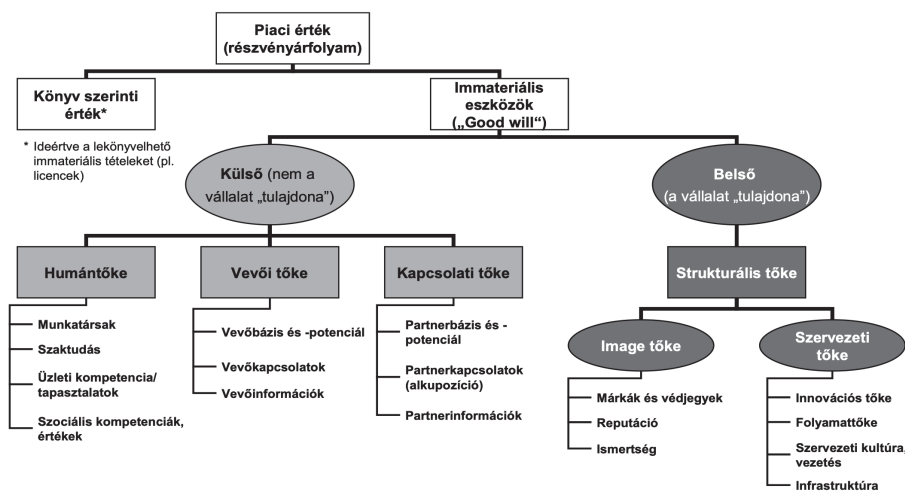
Egyik legismertebb ilyen meghatározás Sveiby kategorizálása, amelyben a szerző az intellektuális tőke alapvető elemeit a következő három csoportba sorolta (Sveiby, 2001a, 2001b):

Humán tőke. Az alkalmazottak tudását, képességeit és kompetenciáit tartalmazza. A humán tőke tehát szorosan kapcsolódik az emberhez: a munkatársak belépésével érzéki, távozásuk esetén pedig elvész a szervezet számára.

Strukturális tőke (belső szerkezet). Ide tartoznak pl. a szervezeti folyamatok, rutinok, működési modellek, informatikai és információrendszerek, de maga a vállalati kultúra is. E tényezőket szintén az alkalmazottak hozzák létre, és rendszerint a vállalatok birtokolják azokat. A belső szerkezet és az emberek együttesen alkotják a szervezetet.

Kapcsolati tőke (külső szerkezet). A külső szerkezet az ügyfelekkel és a beszállítókkal kialakított kapcsolatokat és azok minőségét ragadja meg, de magában foglalja a márkanévet, a védjegyeket, valamint a vállalat hírnevét és arculatát is. Noha a meghatározások sora még folytatható lenne, az alapvető képességek és az erőforrás-alapú elméletek szemszögéből vizsgálva intellektuális tőke alatt összességében a szervezet materiális megjelenési formával nem rendelkező erőforrásait érthetjük, amelyek részt vesznek az értékteremtésben, és valamilyen módon kapcsolódnak a tudáshoz. A szellemi tőke tehát értékke (vagy stratégiai szempontból alapvető képességgé) konvertálható tudásnak tekinthető, amely szorosan kapcsolódik a szervezetben résztvevőkhöz (humán tőke), folyamataihoz és struktúrájához (strukturális tőke), valamint a vevői, illetve beszerzési piacokkal való kapcsolatához (kapcsolati tőke).

Az intellektuális tőke gyakorlatban is alkalmazható értelmezését mutatja be az alábbi ábra.

1. ábra. Az érték és a nem tárgyasult stratégiai erőforrások legfontosabb összetevői (Stoi, 2003)

A fenti ábra átfogó képet ad az intellektuális tőke elemeiről, valamint jól szemlélteti a tudástőke menedzsmentje kapcsán fennálló teljesítménymérési, illetve számviteli kihívást: Hogyan mérjük és kövessük nyomon rendszeresen az intellektuális tőke által történő értékteremtést, illetve a tudástőke értékének alakulását, ha a számviteli rendszerekből meglehetősen kevés olyan információ nyerhető ki a nem tárgyasult erőforrásokra vonatkozóan, amely jövőorientált vezetői döntéstámogatásra alkalmas.

Tehát megállapítható, hogy akár egy felsőoktatási intézményben, akár egy szervezetben, a megfelelő információs rendszer nélkül nehezen hozható létre a tudásra épülő intellektuális tőke.

A tanulmányokba való idő- és pénzbefektetést nevezik humántőke befektetésnek (Farkasné Fekete és Molnár, 2007).

A tudás létrehozásában és terjesztésében részt vevő entitásokként a felsőoktatási intézmények egyre többet vállalnak egyfajta vállalkozói szerepből, beleértve a hálózatépítést és a nemzetközi együttműködést, és egyre inkább a fenntarthatóság és a társadalmi változás kritikus kérdéseit tartják szem előtt (Fronidzi et. al, 2019).

Számos felsőoktatási intézmény kezdte el beépíteni intézményi struktúrájába a fenntartható fejlődés gyakorlatait és a fenntarthatóságot értékelő eszközök széles tárházát fejlesztette ki annak érdekében, hogy támogassa az intézményeket azok rendszeres mérési, ellenőrzési, benchmarking és kommunikációs törekvéseiben (Findler et. al, 2018).

A jövőbeni kutatási lehetőségek kiaknázzhatóak olyan tanulmányok létrehozásával, melyek a humán tőkére koncentrálnak.

Célszerű lenne a felsőoktatási intézményekben az intellektuális tőkével kapcsolatos szűkös ismeretek elmélyítése is, szembeállítva a fenntartói és hallgatói elképzeléseket az ezen tudásintézményben zajló különböző tevékenységekkel kapcsolatban. Az ilyen típusú tudásintézmények azok, amelyek jelentős szerepet játszanak a proaktív polgárok oktatásában a fenntartható fejlődés és az életminőség tekintetében, egyértelmű társadalmi elképzelés mellett (Matos Pedro et al., 2020).

(Az intellektuális tőke mérése) A szervezetekben és környezetükben lezajló folyamatokat (pl. a vállalatok piaci és könyv szerinti értéke között fennálló egyre növekvő eltérés, az intellektuális tőkebefektetések mértékének fokozódása, számos tudásmenedzsmenttel foglalkozó empirikus kutatás eredményei stb.) figyelembe véve belátható, hogy napjaink szervezeteiben a nem tárgyiasult erőforrások az értékteremtés egyik legfontosabb forrásai. Tudatos, eredményes és hatékony mérésük és fejlesztésük, valamint a szervezeti irányításba történő beemelésük ezért sok esetben a versenyképesség megszerzésének, illetve megtartásának alapfeltételei. Ahhoz azonban, hogy bármely erőforrást hatékonyan tudjunk menedzselni, az első lépést az adott erőforrás számbavétele, jelenlegi helyzetének felmérése, valamint a kapott eredmény és a várható jövőbeli tendenciák összevetése jelenti, mely igaz az intellektuális tőke kapcsán is.

(Scorecard, mint a mérhető szellemi tőke eszköze) A nem tárgyiasult eszközök értéktérítésben betöltött kiemelkedő szerepe következtében, valamint a számviteli információk hiánya miatt a menedzsment szakirodalomban többféle irányítási eszköz is megjelent az intellektuális tőke számbavétele kapcsán. Ezeket Sveiby széles körben elterjedt kategorizálása szerint az alábbi négy fő csoportba sorolhatjuk a mérés mögöttes módszertana alapján (Sveiby, 2002):

- közvetlen szellemi tőke (Direct Intellectual Capital – DIC) módszerek a szellemi tőkét elemekre bontják, és az egyes részeket külön-külön értékelik monetáris szemléletben;
- piaci kapitalizáción alapuló (Market Capitalization Methods – MCM) módszerek az intellektuális tőkét a vállalat piaci értéke és könyv szerinti értéke közötti különbségként határozzák meg;
- az eszközmegtérülési (Return on Assets – ROA) modellek a vállalat átlagos adózás előtti jövedelmét elosztják a tárgyiasult eszközök átlagos értékével, majd az iparági átlag felett elért hozam tőkésítése révén megbecsülik a szellemi tőke értékét;

• a kimutatás alapú, ún. scorecard-típusú rendszerek (Scorecard Methods – SC) az egyes szellemi javak állományának leírására külön mutatókat határoznak meg, amelyek segítségével bemutatják a szellemi javak állományát és annak változását is. Az ide tartozó modellek jellemzője, hogy nem elsődleges céljuk a pénzbeli érték meghatározása. E módszerek közös jellemzője tehát, hogy nem törekszenek az intellektuális tőke és egyes elemeinek mindenképpen pénzben történő kifejezésére, hanem a vállalat szellemi tőkáját különböző mutatók segítségével számszerűsítik. Céljuk a pénzbeli értékelés helyett jóval inkább:

- a szellemi tőke változásának nyomon követése, strukturált formában történő bemutatása;
- a nem tárgyasult erőforrások hatékonyabb szervezeti felhasználása és menedzselése;
- a rendelkezésükre álló emberi, strukturális és információs erőforrások mozgósítása;
- a stratégia szempontjából kritikus tudáselemek azonosítása;
- a szervezeti tudásmenedzsment, illetve a szükséges immateriális eszközök és képességek kifejlesztése;
- a versenyképesség növelése és az értékteremtés ok-okozati logika mentén történő támogatása (Harangozó, 2007).

Ittner és Larcker empirikus tanulmányában azt állítja a szerzőpáros, hogy a nem pénzügyi jellegű mutatók helytelen használatából származó károk akár az általuk elérhető hasznokat is felülmúlhatják. A szerzők a nem tárgyasult erőforrások mérését célzó menedzsmenteszközök gyakorlati megvalósulását vizsgálva a következő négy fő problémát azonosítják (Ittner és Larcker, 2004):

- a mutatók és a stratégia összekapcsolásának hiánya;
- az ok-okozati összefüggések megerősítésének elmulasztása;
- a helyes teljesítménycélok kijelölésének elmulasztása;
- a statisztikai érvényességet és megbízhatóságot nélkülöző helytelen mérés.

Látható tehát, hogy az intellektuális tőke mérése nem könnyű feladat. Mindazonáltal az immateriális erőforrások szervezeti értékteremtésben betöltött szerepe miatt menedzselésük, ezáltal pedig mérésük is elengedhetetlen.

2001-ben Becker, Huselid és Ulrich bevezették a HR scorecardot. A balanced scorecard* négy nézőpontjának alkalmazásával (pénzügyek, vevők, működési folyamatok és tanulás-fejlődés), a HR scorecard olyan eszközzé vált, amely összeköti az embereket a stratégiával és a teljesítménnyel.

A szerzők azt írják, hogy a HR-menedzserek a leghatékonyabb cselekvésre képesek, hogy stratégiai hozzájárulásukat adják egy olyan mérési rendszer kifejlesztéséhez, amely meggyőzően mutatja az emberi erőforrások üzleti teljesítményre gyakorolt hatását (Becker et al., 2001), ok-okozati összefüggés van az emberek és tevékenységeik között. A stratégiai célok lehetővé teszik számunkra, hogy megértsük, hogyan hoz létre az intellektuális tőke egyfajta értéket (Marr, 2005).

(Összegzés és konklúzió) Egy felsőoktatási intézmény keretei között gondolkodva nem szabad figyelmen kívül hagynunk a funkcionális területek közötti együttműködés és a vezetői információk rendelkezésre állásának szükségességét. Egy rektor számára kockázatot jelent az a tény, hogy hiába rendelkezik az intézmény a legjobb munkaerőforrással,

* A *balanced scorecard* (rövidítve: BSC) egy stratégiai vezetési eszköz (keretrendszer). Magyarul a kiegyensúlyozott stratégiai mutatószám-rendszer elnevezés fedti le, ám a hazai gyakorlatban is az angol elnevezés használatos. Jelentősége a stratégiai irányítás és a kontroll összekapcsolásában áll, melynek során a pénzügyi mellett más nézőpontok, és nem pénzügyi mutatószámok is megjelennek. Az eszköz egyszerűsége, áttekinthetősége és lényegi vezetési problémára adott válaszai által vált kimagaslóan népszerűvé.

vagy legértékesebb tudású hallgatókkal a felsőoktatási intézményközi versenyben, ha nem megfelelően bánnak velük, értékteremtésről és stratégiai előnyről is kisebb eséllyel beszélhetünk. Hiszen: mi biztosítja, hogy a „vagyon”, vagyis a hallgató vagy a munkatárs reggel ismét visszatér munkahelyére? Mi a garancia arra, hogy motivált lesz a stratégia megvalósításában? Mit tehetünk ezért intézményvezetőként? Fontos kérdések, ha stratégiai előnyünket ritka, értékes, nem helyettesíthető és nem másolható erőforrásokra építjük. Az alapvető képességek menedzsmentje nem egyszerű feladat, egyszerre dinamikus és statikus, valamint „hard” és „soft”, azaz egyszerre jár az alapvető képességek nyomán követésével, valamint a tudást nagyrészt hordozó munkatársak és hallgatók tudatos irányításával, ideértve a motivációt, a szervezeti kultúrát, a vezetési stílust, vagy éppen a kommunikációt is.

Az intellektuális tőke akkor válik értékke, amikor a felsőoktatási intézmény vezetője tudja, melyek a legfontosabb és valóban egyedi erőforrások – kik a kulcs tudáshordozók (key knowledge carrier) – a szervezetben, és képes is ezeket hatékonyan mozgósítani. Egy felsőoktatási intézmény vezetője akkor lesz menedzser szemléletű irányító, ha a rendelkezésére álló humán erőforrásokat elsősorban azokra a feladatokra koncentrálna, ahol a résztvevők a leginkább tudják kamatoztatni meglévő tudásukat.

A felsőoktatási intézményben a siker attól függ, hogy az emberek képesek-e alkalmazkodni a gyors ritmushoz a modern stratégiák asszimilálása mentén. A legfontosabb elvárható változás a felsőoktatásban és különösen a felsőoktatási intézményekben az ember értékének figyelembevétele: az emberek hozzáállásának, értékeinek, meggyőzésének és érzéseinek minőségének javulása.

IRODALOMJEGYZÉK

- Amit, R., Schoemaker, P. J. (1993): Strategic Assets and Organizational Rent, *Strategic Management Journal*, 14: pp. 33–46.
- Andriessen, D. (2004): Making Sense of Intellectual Capital: Designing a Method for the Valuation of Intangibles ISBN: 0-7506-7774-0: p. 60.
- Barney, J. B. (1991): Firm Resourced and Sustained Competitive Advantage, *Journal of Management*, 17 (1): pp. 99–120.
- Barney, J. B. (1999): How a Firm’s Capabilities Affect Boundary Decisions. *Sloan Management Review*, 40: pp. 137–145.
- Barney, J. B., Arian, A. M. (2001): The Resource-Based View: Origins and Implications, in Blackwell Handbook of Strategic Management, Malden, M.A.: Blackwell Publisher Inc.: pp. 124–188.
- B. E. Becker, M. A. Huselid, and D. Ulrich (2001): The HR Scorecard. Boston: Harvard Business School Press
- Black, J. A., Boal, B. B. (1994): Strategic Resources: Traits, Configurations and Path to Sustainable Competitive Advantage, *Strategic Management Journal*, 15: pp.131–148.
- Brennan, N., Connell, B. (2000): Intellectual Capital: current issues and policy implications. *Journal of Intellectual Capital*, Vol. 1, No. 3,; pp. 206–240.
- C. N. Pitelis, M. W. Wahl (1998): Edith Penrose: Pioneer of Stakeholder Theory Long Range Planning Vol. 31.
- M. Fekete Farkas, L. Gábor Török (2011): Knowledge workers, competencies, virtuality and management. *Polish Journal of Management Studies* Vol.4.
- Farkasné Fekete M., Molnár J. (2007): Mikroökonomia. Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar Debrecen, 2007. ISBN 978-963-9732-59-9: p. 221.
- Findler, F.; Schönherr, N.; Lozano, R.; Stacherl, B. (2018): Assessing the Impacts of Higher Education Institutions on Sustainable Development-an Analysis of Tools and Indicators. *Sustainability*: p. 11., 59.
- Fronzizi, R.; Fantauzzi, C.; Colasanti, N.; Fiorani, G. (2019): The Evaluation of Universities’ Third Mission and Intellectual Capital: Theoretical Analysis and Application to Italy. *Sustainability*: p. 11., 3455.

- Grant, R. M. (1991): The Resource-Based Theory of Competitive Advantage: Implication for Strategy Formulation, *California Management Review*, Spring: pp. 114–133.
- Gu, F., Lev, B. (2001): Intangible assets – measurement, drivers, usefulness. Boston University and New York University
- Guth, L., Vasa, L. (2003): Factors of household economics which influence the competitiveness of the family farms in Hungary. *Annals of The Polish Association of Agricultural And Agribusiness Economists* 5 (6) pp. 19–23.
- Harangozó T. (2012): Az erőforrás-alapú megközelítés a gyakorlatban – Az intellektuális tőke, mint alapvető képesség forrása? *Vezetéstudomány*, XLIII. évf. 2012. 7-8. szám: pp. 57–67.
- Harangozó T. (2007): Az intellektuális tőke mérése és ennek lehetséges magatartási vonatkozásai. *Vezetéstudomány*, XXXVIII. évf. 2007. 12. szám: p. 34.
- Ittner, C., Larcker, D.F. (2004): A nem pénzügyi jellegű teljesítménymérés hiányosságai. *Harvard Business Manager*, június: pp. 16–23.
- Kapás J. (1999): Egy új vállalatelmélet: erőforrás-alapú megközelítés – Összefoglalás és diagnózis. *Vezetéstudomány*, 30 (2): pp. 35–43.
- Kaplan, R.S., Norton, D.P. (2005): Stratégiai térképek. Hogyan alakulnak át az immateriális javak pénzügyi eredménnyé? Budapest: Panem Kiadó
- Magda, R., Vasa, L. (2012). Economic aspects of natural resources and land usage. *Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis-Oeconomica* 69 pp. 57–66.
- Mahoney, J. T., Pandian, J. R. (1992): The Resource-Based View Within the Conversation of Strategic Management, *Strategic Management Journal*, 13: pp. 363–380.
- Mankiw, N. G., Romer, D., Weil, D. N. (1992): A contribution to the empirics of economic growth, *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2): pp. 407–437. DOI: 10.2307/2118477
- Marr, B. (2005): Perspectives on Intellectual Capital ISBN: 0-7506-7799-6: p. 150.
- E. de Matos Pedro, J. Leitaó and H. Alves (2020): Bridging Intellectual Capital, Sustainable Development and Quality of Life in Higher Education Institutions Sustainability
- Penrose, E. T. (1959): *The Theory of the Growth of the Firm* (1995 ed.). New York: John Wiley and Sons
- Peteraf, M. A. (1993): The Cornerstones of Competitive Advantage: A Resource-Based View, *Strategic Management Journal*, 14: pp. 179–191.
- Rubin (1973): The Expansion of Firms, *Journal of Political Economy*, 81 (4): pp. 936–949.
- Selznik (1957): *Leadership in Administration: a Sociological Interpretation*, New York: Harper & Row
- Pfeil, O.P. (2004): Earnings from Intellectual Capital as a Driver of Shareholder Value. Haupt Verlag AG, Bern
- RICARDIS (2005): Reporting Intellectual Capital to Augment Research, Development and Innovation in SMEs. End-Report, Introduction & Part 1, Version July 15 th
- Stoi, R. (2003). Management und Controlling von Intangibles auf Basis der immateriellen Werttreiber des Unternehmens. in Horváth, P. – Möller, K. (szerk.): *Intangibles in der Unternehmenssteuerung*, Verlag Franz Vahlen, München: pp. 187–202.
- Sveiby, K. E. (2001a): A knowledge-based theory of the firm to guide in strategy formulation. *Journal of Intellectual Capital*, Vol. 2, No. 4: pp. 344–358.
- Sveiby, K. E. (2001b): Szervezetek új gazdagsága: a menedzselt tudás. KJK-Kerszöv, Budapest
- Sveiby, K. E. (2002): Methods for Measuring Intangible Assets. <http://www.sveiby.com/Portals/0/articles/IntangibleMethods.htm>
- Teece, D. J., Pisano, G. P., Shuen, A. (1997): Dynamic Capabilities and Strategic Management, *Strategic Management Journal*, 18: pp. 509–533.
- J. J. Thoppan, V. Victor, R.J. Nathan, M. Fekete-Farkas (2019): The Worrying Trend of Non-Performing Loans in Higher Education, *Forum Scientiae Oeconomia* Volume 7 No. 3 DOI: 10.23762/FSO_VOL7_NO3_5
- Wernerfelt, B. (1984): A Resource-Based View of the Firm, *Strategic Management Journal*, 5 (2): pp. 171–180.
- Zvarikova, K., Majerova, J. (2013), Financial literacy in the Slovak Republic, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 110: pp. 1106–1115. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.957>

A vörösbegy és az ökörsem a néphagyományban

A vörösbegy (*Erithacus rubecula*) mindössze 14 cm, az ökörsem (*Troglodytes troglodytes*) 9 cm, Európa legkisebb madara. Ennek ellenére az apró énekesmadarak közül viszonylag jól számon vannak tartva az európai népek állatismeretében, az angol hagyományban különösen jelentősek. Még egyes tulajdonságaik eredetét magyarázó, alább említendő mesék főszereplőiként is megjelennek. A *vörösbegy* és *ökörsem* elnevezéseket, illetve e madarak egyéb neveit Kiss Jenő tárgyalta (1984: 279, 253–255). Az *ökörsem* elnevezés onnan ered, hogy e madárka akkora csak, mint az ökör szemé, és alakja hasonlít is hozzá. A *vörösbegy* nevét narancsvörös mellének köszönheti. Az ökörsem megnevezése néhány nyelvjárásban kicsinyítő-becéző képzővel szokásos (*ökörsemke*, *ökörsemecske*, ÚMTsz. 4: 232). A moldvai magyarban a neve *bikaszem* és *fateű* (MMTnySz. I/1: 93, I/1: 249, II: 274).

Az ökörsem állandó madár ugyan, de télen kóborol. A vörösbegy vonuló madár, de ritkábban télen is, főleg enyhébb teleken megjelenhet. Mindkét madár elsősorban rovarévo, a bokros helyeket különösen kedvelik, a síkvidéktől a hegyekig mindenütt előfordulnak. A vörösbegy táplálékát keresve jellegzetesen bókolgat, hajlong. Énekük is jellegzetes.

Babus Jolán Lónyáról (egykor Bereg vármegye) jegyezte fel a következőket. „Az erdőn, kertben élő kis *ökörsem*ről érdekes történeteket tudnak: Egyszer a madarak azon versengtek, hogy ki legyen közöttük a király. Megállapodtak abban, hogy az lesz a királyuk, aki legmagasabbra tud repülni. Verseny előtt az ökörsem észrevétlenül felült a sas hátára, s mikor az már nem bírt magasabbra szállni, az ökörsem felrepült a hátáról magasra. Így ő lett a győztes, s azóta a madarak királya” (1976: 130–1).

Az ökörsemről ez a történet Európában a középkortól jól ismert (Hoffmann-Krayer 1941: 881, 883), s közölte már – többek között – Miskolczi Gáspár is (1983: 277), valamint felső-szigetközi gyűjtésében Kovács Antal is. Itt az ökörsem elnevezése *kirámadár*, *királmadár*, s olykor vele egy kategóriába sorolják a királykát (*Regulus regulus*) is. A történet helyi változata a következő. „Azír királmadár, mer amikor a madarak versenyt vittak, hogy ki tud magasabbra röpködni, mer hogy az lesz a madarak királya, akkor az ökörsem eebűtt a sasnak szárnya alája és amikor a sas már elfáradt, azt hitte, hogy ő röpkött legmagasabbra és nyert, akkor az ökörsem hirtelen fűvágott még föjjebb és ű lett a királ. A sas igen megharagudott rá meg a többi madár is, üldözni kezdték, s az ökörsem bebűjt egy egirlikba. Azt mondták a bagúnak, hogy vigyázzon rá. A bagú elálmosodott és azt találta ki, hogy csak az egyik szemével níz. A másikat becsukja. De egyszer az egyiket becsukta, a másikat elfelejtette kinyitni, így az ökörsem megszökött. Azóta is lenn bűjki a földön és el akar tűnni mindig, ha madarat lát” (Kovács 1986: 155, 1987: 80). A mesét, nyugat-európai variánsait pszichoanalitikus homológiákkal elemezte Róheim Géza, akinél a megfeleltetések: a repülés coitus, a sas az emberi test, az ökörsem penis (1930: 325–6).

A Felső-Szigetközben *barnabögvyike* vagy *rozsdásbögvy* ‘vörösbegy’ (Kovács 1986: 146, 1987: 71). A szintén igényes etnozoológiai gyűjtést végző Gub Jenő közlése szerint a Sóvidéken *kopottmadár*, *útszéji magevő*, *veresbögvy* ‘vörösbegy’. „Hasznos, jóféle kicsi madár, őszön émejen, tavaszon visszajő, kötözik” (Gub 1996: 64). Ugyanitt az ökörsemet is jól ismerik: „Fájjin kicsi virgoncmadár, úgy szökdösik a bokrok között, hogy alig lehet látni” (Gub 1996: 71).

Kovács Antal megjegyezte ezt is: „Elmondták, hogy ha az ökörsem bejön a házak közé, akkor rövidesen nagy hideg lesz” (1986: 155). Sinkovits Ferenc bácskai gyűjtésében kétféleképpen emlékezett meg az ökörsemről: „Ha télen jelenik meg, enyhébb napok következnek. – Ha nyáron jelenik meg, hűvösebb napok következnek” (1997: 60). A népi időjósítás nagy szakértője, Fehér Jenő a következőt közölte: „A vörösbegyéről az a népi hiedelem, ha magasan repül és közben sokat énekel, szép idő lesz” (1943: 52).

E. C. Brewer (1810–1897) sok kiadást megért angol filológiai és művelődéstörténeti kislexikonában a vörösbegyéről (*Robin Redbreast*) az áll, hogy az angol hagyomány szerint Jézusnak a Kálváriára vezető útján koronája töviseit csipegette ki, és Jézus vére színezte vörösre a begyét. Ez a hagyomány, melynek egy másik változata szerint a vörösbegy a kereszten Jézus töviseit csipegette ki, s ezért vére vörösre színezte a madár begyét, több európai nép folklórijából ismert (Hoffmann-Krayer 1936: 836).

Egy másik hagyomány szerint a vörösbegy a holtakat levéllel fedi be (1981: 955). Ugyancsak több európai népnek a Bibliát átfogalmazó folklórijából (például finn, lív, lett, litván, flamand és angol változatokból, Voigt, szerk., 1972: 271) ismert a következő, Jézus töviseinek kicsipegetését másképpen elbeszélő történet, amelynek lett változatának címe „Miért piros a vörösbegy fejcskéje és melle?”.

„Egyszer a kis Jézus édesanyjával, Szűz Máriával kiment fűvet szedni. Szűk hegyi ösvényen mentek. Az ösvény egyik oldalán meredek szakadék volt, a másikon sziklafal és tövises bozót húzódott. A gyermek lábacskájába tövis fúródott, úgyhogy nem bírt tovább menni.

Édesanyja leült egy köre, és megpróbálta a tövist kihúzni, de nem tudta, és a gyermek fájalmában sírt. Az édesanya sajnálta fiacskáját, és nagy könnyek hullottak szeméből. Egy kis madár, amely éppen ott szállt le egy bokorra, látta mindezt. Odaröppent, kedvesen csicsergett, nézte a bánatos anya szemét, és nézegette a gyermeket. A kis Jézus, amint a madárkát megpillantotta, felkacagott, és azt mondta:

– Ne sírj, anyácskám, a madárka segít rajtunk!

A madárka pedig mintha megértette volna a kicsi hívását, gyorsan ott termett, és a csőröcskéjével kihúzta a töskét. Közben Jézus lábacskájából két picinyke vércsepp hullott: az egyik a madárka fejére, a másik a mellére csöppent. A kis Jézusnak igen tetszett az így megszínesedett madárka, és így szólt:

– Kedves madárka, annak emlékére, hogy rajtam segítettél, te és utódaid mindig viseljétek ezeket a kis piros jeleket.

Így hát minden vörösbegy megszínesedett.” (Voigt, szerk., 1972: 74–75)

Miként a neves etnológus, Edmund Leach közölte Ralph Bulmerrel, új-zélandi kollégájával (1970: 1082), létezik olyan angol néphagyomány is, mely szerint a vörösbegy a Mindenható Isten kakasa, az ökörsem a tyúkjá (“the Robin Redbreast and the Wren are God Almighty’s Cock and Hen”). Az angolok egyébként becézett, nemenként eltérő keresztnévvel kedveskednek mindkét madárnak. *Jenny Wren* az ökörsem, *Robin Redbreast* pedig a vörösbegy. A *Jenny* kevésbé expliciten utal az illető madárfajra, mint a *Robin*. A *Robin* a *Robert* becézése, s lehet férfi és érdekes módon női keresztnév is. A francia néphagyományban is az ökörsem (*le troglodyte*) megnevezhető keresztnévvel is: *Bertrand* vagy *Robert* (Lévi-Strauss 1962: 266). A keresztnévből származó madárnevek egy archaikus gondolkodásmód (a madár a társadalom tagja, a madár családtag) képviselőinek is tekinthetők (Kicsi 2018).

Philippa Waring a vörösbegyre vonatkozó kivételesen gazdag angol néphitét ismertette többek között azt közölte, hogy megölése a kéz benuulását okozza, vagy a gazdának véres tejet ad a tehene (1986: 191; a véres tej mint büntetés motívumát német nyelvtel-

rületről Hoffmann-Krayer is említette, 1936: 835). Waring az ökörszemről azt írta, hogy egy régi hiedelem szerint tollai megvédenek a vízbefúlástól, ezért tengerészeknek és halászoknak gyűjtötték, árulták. Ezt a hiedelmet az váltotta fel, hogy megölése szerencsétlenséget okoz (1986: 261).

Az ökörszem különösen Walesben számított kitüntetett madárnak. Róheim Géza a bűnbak néprajzának elemzésekor megemlítette, hogy Walesben tilos a vörösbegy és az ökörszem megölése, és aki mégis így tesz, annak a néphit szerint leég a háza (“a robin and a wren must never be killed”, and “if you kill a wren your house will be burned down”, 1930: 324). Róheim mindezt egyes állatok időszakos irtásának kapcsán említette meg, külön elemezte az ökörszem irtását (1930: 322–7). A Waleshez néprajzilag is viszonylag közel álló Man szigetén volt szokásban karácsony előestéjén vagy reggelén az egyébként becsben tartott ökörszemre vadászni, a madarat megkövezni. Man szigetének lakói szerint az ökörszem tolla megvéd a hajótöréstől, s ezért a megkövezett ökörszemek tollait árulták is (1930: 322–3). Az ökörszemről (*Wren*) Brewer említett könyvében az áll, hogy az „ökörszemező napon” (*Wrenning Day* vagy *Saint Stephen's Day*, azaz István-nap, december 26.) a falusiak halálra kövezik, mégpedig Szent István, az első keresztény vértanú emlékére, akit megköveztek (Brewer 1981: 1205).

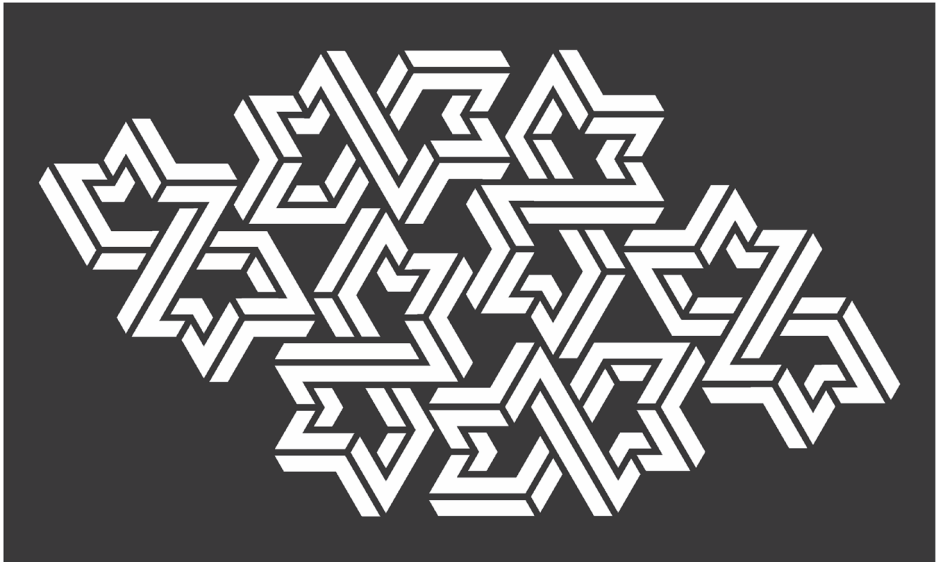
Míg a magyarban az ökörszemének mérete, a nyugati rétorománban a hüvelyknyi méret lett az ökörszem elnevezésének alapja. Ebben az újlatin nyelvjáráscsoportban az olasz *scricciolo* megfelelője *poliș* ‘ökörszem’, ami a latin *pollex* ‘hüvelyk’ folytatása (Redfern 1971: 69).

Végezetül különlegességgéppen megemlíthető, hogy az ökörszem Európában többféle gyógyszer alapanyaga volt (Hoffmann-Krayer 1941: 883). Így előfordul két XVII. századi magyar kézíratos orvosló receptben is: amelyik asszonyoknak elvész a teje, tollaitól megtisztított és megszáritott ökörszemet borban kell meginnia (Hoffmann, szerk., 1989: 455, M104. § és 1989: 465, N107. §).

IRODALOM

- Babus Jolán: Néprajzi tanulmányok a beregi Tiszahátról. Nyíregyháza 1976. (A Jósa András Múzeum Kiadványai 6.)
- Brewer, Ebenezer Cobham: Dictionary of Phrase and Fable. Ed. by Ivor H. Evans. New York: Harper & Row 1981.
- Bulmer, Ralph: “Which came the first, the chicken or the egg-head?” In: Jean Pouillon & Pierre Maranda, eds.: Échanges et communications. Mélanges offerts à Claude Lévi-Strauss à l’occasion de son 60ème anniversaire. The Hague and Paris: Mouton 1970: 1069–91.
- Fehér Jenő: Időjós állatok és növények. Bp.: Athenaeum 1943.
- Gub Jenő: Erdő-mező állatai a Sövidéken. Korond: Firtos Művelődési Egylet 1996.
- Hoffmann Gizella, szerk.: Medicusi és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Radvánszky Béla gyűjtéséből. Bp.: MTA Irodalomtudományi Intézete 1989.
- Hoffmann-Krayer, Eduard: “Rotkehlehen.” In: Hanns Bächtold-Stäubli & Eduard Hoffmann-Krayer, hrsg.: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Band 7: Pflügen–Signatur. Berlin & Leipzig: de Gruyter, Guttentag, Reimer, Trübner, Veit 1936: 835–7.
- : “Zaunkönig.” In: Hanns Bächtold-Stäubli & Eduard Hoffmann-Krayer, hrsg.: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Band 9: Waage–Zypresse. Nachträge. Berlin & Leipzig: de Gruyter, Guttentag, Reimer, Trübner, Veit 1941: 881–4.
- Kicsi Sándor András: „Keresztnévből származó madárnevek és a rejtett hangutánzás.” Magyar Nyelv 114(2018)2: 208–215.
- Kiss Jenő: Magyar madárnevek. (Az európai madarak elnevezései.) Bp.: Akadémiai 1984.

- Kovács Antal: „Népi állatnevek a Felső-Szigetköz falvaiban. Népi madárnevek.” In: Geccsényi Lajos et al., szerk.: Honismereti tanulmányok Győr–Sopron megyéből I. Győr: Hazafias Népfront 1986: 143–164.
- Kovács Antal: „Járok-kelek gyöngyharmaton...” Növény- és állatnevek a Felső-Szigetköz tájnyelvében. Mosonmagyaróvár: Hazafias Népfront városi bizottsága – Mosonmagyaróvári Múzeumbarátok Egylete 1987.
- Lévi-Strauss, Claude: *La Pensée sauvage*. Paris: Plon 1962.
- Miskolczi Gáspár: *Egy jeles Vad-Kert, Avagy az Oktalan Állatoknak (...) Históriaja (Lőtse, 1702)*. Szerk. Stirling János. Bp.: Magvető 1983.
- MMTnySz. Péntek János, szerk. *A moldvai magyar tájnyelv szótára I/1. A–K. 2016. I/2. L–Zs. 2017. II. Közmagyar – moldvai magyar rész A–Zs. 2018.* Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület.
- Redfern, James: *A Lexical Study of Raeto-Romance and Contiguous Italian Dialect Areas*. The Hague & Paris: Mouton 1971.
- Róheim Géza: *Animism, Magic and the Divine King*. London: Routledge & Kegan Paul 1930.
- Sinkovits Ferenc: *Bácskai magyar időjósítás. Csantavér népi meteorológiája*. Újvidék: Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság 1997.
- ÚMTsz. B. Lőrinczy Éva, szerk.: *Új magyar tájszótár*. Bp.: Akadémiai 1: A–D 1979, 2: E–J 1988, 3: K–M 1992, 4: N–S 2002, 5: Sz–Zs 2010.
- Voigt Vilmos, szerk.: *A Laima és a két anya. Lett népmesék*. Fordította Brodszky Erzsébet. Bp.: Európa 1972.
- Waring, Philippa: *The Dictionary of Omens & Superstitions*. Secaucus, N. J.: Chartwell 1986.

Jézus szerepe a zsidók és keresztények közti megbékélésben

Heller Ágnes 2000-ben megjelent „A zsidó Jézus feltámadása” című könyve 2019-ben újra kiadásra került. Ennek kapcsán született az alábbi recenzió. Mivel a könyv felveti a krisztológiai problematikát, ezért megpróbáltam a Heller-féle Jézus-értelmezést ezen belül elhelyezni és rámutatni, hogy miért éppen ott helyezkedik el ahol. A zsidók és keresztények közti megbékélésben nagy szerepet játszik ugyanis a Jézus-értelmezés, továbbá a felelőségek kölcsönös vállalása. Az ökumenizmus, a tolerancia jelentené azt az irányt, amelyet az említett két vallásnak követnie kellene, a megbékélés, együttműködés és nem utolsósorban a kultúra érdekében. Ebből a szempontból kapunk választ arra is, hogy mit jelent tulajdonképpen a zsidó Jézus feltámadása.

(Elhelyezés) Henri Daniel-Rops megállapítása szerint a krisztológiai vitában a Jézus két természetére (isteni és emberi) alapuló kérdések a legvitatottabbak közé tartoznak. A Jézusra vonatkozó kritika alapvetően két táborra oszlik: az egyikben Jézus megtestesülése történeti ténynek, míg a másikban a legenda által felruházott szellemi jelenségnek számít, melyben Krisztus alakja felismerhetetlenné torzul.¹

Heller Ágnes tanulmányának alaptétele ebben a krisztológiai problematikában helyezhető el. A történelmi Jézus (húsvét előtti Jézus) és a hit Krisztusa (húsvét utáni Jézus) közti ellentétből származhat a zsidók és a keresztények közti ellentét: „Jézus a zsidók számára a zsidó történelem jelentős alakja, látnok, esetleg próféta, de semmiképpen nem a Messiás, míg a keresztény történetben Jézus üdvtörténeti alak: ő a Krisztus, a Messiás. Az üdvtörténeti és történeti szint nem találkozik egymással, mert másról beszélnek, még akkor is, ha ugyanazt a történetet mondják el.”² Az ellentét kifejezésre jut a két vallás önmeghatározásában is:³ „a kereszténység saját identitását a zsidósággal szemben határozza meg, míg a zsidóság úgy tesz, mintha tudomásul sem venné a kereszténység, mint vallás létezését.”⁴ A keresztények és zsidók közti ellentétet Heller nem elmélyíteni akarja a Jézus-kép alapján, hanem olyan közös nevezőket keres a Jézussal kapcsolatos recepciótörténetben, mely mindkét vallás szempontjából elfogadható. A kérdés az, hogy „az üdvtörténeti szövegnek lehetséges-e több egymástól eltérő interpretációja, méghozzá egy történeti és egy üdvtörténeti. Vagy, másként fogalmazva, lehetséges-e egy olyan értelmezés, mely egyúttal üdvtörténetinek és történetinek is nevezhető attól függően, ki írja, ki olvassa, az interpretáció milyen igazságokhoz vagy igazságfogalmakhoz, továbbá milyen abszolútumokhoz kapcsolódik.”⁵

A könyv címe, „A zsidó Jézus feltámadása” egy lehetséges szintézist próbál kifejezésre juttatni zsidók és keresztények közt, olyan értelemben, hogy: „a zsidó Jézus feltámasztásában mind keresztények, mind zsidók részt vesznek. Igen gyakorta keresztény és zsidó nézőpontból, de ugyanazt a Jézust mutatják be.”⁶ A zsidó Jézus feltámadása tehát „kulcs, amely a felejtés⁷ zárát nyitja. A zár pedig nem egyéb, mint a kétezer éves testvérharc zsidóság és kereszténység és a különböző keresztény felekezetek között. Az ökumenizmus születéséről van szó.”⁸ A könyv szellemiségét tehát Cahill szavaival lehetne tükrözni, aki Jézus újraértelmezését sürgeti, azzal a céllal, hogy létrejöhessen a zsidó–keresztény megbékélés.⁹

(*Krisztológia*) A könyvben említésre kerülnek a XX. század krisztológiai vitái, amelyek az említett jellegzetességet hordozzák magukon. Például Harnack szerint az igazi kereszténység csak az, amit a történeti Jézus hirdetett, ezzel ellentétben Barth szemben áll a történeti Jézus tanításának rekonstruálási kísérletével.¹⁰ Arra a kérdésre, hogy ki volt a történelmi Jézus, Heller olyan történészekre, vallásfilozófusokra hivatkozik, akiket teljesítményük és írásuk ismeretében a legmegbízhatóbbnak tart.¹¹ (Flavius, Vermes, Flusser, E.P Sanders, Cahill, Sheehan, Gábor György.)¹²

Mivel a húsvét utáni Jézus a keresztény teológiába tartozik s nem tárgya Heller elemzésének, ezért Heller inkább a történelmi Jézus-recepcióval foglalkozik. Nem véletlenül történik a legtöbb hivatkozás Vermes Gézára, aki ugyancsak a történelmi Jézusra koncentrált, és csak azt fogadja el: „a zsidó Jézus története valóban ott ér véget, ahol Jézus a kereszthalált elszenvedi.”¹³ Ennek ellenére érdekes megállapítást tesz Heller, miszerint a zsidó Jézus és tanításának történeti kibogozása nem lehet teljesen független az üdv-történettől. Ugyanis a názáreti Jézus, a zsidó Jézus alakjához, erejéhez hozzátartozik, hogy ő lett a kereszténység Krisztusa. Ez alapján Heller felteszi a kérdést: „Ha Krisztus nem támadt volna fel a harmadik napon, vajon mi lenne a zsidó Jézus kétezer esztendő múltán megélt feltámadásának jelentősége?”¹⁴

A kérdés habár azt sugallja, hogy nem teljesen kizárt Jézus feltámadása, Heller a következőkben tisztázza ezzel kapcsolatos álláspontját: egyrészt E.P. Sanderssel egyetértésben elfogadja, hogy Jézus egy létező személy volt,¹⁵ másrészt kijelenti, hogy Jézus nem tartotta magát Istennek,¹⁶ és „akárhogyan határozta is meg magát Jézus, egyik önmeghatározása sem lépte át a zsidó vallás hagyományos kereteit.”¹⁷ Minden valószínűség szerint nem tekintette magát a Messiásnak, a Krisztusnak.¹⁸

Heller értelmezésében Jézus tanítása egyedülálló. Jézus nemcsak megtartja a zsidó törvényt, hanem radikalizálja azt. Példabeszédekben tanít. Isten országáról szóló tanítása benső megtérésre utal. Jézus összeütközésbe kerül a szervezett vallás képviselőivel, ugyanis forradalmár bizonyos értelemben.¹⁹ Jézus megölésével kapcsolatban pedig melőzőndő az, hogy Jézust a zsidók ölték meg. Ezzel ellentétben jobb például Kierkegaard értelmezését követni, aki a tömeg és az egyén ellentéte köré építi a történet értelmezését. „A tömeg a nem-igazság. Egyetlen egyén sem köpné le Krisztust, de a tömeggel együtt, a tömeg tagjaként, megteszi.”²⁰

Mivel Heller Jézus-értelmezése nagymértékben Vermes Géza krisztológiájának hatását mutatja, ezért néhány mondatban kitérek Vermes Jézus-értelmezésére. Vermes Ropsszal és Harnackkal ellentétben, szkeptikus abban, hogy vajon Jézus hitte-e önmagáról, hogy Ő a Messiás. Vermes szerint Jézus nem is akart a messiás kérdéssel foglalkozni. A messiási öntudattal kapcsolatos kijelentéseket vizsgálva, Vermes megállapítja, hogy a messiás kifejezés értelme bizonytalan.²¹ Vermes szkeptikus abban is, hogy az Isten Fia címet lehet-e az istenség fogalmával azonosítani. Feltevésnek nevezi a két fogalom azonosítását. Az Isten Fia cím, exegetikai, történeti és kronológiai kérdések függvénye.²² Jézus tanításai alapján tehát nem lehet bizonyítani, hogy saját magát Isten fiaként határozta volna meg.²³ Továbbá a Kr. u. I. századi palesztinai zsidók számára elképzelhetetlen lett volna Jézus azonosítása Istennel. Pál apostol és János evangélista is tartózkodik Jézust Istennek nevezni.²⁴ Vermes kutatásainak következtetése, hogy Jézust egyetlen kijelentése vagy törekvése sem hozza kapcsolatba a messiás szerepkörével, sokkal inkább minden részlet a Jámborok, az ókori haszidok tiszteletre méltó társaságába helyezi őt, aki egyike Galilea szent csodatevőinek, igaz mindennél kiválóbb értelemben.²⁵ Vermes tehát olyan szempontból áll ellentétben Harnackkal és Ropsszal, hogy számára nem egyértelmű Jézus isteni öntudata. Harnackkal viszont Vermest, Jézus

emberi, történelmi alakjának hangsúlyozása és felértékelése közelíti. Ugyanez vonatkozatható Heller Jézus-képére is, ugyanis csak a történelmi Jézus alapján jöhet létre egyetértés a két vallás közt.

(Felelősségek) Habár a zsidók és keresztények közti ellentétért mindkét fél felelős, a könyvben több szó esik a keresztények zsidókra való utaltságáról és a zsidókkal szembeni felelősségükről, mint fordítva – valószínűleg, mert Heller értelmezésében a keresztényeket nagyobb felelősség terheli.

Ez alapján „a zsidóság megengedhette magának, hogy ne vegyen tudomást az evangéliumokról, míg a kereszténység nem engedhette meg magának, hogy negligálja a zsidó Bibliát... a kereszténységnek a zsidóságból kellett eredeztetnie magát, meg kellett őriznie a zsidó Bibliát, hogy a saját ősiségét igazolja.”²⁶ Továbbá Heller Cahillt idézi, aki szerint a keresztény zsidóüldözéskor, a keresztények sikeresebben vetették el Jézust, mint a zsidóknak valaha is sikerült.²⁷ E ponton derül fény az intézményes vallás és Jézus közti különbségre is, amely olyan filozófusok kedvelt témája, mint Nietzsche, Kierkegaard.

Heller szerint Auschwitz irracionális katasztrófájának köze van a zsidó Jézus feltámadásához,²⁸ amit kifejez az a lelkiismeret-furdalás is, amelyet a hívő keresztények közül egyesek kezdtek érezni annak kapcsán, hogy Auschwitzban szimbolikusan megint Jézust feszítették keresztre, őt ölték meg.²⁹

A zsidók felelősségéről szólva Heller a zsidó vallás kizárólagosságát említi,³⁰ továbbá Jézus zsidó voltának elfelejtését³¹, illetve, hogy a zsidóság Jézusról kialakított képe – mondjuk a Talmudban – pontosan olyan előítéletes, elutasítón abszolúte értetlen, mint a keresztényeknek a zsidókról alkotott képe.³²

(A megoldás iránya) A lényeg, hogy mivel a monoteista vallások „közös bajban” vannak, ezért detotalizálniuk kell önazonosságukat³³ és a kompatibilitást kell keresniük egymás közt.³⁴ „A kompatibilitás hol szélesebb, hol szűkebb, de a veszélyeztetett vallások nem fundamentalista irányzatai az efféle kompatibilitásokat keresik. A vallások ebben az értelemben átérnek, legalábbis bizonyos vonatkozásokban, egy újfajta, bonyolultabb, mert rétegzett identitásképzésre. A legélesebben ezt is II. János Pál pápa, a mai Európa egyetlen nagy államférfiúja, ismerte fel. A felismeréshez hívő filozófusnak kellett lennie, de elfogadtatásához nagy államférfinak is.”³⁵ Ökumenizmusra van tehát szükség, amelynek legnagyobb ellensége a fundamentalizmus.³⁶

Heller értelmezésében azonban az ökumenizmus nem a különállás feladása. A hellenisztikus, politeista magatartás (amelyet a tolerancia jellemez), megőrződhet a most kialakuló viszonyban a monoteista vallások közt.³⁷

A továbbiakban Heller a felvilágosodás, a tudomány és a szekularizáció vallásra gyakorolt hatását vizsgálja³⁸ és megállapítja, hogy mindezek ellenére ma is szükség van a vallásra: „Mivel az emberek többségének nemcsak arra van szüksége, hogy életét reprodukálja vagy viszonylagosan nagyobb jólétben éljen, hogy a modern technológia gyümölcseit élvezze, hanem arra is, hogy életének értelmet adjon.”³⁹ Szükség van zsidóságra, kereszténységre és főleg a két vallás közti együttműködésre, hogy feladatukat teljesíteni tudják.

A zsidóság és a kereszténység együttműködésének kapuja Jézus, az a próféta, aki zsidó és keresztény is.⁴⁰ Kulturális szempontból is szükséges az együttműködés, ugyanis a zsidó Jézus alakja az európai identitásképzéshez tartozik.⁴¹ Az európai kultúra hagyománya zsidó/keresztény és e kultúra identitásának meghatározásában kiemelkedő szerepe van a zsidó Jézus feltámasztásának. Heller értelmezésében „a zsidó Jézus feltámasztása”

véget vet a vallásüldözés szentté stilizálásának, és felemelődik a személyiség értéke, lehetővé válik a szabad gondolkodásnak és a törvény tiszteletének a személyiség etikájában való egyesítése.⁴²

Ehhez olyan perspektivikus látásmódra van szükség, mely megőrzi a kinyilatkoztatott igazság karakterét, mint például Kierkegaard esetében, akinél az igazság akkor igazság, ha annak megfelelően élünk, ha az egész egzisztenciánkat érinti, ha érte felelősséget vállalunk.⁴³

Az ökumenikus eszme és gyakorlat nem relativizálja, hanem detolizálja a monoteista vallások igazságfogalmát,⁴⁴ nem kettős igazságról van szó,⁴⁵ hanem aktív toleranciáról, amely nemcsak megtűri a másik vallást, hanem keresi azt is, ami az egyik vallást a másikkal összefűzi.⁴⁶

Heller fő kérdése, hogy a názáreti Jézus identitásának elfelejtéséből⁴⁷ származó ellenségeskedést vajon végül a kölcsönös érdeklődés és tolerancia fogja-e felváltani?⁴⁸ Ugyanis más a jövője annak a zsidóságnak és annak a kereszténységnek, amely vissza tud emlékezni a zsidó Jézusra, mint annak, amelyik a zsidó Jézust elfelejtette.⁴⁹

Többek közt, annak felismerésére van szükség a keresztények részéről, hogy Jézus tanításai nem hágták át a zsidó törvényt, és Jézus nem volt egy új vallás, a kereszténység megalapítója. A zsidók részéről pedig arra, hogy Jézus alakjában egy olyan új próféta támadt Izraelben, akinek üzenete – melyet őseik nem hallgattak meg – valamilyen módon eljutott az egész világba. Félreértették, ahogy minden prófétát félreértettek, majdnem a felismerhetlenségig eltorzították, de csak majdnem. Mert ma is mód van az ősi üzenet megértésére.⁵⁰

(Zárszó) Összefoglalva elmondható, hogy Heller Ágnes könyvének fő célja a béke előmozdítása zsidók és keresztények közt Jézus alakján keresztül. Sok ellentét a Jézus-értelmezés körül forog, ezért Heller műve felveti a krisztológia alapvető kérdéseit. Mivel a zsidók és keresztények közti ellentétnek oka lehet Jézus istenségének elfogadása, ezért Heller nyilván olyan krisztológiai értelmezések felé fordul, amely Jézus esetében csak a történetiséget fogadja el, mert csak ezen a ponton jöhet létre egyetértés zsidók és keresztények közt.⁵¹ Nem véletlen, hogy Heller olyan krisztológusokat emel ki, akik ezzel egybevágóan gondolkodnak, mint például Vermes Géza. A zsidók és keresztények felelősségét illetően mintha nagyobb felelősség terhelné a keresztényeket, viszont a megbékélés útján Heller nagyszerűen nyilatkozik II. János Pál pápáról. Az ellenségeskedés és vádaskodás leküzdésében a megoldást az ökumenizmus jelenti és a tolerancia – véli. Fel kell ismerni azt, ami közös a két vallásban, és főleg azt, hogy Jézus zsidó volt. A zsidó Jézus feltámasztása a béke feltámasztását jelenti zsidók és keresztények közt.

(Heller Ágnes: A zsidó Jézus feltámadása. Bp., 2019, Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, 105 p.)

BIBLIOGRÁFIA

- Daniel-Rops, Henri 1991. Jézus és kora II. Budapest: Ecclesia.
 Vermes Géza 1995. A zsidó Jézus. Budapest: Osiris.
 Heller Ágnes 2000. A zsidó Jézus feltámadása. Budapest: Múlt és Jövő.

JEGYZETEK

1	Daniel–Rops II. 1991, 233–242.	18	Uo. 52.
2	Heller 2000, 17.	19	Uo. 53–64.
3	Uo. 29–30: ellentétben állnak a politeizmus-
sal, melyet nem jellemez vallási alapon való
kizárólagosság.	20	Uo. 41.
4	Uo. 24.	21	Vermes 1995, 193.
5	Uo. 16.	22	Uo. 245.
6	Uo. 16.	23	Uo. 256.
7	Az említett felejtés (amelyet felül kellene múlni)
a következőkben áll: Heller 2000, 36: „a Názáreti
Jézus az, akire a zsidóknak nem szabad emlékezniük,
aki úgy jelenik meg előttük, mint gyűlölt ellenségeik
istene, mint az, akinek a nevében gyilkolják őket.
A Názáreti Jézus az, akire a keresztényeknek is csak
azzal a feltétellel szabad emlékezniük, hogy lefordít-
ják élettörténetét, tanítását és szenvedéstörténetét a
krisztológia nyelvére. A zsidók királyára csak mint
Istenre szabad emlékezniük, akit a zsidók megöltek.”	24	Uo. 270–271.
8	Uo. 38.	25	Vermes 1995, 284.
9	Uo. 38.	26	Heller 2000, 33–34.
10	Uo. 37.	27	Uo. 45.
11	A könyv (Heller 2000) tizenkilencedik oldalán
megtalálható a szerzők és műveik listája.	28	Uo. 89.
12	Uo. 46–48.	29	Uo. 92.
13	Uo. 40.	30	Uo. 31–33.
14	Uo. 44; 54: „mivel nem tekinthetünk el attól,
hogy a történelmi Jézus a kereszténység Jézusa,
alakját és tanítását a keresztény üdvtörténet szem-
pontjából is olvasnunk kell. Nem akármilyen zsi-
dó szent emberből lett a kereszténység Krisztusa
és Istene.”	31	Uo. 36.
15	Heller 2000, 48: „valójában többet tudunk róla,
mint igen sok kortársáról, akiről a krónikák is
megemlékeznek”	32	Uo. 94.
16	Uo. 50.	33	Heller 2000, 76–77.
17	Uo. 53.	34	Uo. 79.
		35	Uo. 79.
		36	Uo. 80.
		37	Uo. 67–68.
		38	Uo. 70–76.
		39	Uo. 76.
		40	Uo. 84.
		41	Uo. 85.
		42	Uo. 86–87.
		43	Heller 2000, 103.
		44	Uo. 104.
		45	Uo. 107.
		46	Uo. 108.
		47	Uo. 36.
		48	Uo. 67.
		49	Uo. 98.
		50	Uo. 64.
		51	Ugyanis „a húsvét utáni Jézus” vagy Jézus isteni
természetének elfogadása a keresztény hit körébe
tartozik.

Tudománytörténet családi vállalkozásban

Hargittai István akadémikus 1964 óta foglalkozik tudományos ismeretterjesztéssel, ilyen írásai főként a *Magyar Tudományban*, a *Természet Világában*, az *Élet és Irodalomban*, a *Fizikai Szemlében*, valamint a *Magyar Kémikusok Lapjában* jelentek meg. Külföldön azonban népszerűbb és elismertebb, mint hazájában. Munkái többnyire először az angol nyelvű kiadóknál látnak napvilágot, majd szerencsére ezek közül több hamarosan magyarul is. Különösen elismert lett a *Candid Science (Őszinte tudomány*, Imperial College Press) című, híres tudósokkal – köztük sok Nobel-díjossal, illetve leendő Nobel-díjossal – készült beszélgetéseket tartalmazó sorozata, amelyekben a feleségével együtt készített interjúk szövegeit adják közre kötetenként tematikus bontásban. Több mint ötven interjút a világ számos részén tudós kolléganőivel felesége, Hargittai Magdolna készített. Kár, hogy ezek közül még egy sem jelent meg magyarul. (Ezen recenzió írója szerencsésnek mondhatja magát, hogy mint fizikatanár, a szerzőktől megkapta ajándékba és dedikálva a IV. kötetet, amely a híres fizikusokkal készült beszélgetéseket tartalmazza.) Ezen túl is több közös munkájuk van. Tudományos ismeretterjesztő könyvei közül kiemelkedik a *Szimmetria egy kémikus szemével* (Akadémiai Kiadó, 1983), *Fedezzük föl a szimmetriát* (Tankönyvkiadó, 1989, feleségével, Hargittai Magdolnával), *Szimmetriák a felfedezésben* (Vince Kiadó, 2003, Hargittai Magdolnával), *Képes szimmetria* (Galenus, 2005, Hargittai Magdolnával). Ezekben a könyvekben kiválóan ötvözik a tudományt a művészetekkel.

Hargittai Magdolna tanítványa és munkatársa férjének, Hargittai István akadémikusnak. A szimmetriákkal kapcsolatos kutatásaikat ma is együtt végzik. Mindezek miatt a Tudományos Újságírók Klubja (TÚK) döntése alapján 2011-ben feleségével együtt kapták meg *Az év ismeretterjesztő tudósa* díjat, mint akik magas színvonalú, széles körben elismert tudományos, szakmai tevékenységük mellett elkötelezetten és hatékonyan veszik ki részüket a tudomány eredményeinek és a mögötte álló emberi teljesítménynek a társadalommal való megismertetéséből.

Az utóbbi években a család egy másik tagja, Hargittai Balázs kémiaprofesszor is bekapcsolódott a szülők munkájába. Édesapjával együtt írták a *Marslakók bölcsessége* (Akadémia Kiadó, 2016) c. nagyszerű könyvet. A jelen kötet a két Hargittai – apa és fia – ötödik közös könyve. Ezt megelőző két legutóbbi szerkesztett kötetük a *Culture of Chemistry* és a *Science of Crystal Structures* 2015-ben jelent meg a Springer kiadásában. Sőt már van olyan könyv is, amelynek mindhárman szerzői: *Különleges elmék: találkozás III híres tudóssal* (Corvina, 2014) Ezért is választottam írásom címének azt, hogy „*Tudománytörténet családi vállalkozásban*”.

A nemrég megjelent legújabb könyvük, a *Négyszemközt a tudománnyal* ismét jó példa a közös munkára. Bár Hargittai István a molekulaszervezet-kutatásban alkotott nemzetközileg is jelentőset, publikációs tevékenysége azonban ennél jóval gazdagabb és széleskörűbb. Hargittai Balázs jelen kötetben ezekből a nem szakmai cikkekből állított össze egy harmincnegyzet darabból álló válogatást. Ezek az írások emberközeli hozzájárulást a tudományos kutatókat, és megismertetnek a tudományos felfedezésekkel. A könyv előszavában zavartan írja apjáról, hogy így együtt látva a cikkgyűjteményt, „egy különleges ember képe rajzolódik ki...” A kiválogatott írások többsége az utóbbi 15 évből származik, az apa munkásságának első 35 évéből alig szerepel írás ebben a gyűjteményben. Az apai alapművek, amelyek listázva vannak a könyv elején, garantálják a

színvonalat. Jóleső érzéssel olvastam végig azoknak a könyveknek a listáját, amelyekből Balázs válogatott, és örömmel számoltam össze, hogy ezek közül kilenc nekem is megvan, ráadásul dedikálva. Nagyon jó ötlet, hogy egy tudós életútját, munkásságát, írásait egy szintén szakmabeli „családi tükrén” keresztül olvashatjuk újra azokkal az értékes észrevételekkel, megjegyzésekkel, a cikkszoportok elé írt rövid bevezetőkkel, melyeket más sohasem tudott volna megtenni. Hargittai István első cikke 1964-ben jelent meg az ÉS-ben, amely Wignerrel volt kapcsolatos. Később az érett tudós személyesen is megismerkedett a Fasori Gimnázium volt tanulóival, a fizikai Nobel-díjas fizikussal. Nem véletlen, hogy könyvének borítóján is kettőjük közös fotója szerepel, és a könyv első része is Wignerről szól. Még sohasem láttam olyan könyvet, amelynek borítójától kezdve, tartalmán keresztül, a hátoldalán véleményt nyilvánító kilenc tudósig ennyire meghatározó lenne a Nobel-díjasok jelenléte.

Néhány méltató megjegyzés könyveiről, amelyek ezen könyv hátoldalán olvashatók:

- „*Hargittai István különleges tudományos élete során kapcsolatban volt a huszadik század tudományának legnagyobb alkotóival.*” (Philip Ball, a Nature szerkesztője)
- „*...az életrajzok mestere.*” (Sir Salvador Moncada; hondurasi-brit gyógyszerészprofesszor, a Manchesteri Egyetem rákkutatási részlegének igazgatója, a *prosztacliklin* társfelfedezője, aki a nitrogén-oxid működésével és anyagcserejével kapcsolatos felfedezéseivel szerzett hírnevet, s akit jelöltek az 1996-os Lasker-díjra és az 1998-as orvosi Nobel-díjra is.)
- „*A szerző azok közé tartozik, akiket az eredményeik révén bárhol és bármikor a vezetők között tartunk számon.*” (Sidney Altman, Nobel-díjas)
- „*Hargittai írásai összekötik a világunkat.*” (Roald Hoffmann, Nobel-díjas)
- „*Írásaiból nemcsak másokat, Hargittai Istvánt is megismerhetjük.*” (Paul Nurse, Nobel-díjas)
- „*Írásai mindig megragadnak, olvasmányosak és eredetiek.*” (Richard Henderson, Nobel-díjas)
- „*Elegánsan és emberközpontúan mutatja meg a felfedezések hajtóerőit.*” (Paul Berg, Nobel-díjas)
- „*Hargittai nagyban hozzájárul ahhoz, hogy megértsük a tudományt, ezt a sajátosan emberi kulturális tevékenységet.*” (Harold Kroto, Nobel-díjas)
- „*Olyan világosan magyarázza el a legösszetettebb fogalmakat is, hogy tekinthetjük kedvcsinálónak is a további ismeretszerzéshez.*” (Robert F. Curl, Nobel-díjas)

De még a kötetben tárgyalt nem Nobel-díjas tudósok többsége – Szilárd Leó, Teller Ede, Klein György, Arthur Koestler – is kaphatott volna Nobel-díjat, de hát, amint ezt az egyik fejezet címe is mondja: „Mert sokan vannak a meghívottak, és kevesen a választottak.” *A Dimitrij Mengyelejev hiányzó Nobel-díja* c. fejezetben külön is tárgyalja a nagy orosz tudós munkásságát, kiemelve, hogy felfedezésében az volt a különleges, hogy megjósolta még ismeretlen elemek létezését, amelyeket azután fel is fedeztek. Kár, hogy ebben a válogatásban nem kerül tárgyalásra Teller Ede elmaradt Nobel-díja, pedig a szerző egy találkozás alkalmából erről is kérdezte a nagy fizikust. Ez a kis apró hiány legalább arra sarkallja az olvasót, hogy elolvassa Hargittai *Teller* c., egyik legjobb könyvét, amelyben megtalálja a választ.

A kötetben számos felfedezés történetével is találkozunk, melyek bizonyítják Lánczos Kornél ama kijelentését, hogy minden felfedezésben óriási jelentősége van a véletlennek. Példaként csupán Enrico Fermi felfedezését említem (51. o.), melynek

során a gondosan előkészített és megformázott ólomtégla helyett, nem tudni, mi okból, váratlanul paraffindarabot használt, így fedezte fel a lassú neutronokat, melyek később a Szilárd Leó által felfedezett nukleáris láncreakció megindításában játszottak alapvető szerepet. (Mindez 1934. október 22-én történt. A hónap és a nap éppen Szent-Györgyi Albert halálával egyezik meg.)

A szerző szavai – „*magam is meglepődtem, mennyire új benyomásokat nyújt így, együtt látva ez a cikkgyűjtemény*” – bizonyítják az informatika egyik alaptörvényét, nevezetesen, ha az adatokat (itt írásokat, tanulmányokat) más szempontok szerint csoportosítjuk, akkor új információhoz jutunk. És ha még azt is hozzávesszük, hogy az első harmincöt évből alig szerepel írás ebben a gyűjteményben, akkor érthető meg igazán az életmű nagysága. Lehet, hogy egy újabb kötetben Hargittai Balázs ezeket is közreadja, bár nyilvánvaló, hogy egy ilyen könyv szűkebb szakmai réteghez szólna.

Hargittai István könyveinek egyik nagy előnye, hogy tartalmaz *név- és tárgymutatót*. Kár, hogy a tárgymutató most elmaradt. Aki meg akar mártózni a tudományban, szeretne megismerkedni korunk neves kutatóival, munkásságukkal, a tudományos felfedezések természetével, annak mindenképpen ajánlott ez a könyv.

Hiszem, hogy ez a nagyszerű válogatás kedvcsinálóként fog szolgálni a szerző többi műveinek megismeréséhez is.

A szerzőről

Hargittai István akadémikus, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem professor emeritusa. A londoni Academia Europaea tagja, a Norvég Tudományos Akadémia külföldi tagja, a Moszkvai Állami Egyetem, az Észak-Karolinai Egyetem és az Orosz Tudományos Akadémia tiszteletbeli doktora. A Structural Chemistry nemzetközi folyóirat (Springer) alapító főszerkesztője. Könyvei jelentek meg a szerkezeti kémia, tudománytörténet, a tudományos felfedezés természete, a tudomány kultúrája és más témákban a magyaron kívül angolul, oroszul, németül, svédül, olaszul, kínaiul és japánul.

A szerkesztőről

Hargittai Balázs az ELTE-n szerzett vegyészdiplomát, PhD-fokozatát a minneapoliszi University of Minnesotán kapta, a Saint Francis University (Loretto, Pennsylvania) kémiaprofesszora, a természettudományi kar általános dékánhelyettese, a hallgatói kutatási központ igazgatója. Oktatói munkája és peptidkémiai kutatásai mellett aktív szerkesztői és publikációs tevékenységet folytat.

(Hargittai Balázs [szerk.]: Négyszemközt a tudománnyal. Válogatás Hargittai István írásaiból. Bp., 2020, Akadémiai Kiadó, 449 p.)

Horthy Miklós kormányzó politikai életének 25 éve

Az első világháborút követő években olyan sorsdöntő események zajlottak le, amelyek átfomálták Közép- és Kelet-Európa politikai térképét. Már 1918-ban világos lett, hogy a magyar királyságból Erdély, a Délvidék – Horvátországgal együtt – és a Felvidék – Kárpátaljával közösen – elszakad és új államalakulat része lesz. Ezt a magyarországi nemzetiségek szövetségei is sejtették, tárgyalni a magyar kormánnyal egyik sem akart, de a szövetségesek is mereven elzárkóztak a magyar kormány tájékoztatásától. A Károlyi-kormány is a „megfelelés” szellemében politizált, a frontokról hazaáramló hadsereggel sem tudott mit kezdeni, egyszerűen hazaengedte őket, amely tömegeből majd kialakul a Tanácsköztársaság hadserege, akik egy bolsevik forradalom ígérete után egykönnyen elhagyták a Felvidéket és Kárpátalját. A román hadseregtől megszállt Erdélyben elnézték a román királysághoz való – jogilag még nem létező – integrálódást. Egyes tiszti csoportok sorra alakították ki a „tiszti különítményeket”, amelyek szerepet játszottak a Tanácsköztársaság helyi szervezeteinek felszámolásában. A párizsi béketárgyalások menetét meghatározó katonai szövetség a magyar állam élén egy katonát akart látni, így esett a választás Horthy Miklós tengernagyra, Ferenc József császár egykori szárnysegédére, aki kiváló tengerésztiszt volt, katonai erényeit megmutatta az Adrián vívott ütközetekben. A frontról való hazatérése után csak akkor kapcsolódott be a politikai életbe, amikor a Károlyi Gyula gróf vezette szegedi kormánynak hadügyminiszterre lett „szüksége”. Ezzel a tisztséggel valójában a tiszti különítmények parancsnoka lett, s ezek a csapatok valódi katonai erővé alakulhattak. A megtorlások Horthy Miklós főparancsnok tudtával történtek.

A kormányzóválasztás 1920 márciusában zajlott le, a Horthy Miklós mögé felsorakozó „katonai erőt” a tisztikülönítményesek adták. A nemzetgyűlés előzetes tárgyalások után – az államfői hatalom kérdésének végleges rendezéséig – Magyarország kormányzójává választotta nagybányai Horthy Miklóst, a nemzeti hadsereg fővezérét. A két világháború között megjelent szépszámú magyar politikai irodalom egyhangúan kimondta, hogy ennél jobb választás nem történhetett, országos támogatottsága mellett az antant-hatalmak rokonszenvében megnyilvánuló külső támogatottság is egyértelmű volt.

Horthy katonai múltja nyomon követhető lett, politikai érdemei ugyan nem voltak, amit „pótolt” a stabilitásra való törekvés és a magyar katonai haderő tekintélyének teljes megtartása. A belső politikai erőt a különböző politikai pártok adták, amely között több volt az olyan, akik teljes vagy részleges módon elutasították Horthy Miklós kormányzóságát (például a legitimisták), a konszolidáció érdekében azonban belementek megválasztásába.

Ungváry Krisztián, a könyv szerzője kötetében arra keresi a választ, hogy milyen felelőssége volt a kormányzónak Magyarország sorsának alakulásában, főleg a második világháborús szerepvállalásában és a magyar zsidóság 1944-es tragédiájában. A szerző tematikus kérdések köré csoportosítja Horthy kormányzó politikai működését, vázolja mozgásterét, a kor szokásos jogi és politikai elvárásai figyelembevételével teszi mérlegre Horthy döntéseit, amelyek alapjaiban befolyásolták Magyarország lakóinak életét a két világháború között. Központi kérdés Horthy államfői teljesítménye a békeidőben, aminek fontos eleme a revízió kérdése, a kormányzó antibolsevizmusa, a háborúba vezető út. Ahhoz nem férhet kétség, hogy a revízió gondolata nélkül Magyarországon

ekkor nem lehetett politizálni. Ez vonatkozott az antibolsevizmusra is, viszont sokszor egy-egy adott pillanatban a politika túlfeszítette a tényeket, könnyen nyúltak a statáriális bíróság lehetőségéhez, amit talán legjobban a Sallai–Fürst bírósági eljárás is jelez. Sallai Imrét és Fürst Sándort a biatorbágyi viadukt felrobbantása után indított „tisztogatásban”, mint illegális kommunista mozgalmárokat ítélték halálra.

A zsidótörvények kérdését megfelelő módon tárgyalja Ungváry Krisztián, ami „lap-pangó” módon már a századforduló óta kísérte a hazai politikát. A magyar iparnak szükségére volt a zsidó tőkére, amit nem kisebbített a feudális címek adományozása. A második világháború kirobbanásának éveiben elfogadott forma lett a „mentesítés”, amit majd a megszálló német parancsnokságok semmisnek tekintettek, egyáltalán nem vették azokat figyelembe. Azt még „elnezték”, hogy a vagyonosok külföldre meneküljenek. Milyen információi voltak Horthynak a zsidók sorsáról? Általában a Horthy- emlékiratokban közöltek fogadja el a hazai érdeklődő közvélemény. Az is biztos, hogy a kormányzó-nak voltak mentesítő intézkedései, de ez jobbára csak a fővárosra volt érvényes, a vidék zsidóságának nem jelentett semmit.

Azonkívül, hogy a témák tárgyalásában akadnak hiányosságok, ami különösen a források egyoldalú felhasználásában érhető tetten, a kötet sok szakmai segítséget nyújthat a kor történései iránt érdeklődőknek. Főleg, ha a könyvet véleményként és vitaindítóként kezeljük, nem pedig teljes értékű kutatásként vagy Horthy-monográfiaként.

(Ungváry Krisztián: Horthy Miklós – A kormányzó és felelőssége 1920–1944. Budapest, 2020, Jaffa Kiadó, 224 p.)

Norimitsu Onishi

A polgármester, a tanár és küzdelem Franciaország egy „elveszett darabja” miatt

Elszabadultak az indulatok, miután egy középiskolai tanár azt mondta, hogy az iszlamisták átvették az uralmat Trappes városa felett; a polgármester által hevesen ellenzett nézet kiélezi a francia identitásról szóló országos vitát.

Minden akkor kezdődött, amikor egy gimnáziumi tanár arra figyelmeztetett, hogy az iszlamisták átvették az uralmat a város felett. A tanár bement a tévébe, hogy vészjelzéseket adjon a Francia Köztársaság egyik „elveszett városából”. Trappes-ban félti az életét.

„Trappes-nak vége – mondta a tanár. – Ők győztek.”

A polgármester, aki lelkesen hisz a Köztársaságban, látta a televízióban a tanárt, és nem ismert rá arra a városra, amelyet az leírt. Tudta, hogy bár vannak problémák a Párizstól nyugatra fekvő településen, ahol a lakosságnak egyre nagyobb részét teszik ki a bevándorlók és a muszlimok, de azt gondolta, hogy csak egy dühös kirohanásról van szó. A polgármester történetesen szintén muszlim.

„Az igazság nem számít többé” – mondta.

Az elmúlt télen a 36 éves polgármester, Ali Rabeah és az 55 éves tanár, Didier Lemaire közt dúló harc pár hétre mediabotránnyá dagadt, hogy a zaj és vádaskodások közepette egyetlen, fájó kérdéssé sűrűsödjön össze, amely az egész országot lázban tartó kulturális háborúkat is áthatja: Összeegyeztethető-e az iszlám a Francia Köztársaság elveivel?

Trappesnél talán egyetlen helyszín sem bizonyulna hatásosabbnak ennek a kérdésnek a megvitatására. A város Franciaország reményeinek és félelmeinek olvasztótégelye. Trappes adta az ország szórakoztatóiparának és

sportvilágának néhány legragyogóbb sztárját, köztük például Omar Sy-t, a Netflix legutóbbi, *Lupin* című streamingsikerének főszereplőjét. De Trappes azt is látta, hogy mintegy 70 fiatalja ment el dzsihadistának Szíriába és Irakba – ez az összes francia városhoz képest az egy főre jutó legnagyobb kontingensnek számít.

A tanár és a polgármester közti összeütközés hátterében nagyobb erők állnak, amelyek újraformálják azt a társadalmat, amelyben a francia identitás minden eddiginél jobban megkérdőjeleződik. Mivel az utóbbi évek franciaországi iszlám terrorista támadásait követően Lemaire álláspontja szigorodott az iszlámot illetően, sokakhoz hasonlóan a politikai jobboldal felé mozdult el.

Rabeah polgármester úr egy szókimondó nemzedékhez tartozott, amely nem félt identitásának kifejezésétől és attól, hogy rámutasson Franciaország hibáira; bevándorló szülei még szívesebben maradtak észrevétlenek. Rabeah magától értetődőnek tartotta szerepét Franciaországban – és benne az iszlám helyét. A harc személyeskedésbe torkollott, amikor a tanár, mondván, hogy veszélyben van az élete, azzal vádolta a polgármestert, hogy az rasszistának és iszlamofóbnak nevezte őt. A tények, nemzeti mítoszok és politikai követelmények miatt eltérő álláspontokra helyezkedő politikai intézmények többsége is a tanár felé húzott, még azután is, hogy esetének nagy része tisztázódni látszódnak.

Az összeütközéstől mindketten kiábrándultabbak lettek, mint annak előtte, és mindkét férfi úgy érezte, hogy elvesztettek valami fontosat. Továbbá, hasonlóan a legtöbb Franciaországban zajló kulturális és politikai összecsapáshoz, megnyugtató megoldás nélkül ért véget, megbékélés nélkül.

„Vagy a filozófiatanárt választja valaki – mondta Mr. Lemaire – vagy pedig Trappes polgármesterét.”

A köztársaság huszárja

Egy februári estén a *Le Point*, egy jelentős konzervatív francia hetilap, egy cikket tett közzé Lemaire-ről, aki azt mondta, hogy az iszlamisták miatt hagyja ott állását.

Pár órán belül egy elnökség felé kacsintgató konzervatív politikus a Twitteren támogatásáról biztosította Lemaire-t és „valamennyi huszárt a Köztársaságért dúló harc frontvonalában”. Ezt követően Marine Le Pen radikális jobboldali vezető „bizonyos megválasztott hivatalnokokat” támadott amiatt, hogy nem sikerült megvédeniük a tanárt az iszlamistáktól.

Az idők jelének tekinthető, hogy egy gyakorlatilag ismeretlen tanár szavai ekkora visszhangot keltsenek. Pár hónappal korábban egy szélsőséges iszlamista lefejezett egy középiskolai tanárt, mert az Mohamed prófétáról szóló karikatúrákat mutatott egy szólásszabadságról szóló órán. Emmanuel Macron elnök most egy az iszlamizmus elleni törvénytervezetet akar keresztülvinni, annak ellenére, hogy ígéretet tett a „franciaországi iszlám” védelmére.

Lemaire szavai azért is keltettek ekkora fel-tűnést, mert Franciaországban az állami iskolák tanárainak túl nagy a szerepe: ők vállalnak abban oroszlánrészt, hogy a fiatalokat beoltsák a nemzet politikai értékeivel és kultúrájával. A Köztársaság mitológiájában a tanárok a „huszárok”, akik a nemzet megőrzéséért küzdenek.

A cikkben Lemaire elmondta, hogy hónapok óta rendőri védelmet kap, illetve hogy Trappes polgármestere „iszlamofóbnak és rasszistának” nevezte. Lemaire elmondása szerint szíve mélyén arra vár, hogy felszabaduljon a „végleg elveszett város”.

Egy éjszaka leforgása alatt a halk szavú, hosszú hajú tanár, aki szívesebben töltötte idejét Seneca társaságában, semmint facebookozással, súlyos figyelmeztetéseket adott ki a legfontosabb televíziós hírműsorokban. „Nem sok időnk maradt hátra – mondta –, mivel ezek a fiatalok, akik abban a szellemben nőnek fel, hogy a franciák az ellenségeik, egy nap a tettek mezejére fognak lépni.”

Lemaire két évtizeddel korábban érkezett Trappes-ba, egy Párizs környékén fekvő banlieue-be, azaz peremvárosba. Trappes,

egy évezredes római katolikus plébánia köré épült valamikori falu, ma 32 000 lakosú város. Lemaire úr középiskolája, a La Plaine-de-Neauphle, annak a városrésznek a központjában áll, amelyet az 1970-es években építettek az egykori francia gyarmatokról bevándorló munkavállalók számára: olcsó bérlakásokat kínáló toronyházak, kellemes ötszintes lakások és parkok várták őket. A közelben található a mecset, ahogy a piac is, ahol az árusok Afrika szubszaharai térségéből származó finomságokat és *halal* termékeket kínálnak.

Az első bevándorlók idején még jelentős állami támogatással folyt a közösségbe való beilleszkedés szervezett segítése. Mire azonban Lemaire ideérkezett, a szociális programokat már megnyirbálták. A gyárak elbocsátották a bevándorló generációs apákat, és nem kínáltak munkát gyermekeiknek. Az egyik bűnözés sújtotta környék Chicago néven híresült el.

A *The New York Times*-nak adott interjúban Lemaire úgy nyilatkozott, hogy komolyan vette küldetését, amely szerint „huszárként” Franciaország értékeit kell közvetítenie az osztályteremben. „A Köztársaság mindig is a küzdelemről szólt” – mondta.

Az iszlamizmus terjedése nehezítette munkáját, mondta. Tanítványai egyre inkább megkérdőjelezték, amit tanított. Néhányan szerinte ellenségüknek tekintették, míg mások eltitkolták radikális nézeteiket. Szerinte némely diákja „kettős életet” él; elmesélte, hogy látott egy fiatal nőt a piacon, aki hosszú, bő ruhát viselt, amely az arcát kivéve mindenét eltakarta. „Korábban, az órákon feszes farmert viselt testhezálló pulóverekkel, laza sminkkel, nőiesen.”

A tanár elmondása szerint azonban csak a 2015-ös franciaországi terrorista merényletek után kezdte ténylegesen felfogni az iszlám fenyegetés lényegét. 2018-ban tette az első lépést egy Macron elnökhöz írott levéllel, melyben arra kérte az elnököt, hogy vegye komolyabban az iszlamizmust.

Januárban csatlakozott a Köztársasági Szolidaritás nevű politikai párthoz, amely a *laïcité*-t, azaz az állam és az egyház szigorú szétválasztását tűzte a zászlójára. A tanár most azt vallja, hogy egy második figyelmeztetés

után a lányokat el kell venni szüleiktől, ha gyermekeik megsértik a laicité szabályait azáltal, hogy iskolai kirándulásokon muszlim fejkendőt hordanak. „Meg kell védennünk a gyerekeket ettől a manipulációtól, hogy »katonaként vagy ideológusként« használják őket” – mondja Lemaire.

„Magamat látom bennük”

Miután Lemaire szerepelni kezdett a televízióban, a polgármester rájött, hogy reagálnia kell, és maga is feltűnt a hírműsorokban, hogy megcáfolja városának „elveszetteként” való ábrázolását. Rabeah számára a tanár megjegyzései egyet jelentettek azzal, hogy a külvárosok még egy generációjáról lemondanak. „Magamat látom bennük” – mondta Rabeah egy interjújában.

Ő maga egy másik peremvárosban nőtt fel Trappes mellett. Apja marokkói bevándorló volt, aki 38 éven át a Peugeot-gyár futószalagja mellett dolgozott. Rabeah érdeklődését a politika iránt azok a szakszervezeti szórólapok keltették fel, amelyeket apja hordott haza. Hinni kezdett a Köztársaság ígéreteiben és az általa meghirdetett egyenlőségben. Támogatói szerint a hitét is megőrző Rabeah épp az a típusú vezető, aki segít az iszlám franciaországi változatának megteremtésében.

Rabeah, miután ifjúsági ügyekért felelős alpolgármesterként dolgozott, tavaly szoros versenyben megnyerte a polgármester-választást. Számos erőfeszítést tett, hogy a diákok mind szélesebb körben jussanak iskola utáni elfoglaltságokhoz, és tudott, hogy szoros együttműködésben dolgozott a nemzeti hatóságokkal, hogy leküzdje azt a radikalizálódási folyamatot, amelynek következtében 2014 és 2016 között hetven trappes-i fiatal csatlakozott az Iszlám Államhoz. Szinte valamennyiük meghalt; sok gyászoló szülő még mindig nem érti, hogy miért mentek el fiaik és lányaik.

A szülők egy olyan bevándorló nemzedékhez tartoztak, amely nem szívesen hívta fel jelenlétére a figyelmet Franciaországban és visszafogottan gyakorolta vallását, mondja Nadia Gautier, akinek a szülei Tunéziából jöttek, és 1976 óta éltek Trappes-ban. Gyermekeik egy olyan társadalomban akarták megtalálni

önmagukat, ahol idegennek érezték magukat, és néhányan még az Iszlám Államhoz is csatlakoztak. „Ez szabad utat engedett azon gyermekek haragjának, akik nem ismerték szüleik történetét, származásukat és vallásukat” – mondta Gautier asszony, a Les Mamans du Coeur („Jószívú anyák”) jótékonyági szervezet alapítója, amely tanácsot ad azoknak a családoknak, akiknek gyermekei Szíriába mentek harcolni.

A nemzeti hatóságok azt mondják, hogy a korábban dzsihadistákat toborzó hálózatok meggyengültek vagy eltűntek. Trappes-ban sem láthatók már annyira a fundamentalizmus legszembetűnőbb jelei, mint például az egész arcot eltakaró ruhadarabok viselése, amit törvény tilt Franciaországban.

„Ez azonban nem jelenti azt, hogy eltűnt a fundamentalizmus – magyarázta Rabeah. – Az is lehetséges, hogy ma akkora társadalmi nyomás van az iszlámon, hogy szívesebben rejtőzik el vagy marad észrevétlen.” A polgármester és a tanár egy héten át üzengetett egymásnak a médiában, míg nem a közvélemény Rabeah párjára állt. A területi oktatási hivatal cáfolta a tanár véleményét, és elmondta, hogy az iskolában „az utóbbi években kevésbé volt jellemző az antiszociális magatartás és a laicité megsértése”. A helyi prefektus, a központi kormányzatot képviselő legfőbb tisztviselő a Le Monde-nak nyilatkozva dicsőrelel illette Rabeah hivatalát az iszlámizmus elleni küzdelemben folytatott „teljes együttműködésért”. A prefektus cáfolta a tanár állítását is, miszerint az rendőri védelem alatt állt.

Itt a tanár története sántítani kezdett. Elismerte a francia médiában, ahogy tette ezt a The Times-nak is, hogy „nem kapott kifejezetten halálos fenyegetéseket”. Egy holland televíziós hálózatnak adott interjújában a polgármestert korábban azzal is megvádolta, hogy az „rasszistának és iszlamofóbnak” nevezte.

„Franciaország nem szeret minket”

A médiapárbaj egy boxmeccshez hasonlított, amelyet Trappes lakói a ring széléről néztek. Sokan tehetetlennek érezték magukat amiatt, hogy a tanár által használt „elveszett város”

¹ Más források és a közösségi oldalak bejegyzései ennek ellentmondani látszanak. [a szerk.]

kifejezés átment a közbeszédbe is. A polgármester szenvedélyesen védte igazát, de néha nem tudta elrejtteni haragját.

„Ali Rabeh, aki valódi énjét tekintve indulatos és nyers is tud lenni, pusztán a település lakosságát akarta megvédeni a megbélyegzéstől – mondta Etienne Guillet atya, a trappes-i római katolikus egyházközség papja. – Minden tőle telhetőt megtett. Végül egy kissé belefáradt. Pattanásig feszültek az idegei.” Rachid Benzine író-politológus szerint, akinek apja Marokkóból jött Franciaországba és építkezéseken dolgozott, a viszály nemzeti mítoszokká és előítéletekké egyszerűsítette a trappes-i ügyet. „Volt a hős, és volt az ellenség – mondja Benzine. – Ali Rabehre ellenségként tekintettek.” „Lehet, hogy a polgármester oldalán állt az igazság, de ő arab, és ez zavaró” – mondta Gautier asszony, a Les Mamans du Coeur alapítója. „Rabeh nem alázkodott meg, mint ahogy azt a szüleink tették” – tette hozzá. A legfájóbb az volt, ahogy a tanár „elveszett városnak” nevezte Trappes-t. Az évek folyamán a jobb- és a szélsőjobb a „Közársaság elveszett területét” kódolt kifejezésnek használta, olyan muszlim bevándorlók lakta területekre utalva, ahol a kormányzati ellenőrzés az iszlamisták és bűnözők miatt feltehetően összeomlott – és ahol fordított gyarmatosítás zajlott francia földön.

A város vezetői szerint a valóság teljesen más. A fundamentalizmus és az iszlamizmus fenyegetése marad, ahogy a bűnözés is. Elmondásuk szerint azonban Trappes alapjában véve egy szorgos bevándorlókból álló város, ahol különféle kultúrák és vallások keverednek. A mecsetbe 3400 ember jár el péntekenként imádkozni; vezetői azt mondják, hogy az „elveszett város” elnevezés ellentmond annak, ahogy a nagy többség csendesen beilleszkedett a franciaországi életbe. Az előző nemzedék „tragacsai” helyett középosztálybeli autók állnak pénteken a mecset előtt. „Hány embernek sikerült teljesen beilleszkednie és társadalmi pozíciót szereznie?” – tette fel a szónoki kérdést Tahar Benhaddya, a mecsetet igazgató Trappes-i Muszlimok egyesületének elnöke. A legjobbnak igen, mondta.

A mecset és a helyi katolikus templom 600 hívőjével rendszeres találkozókat és eszmecsereket tart. A muszlim gyerekek a plébániára járnak foglalkozásokra, és sokakat a katolikus iskolába íratnak be, meséli Guillet atya. Attól fél, hogy Lemaire kijelentései még inkább elmélyítik az idegenség érzését a fiatalokban, akik eleve úgy érzik, hogy „Franciaország nem szereti őket”. Az atya szerint a tanár csak tovább rontott azon a helyzeten, amit elítélt.

Nincs győztes

Egy héttel a tanár kijelentéseinek nyilvánosságra kerülése után a polgármester levelet írt az érintett középiskolai diákoknak. „Soha ne engedj senkinek, hogy azt mondja, nem érsz semmit, és hogy elveszettnek számítasz a Közársaság szemében” – írta. A polgármester és öt önkormányzati munkatársa felidéztek, ahogy az iskola előtt állva osztogatták a levél példányait az érkező diákoknak, és álmukban sem gondoltak arra, hogy pár órán belül mi fog történni.

Addig a napig Macron miniszterei hallgatásban burkolódtak, de erőteljes nyomás érte őket a konzervatív politikusok és médiaorgánumok részéről, hogy támogassák a tanárt. Mint történt, aznap este televíziós vitát rendeztek Le Pen asszony és Gérald Darmanin, a kormány iszlámizmussal szembeni intézkedéseit vezető belügyminiszter között. Darmanin órákkal a vita előtt bejelentette, hogy a tanárnak rendőri védelmet biztosítanak. Aznap este Jean-Michel Blanquer, francia oktatási miniszter nyilatkozatot adott ki, amelyben támogatásukról biztosították a tanárt. Továbbá azt vetette a polgármester szemére, hogy aznap reggel engedély nélkül belépett a gimnáziumba, hogy politikai röpiratokat terjesszen – vagyis az előbb említett levelet. „A Közársaság iskolája működésének középpontjában a politikai és vallási semlegeség áll” – mondta a miniszter.

Az aznap reggel az iskolánál megjelenő városi tisztviselők elmondták a *The Times*-nak, hogy az épületen belül nem terjesztettek példányokat. A területi oktatási hivatal és Blanquer úr „hivatala” nem engedte, hogy az iskola igazgatója nyilatkozzon. A minisztérium nem volt hajlandó nyilatkozni az ügyben.

Az engedély nélküli belépésről szóló hírek olyan fenyegetésözönt indítottak el a polgármester ellen, hogy szintén rendőri védelem alá helyezték – egy időre legalább ebben osztozott a két trappes-i férfi, akik mindketten elvesztettek valamit.

A tanár arra kényszerült, hogy elhagyja az iskolát, ahol húsz éven át tanított, és Trappesot bíráló szavai ellenére úgy nyilatkozott, hogy „valóban olyan érzése volt, mintha küldetése lenne”. Azt mondta, hogy óvatosabbnak kellett volna lennie a tényeket illetően, és hogy „sok hibát” elkövetett, de továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy Trappes „elveszett” hely. Szavai szerint „a mai franciaországi álláspontok tisztázásához” vezettek.

A polgármester éppen azt a Köztársaságot kérdőjelezte meg, amely valamikor ösztönzést adott neki. Azt hitte korábban, hogy „majd eljönnek azok az emberek, akik megtestesítik a Köztársaságot, a kormány pedig végül kifejezi velem való szolidaritását.”

„Megdöbbenéssel tapasztalom, hogy nem ez történik” – mondta. Aggódó apja kérését, mi szerint mondjon le, visszautasította. „A válságos helyzet egy pillanatában, azt mondtam magamnak: ha ez a Köztársaság, akkor én cserbenhagyom a Köztársaságot, éppúgy, ahogy az is cserbenhagyott engem. De az igazság az, hogy nem ők a Köztársaság. A trappes-i gyerekek a Köztársaság.”

(The New York Times)

Zanny Minton Beddoes

Egy katasztrófa tanulságai
A covid-19 az oktatás
megreformálására sarkall

Nem lesz könnyű a felzárkózás

A pandémia első három hónapjában Shawnie Bennett, egy a Kalifornia állambeli Oaklandben élő egyedülálló anya elvesztette az állását, bátyja pedig a koronavírusnak esett áldozatul.

A bánat még nehezebbé tette a bezártság megpróbáltatásainak elviselését – köztük, hogy segítse nyolcéves kislányát, Xa’viart online iskolai tanulmányaiban. Novemberben Bennett beíratta lányát egy helyi szülői csoport által felkínált online órára, ahol megbeszélték, hogy szombat reggelenként egy magántanár foglalkozik vele. Ebben a hónapban egy felmérő kimutatta, hogy a kislány olvasási készsége gyorsan fejlődik.

A hétfégi órák azon számos online szolgáltatás közé tartoznak, amelyeket az elmúlt évben a The Oakland Reach (‘elérhetőség’) érdekképviseleti csoport hozott létre. Az oaklandi fekete bőrű és latin-amerikai gyermekek kevesebb mint egyharmada olvas az évfolyamukon elvárt szinten, mondja Lakisha Young, az egyik társalapító. Csoportja öt éve lobbizik iskoláztatásuk javításáért; amikor azonban online-ra váltott az oktatás, elkezdtek tanárokat alkalmazni, hogy azok közvetlenül dolgozzanak a gyerekekkel. Young asszony úgy gondolja, hogy a családok, akiknek ez hasznos volt, a jövőben többet követelnek majd iskoláiktól; a helyi körzet már megtalálta az anyagi eszközöket, hogy átvegye és kiterjessze a csoport munkáját. Szerinte a világvárvány elhozta a pillanatot, „hogy megteremtjük azokat a dolgokat, amelyekért annyit harcoltunk”.

A nagy megrázkódtatások néha jót tettek az iskoláztatásnak. A második világháborúnak köszönhetően született a nagy-britanniai Butler-törvény, amely meghosszabbította a tankötelezettség időtartamát, és eltörölte a sok állami iskola által továbbra is felszámított tandíjat. Miután a Katrina-hurrikán elpusztította New Orleans-t, az ottani tisztviselők átfogó iskolai reformokba kezdtek. Kilenc évvel később az érettségi aránya 9-13 százalékponttal nőtt.

A covid-19 még soha nem látott mértékben tette tönkre az oktatást. 2020 áprilisának közepére a világ tanulóinak több mint 90 százaléka kiszorult az osztályteremből. A lezárások hónapokig tartottak, és kárt okoztak a gyermekek tanulása biztonsága és jólléte szempontjából. Mégis, amikor a jóléti országok fiataljai – akik cikkünk középpontjában állnak – visszatérnek

az osztályterembe, a reformerek azt remélik, hogy a megrázkódtatás olyan változásokhoz vezet, amelyek hatékonyabbá, rugalmasabbá és igazságosabbá teszik az iskolákat.

Korunk iskoláinak bírálói előszeretettel hozzák fel azt az érvet, hogy az iskolák alig változtak a 19. század óta, amikor a tanárok az egytantermes iskolaházakat nagyobb intézményekre cserélték le, amely korcsoportokra osztotta a gyerekeket. Ez túlzás; ugyanakkor a hagyományos iskolai modell rendkívül tartós-nak bizonyult, mondja Larry Cuban történész a Stanford Egyetemről. Szerinte a szülők értékelik a régimódi, korosztályok szerinti iskola hatékonyságát és rendezettségét. „Az emberek ezt akarják és szeretik, még ha panaszkodnak is rá.”

Mindazonáltal már a világjárvány előtt jogosan el lehetett gondolkozni azon, hogy vajon nincs-e kifogyóban az életere a jóléti államok iskoláiban. A gazdag országokban az OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) kormányközi csoport által végzett tesztek során a gyerekek összességében semmivel sem teljesítettek jobban, mint két évtizeddel ezelőtt, annak ellenére, hogy növekszik az egy főre jutó kiadás (elemzői azt is megállapítják, hogy az iskolák a legalacsonyabban teljesítő országokban tartottak zárva a leghosszabb ideig). Sok diák unatkozik. 2017-ben a Gallup közvélemény-kutatói arra a következtetésre jutottak, hogy Amerikában a 15-16 éves középiskolásoknak csak egyharmada érezte úgy, hogy „lekötik” a tanórák.

A covid-19 és az iskolaépületek bezárása arra kényszerítette a tanárokat, hogy néhány nap leforgása alatt átálljanak a távoktatásra, üzleti eszközökből tákolva össze az online tanulási platformokat. A tanterveket visszavonták. Nagy-Britannia, Franciaország és Írország többek között törölte a főbb vizsgákat. A 2020-as tanév egy részében sok amerikai iskolában nem adtak ki osztályzatokat, hanem a *megfelelt* vagy *nem felelt meg* értékelésre álltak át.

Amerikában a családok túlnyomó többsége számára az online oktatás „kellemetlen és szerencsétlen” dolog volt – mondja Justin Reich, a Massachusettsi Műszaki Egyetem

(MIT) Teaching Systems Lab (‘oktatási rendszerek laboratóriumának’) munkatársa. A világ minden tájáról származó adatok arra utalnak, hogy átlagosan a gyerekek sokkal kevesebbet tanultak, mint egyébként tették volna. 2021 márciusára Angliában az általános iskolások közel három hónapos lemaradásban voltak. A belga gyerekek tesztjei tavaly nyáron hasonló lemaradásokat mutattak. Egy Hollandiában készült tanulmány szerint 2020 első felében egy nyolchetes távoktatás során egy átlagos diák egyáltalán nem tanult új dolgot.

Az iskolabezárást a már eleve hátrányos helyzetű gyerekek sínylették meg a legjobban. A holland tanulmány megállapította, hogy a tanulási veszteség több mint 50 százalékkal volt nagyobb a kevésbé iskolázott szülők gyermekeinél. 2020 őszére az ohioi nyolc- és kilencéves gyerekek az egyéves tananyag körülbelül egyharmadával voltak lemaradva angol nyelvből, összehasonlítva a korábbi években mért gyermekek hasonló adataival. A fekete bőrű diákok teszteredményei közel 50 százalékkal rosszabbak voltak, mint a fehér bőrű diákoké.

Az iskola világa darabjaira hullott

Az iskolabezárások hangsúlyozták a jelenléti oktatás fontosságát a gyermekek mentális és fizikai egészsége szempontjából. Az olaszországi fiatalok kevésbé étkeztek egészségesen, miután bezárt az iskola. A gyermekbántalmazásról szóló jelentések száma főként azért esett vissza, mert a tanárok – akik ezt gyakran elsőként vették észre – nem látták élőben diákjaikat.

Yoshinaga Szakura, a Japán középső részén lévő Numazu város középiskolájának tanára azt mondja, hogy az iskolák bezárásakor a gyerekek egy része egyedül maradt otthon, mert szüleiknek még mindig el kellett járniuk dolgozni. Szerinte gyakoribb az önbántalmazás. Euan Morton, aki Ausztráliában, Melbourne-ben tanít egy középiskolában, azt mondja, hogy némely gyerek, aki az online tanulásban helytállt, az elvártnál kevésbé érett viselkedésében és magatartásában: „Fejlődésük a társas kapcsolatok terén nem állt arányban a tanulmányi fejlődésükkel.”

Mégis van, ami okot ad a reményre. A válság szorosabbra fűzte a kötelékeket a tanárok és

a szülők között, ami a tanulmányok szerint megnövelte az [online oktatás alatti] jelenlétet, és végső soron tovább javította az eredményeket. A Johns Hopkins Egyetem által nemrégiben megkérdezett amerikai iskolavezetők több mint fele azt mondta, hogy szorosabb kapcsolatban állnak a szülővel, mint az iskolaépületek bezárása előtt. „Soha nem beszéltem többet a szülővel, mint az elmúlt évben” – mondja Katherine Dionne, aki Connecticut egyik állami iskolájában tanít.

A válság rászabadította a technológiát arra a szakmára, amely nehezen akart ráállni az alkalmazására. Nem volt más választás, mint befektetni a számítógépekbe – mondja Victoria Richmond, egy délkelet-angliai általános iskola igazgatója. Most, hogy gyerekei visszatértek az osztályterembe, az összes tanulónak iskolája által kiadott táblagépek hasznosnak bizonyulnak például a tanórák élő fordításában olyan diákok számára, akiknek nem angol az anyanyelve. Stephanie Downey Toledo, a Rhode Island-i Central Falls körzetből azt mondja, hogy a válság egy évtizeddel felgyorsította iskoláinak műszaki beruházásait. A kerületi iskolák egyikén most egy adókészülék van a tetőn, amely szélessávot sugároz olyan házakba, ahol nincs jó internetkapcsolat. A HolonIQ kutatócsoport szerint időközben az oktatás-technológiai cégekbe történő kockázati tőkebefektetés a 2019-es 7 milliárd dollárról 2020-ra körülbelül 16 milliárd dollárra nőtt.

Úgy tűnik, hogy néhány gyermek, köztük azok, akik szoronganak, vagy iskolai zaklatás áldozatai, jobban teljesített a távoktatásban. Némelyek, akik félnek hangosan megszólalni az osztályteremben, kevésbé találták félelmetesnek a videohívásokat és a csevegőalkalmazásokat. Jal Mehta, a Harvard Egyetem oktatója szerint az online tanulás valószínűleg segített néhány jó képességű gyermeknek, akik belső motivációval rendelkeznek és élvezik a tanulást, de „fárasztja őket az oktatás társas jellege”. Neema Avashia, bostoni tanár elmondása szerint egyes diákok rendszeresebben vettek részt a tanórákon, amikor csak a számítógépet kellett bekapcsolniuk. A távoktatás megkönnyítette a részvételt az

órákon, még akkor is, ha időnként kissé rosszul éreztük magunkat – mondja a 12 éves Lila Conte Bronxból, aki a szorgalmas diákok közé tartozik.

Az iskolák bezárása fokozottan ráirányította figyelmet az egyenlőtlenségre. Angliában még a világjárvány előtt is a legszegényebb családokból érkező 16 éves fiatalok körülbelül 18 hónappal voltak lemaradva gazdagabb társaiktól a tanulásban. A legerősebb és leggyengébb teljesítményt nyújtó amerikai diákok matematikai készségei között egyre nagyobb lett a szakadék. Annak láttán, hogy miként küszködnek a tanárok a laptopok és a WiFi hardverkulcsok kiosztásával, és az étkezés biztosításával a szegényebb diákok számára, a kívülállók is szemléletesebb képet kaphattak arról, hogy – az iskola kapuján kívüli – hátrányos helyzet milyen befolyással van arra, hogy a gyermek élni tudjon az iskolán belüli lehetőségekkel.

Nem túl korai feltenni a kérdést, hogy hogyan lehet ezt felhasználni az iskolák fejlesztésére a jövőben. A covid-19 tapasztalatai valószínűleg felbátorítják azokat az újító szellemű embereket, akik szerint az iskoláknak többet kell tenniük a gyermekek ellenállóképességének fejlesztéséért, hogy segítsenek nekik megbirkózni a megpróbáltatásokkal. Azok a tanulók találták a legnehezebbnek a távoktatást, akiknek a tanáraik a pandémia előtt mindent a szájukba rágtak – véli Andreas Schleicher, az OECD munkatársa. Szerinte ez azt mutatja, hogy az iskoláknak a gyerekeket az önálló tanulásban kell segíteni, egy olyan jövőre készítve fel őket, amelyben a technika gyakori átképzésre kényszeríti a szakembereket.

Mi volt ma az iskolában?

Schleicher meglátása szerint a teljesítmény-különbségek megszüntetéséhez elengedhetetlen, hogy az oktatást az egyes gyerekek egyedi igényeihez igazítsák. „Pontosan ugyanolyan típusú oktatást írunk elő minden diák számára... akkor miért csodálkozunk, amikor a tanulási eredmények a társadalmi háttér függvényében alakulnak?” Schleicher azt állítja, hogy túl sok helyen az iskolák „gigantikus méreteik miatt hatékony kiválasztó rendszerek,

amelyeket nem az egyéni fejlődés elősegítésére terveztek”. Paul Reville a Harvard Egyetemről egyike azoknak, akik azzal érvelnek, hogy az iskoláknak el kell távolodniuk az ún. „gyári modellől”, amely minden tanuló számára hasonló ideig tartó hasonló órákat kínál, és egy „orvosi modell” felé kell elmozdulniuk – ahol azt eleve feltételezik, hogy a tanulóknak különféle típusú segítségre lesz szükségük, különböző ideig. Idetartozhat az iskolán kívüli problémák megoldása, amelyek megakadályozzák a diákokat abban, hogy tanulásra kész állapotban érkezzenek.

A világiárvány előtt az amerikai iskolák egy kisebb, de egyre növekvő csoportja elutasította a hagyományos modelleket a „többévfolyamos sávok” mellett, amelyek két vagy három évig fennálló csoportokba gyűjtik a gyerekeket. A hagyományos modell szerint a gyerekek évente felsőbb osztályba lépnek, még akkor is, ha egyes tantárgyakból lassabban haladnak. Nagy ritkán évismétlés is előfordulhat. A rugalmasabb rendszerek célja, hogy megadják a tananyag egyes helyein elakadt tanulók számára az időt és a segítséget, amire szükségük van, valamint a gyors előrehaladás szabadságát is, miután legyőzték az akadályokat. A járvány még több ilyen kísérletezésre hathat ösztönzőleg, amennyiben a status quo kevésbé tartható majd fenn. Még a bezárás előtt, néhány amerikai iskolában voltak olyan tanulók, akik hét év alatt végezték el a hatévnyi tananyagot, az NWEA iskolai tesztszolgáltató szerint. Mára szinte biztosan nagyobbak lettek a különbségek, ami még nehezebbé teszi a tanárok számára, hogy egy egész osztálynak ugyanazt az anyagot adják le.

A gyermekek elveszett tudásának visszaszerzésére irányuló erőfeszítések jelentik az első nagy lehetőséget egy jobb rendszer megalapozására. Számos ország tisztviselői gondolják úgy, hogy több egyéni vagy kiscsoportos korrepetálás segít a nehézségekkel küszködő diákokon. Ezt erős bizonyítékok támasztják alá. Egy nemrégiben készült tanulmány Nagy-Britanniában megállapította, hogy 12 órás korrepetálás annyira javíthatja egy kisgyerek matematikai készségeit, mint háromhónapnyi hagyományos

oktatás. Az angol kormány által az oktatás helyreállítására fordított 3 milliárd font nagy részét korrepetálásra szánják (ez csak töredéke annak, amire sokak szerint szükség van; ez év június 2-án a kormány „oktatás-helyreállítási biztosa” le is mondott, miután a kormány nem volt hajlandó többet áldozni a célra).

Te is eléred a csillagokat

A nehézségekkel küzdő tanulóknak óriási segítség lenne, ha a kibővített korrepetálási tervezet az oktatási rendszerek központi részévé válna. Bostonban, a Match Charter állami iskolában hosszú ideje működő oktatási program kínálhat egyfajta modellt. A világiárvány előtt négy évfolyamban minden gyereknek felajánlották a napi matematika-korrepetálást. A tanítás tovább tart, mint a környék más iskoláiban, így a Matchnek sikerül ezeket a foglalkozásokat beépítenie a diákok órarendjébe, anélkül, hogy bármi másról le kellene mondanunk.

De semmilyen külön segítség nem válik a gyermekek javára, ha az iskolán kívüli problémák elterelik a figyelmüket, vagy megakadályozzák őket abban, hogy egyáltalán jelen legyenek. A City Connects, Írországban és Amerikában működő szervezet hasznos példát kínál arra, hogy a megfelelő anyagi eszközökkel rendelkező iskolák hogyan tudják ezt legyőzni. Arra ösztönzi az iskolákat, hogy hozzanak létre támogatási terveket minden tanuló számára, amelyek túlmutatnak azok tanulási nehézségein, és érzelmi, illetve egészségügyi problémákkal vagy az otthoni zűréssel foglalkoznak. Ezeket a terveket képzett „koordinátorok” hajtják végre – körülbelül egy jut belőlük minden 400 diákra. Fenntartanak egy adatbázist, amely segít nekik, hogy hatékonyan össze tudják kötni a tanulókat olyan szolgáltatásokkal, mint az étel-miszer- és ruhabankok, a megfizethető mentálhigiénés ellátás és a támogatott személyzeti vizsgálatok. Mary Walsh, a City Connects vezetője szerint a helyi önkormányzatok és jótékonyági szervezetek gyakran hasznos szolgáltatásokat kínálnak, de a családok nem tudnak ezekről, vagy bonyolultnak találják a papírmunkát.

A Reach Academy nevű iskola, a nyugat-londoni Feltham városrészben létrehozott egy „Gyermekközpontot” („Children’s Hub”), amely segít a tanulók családjainak olyan problémák megoldásában, mint például a lakhatás vagy a foglalkoztatás. Az iskolai tantervek fokozatos fejlesztése nem „szünteti meg azokat az akadályokat, amelyek a fiatalok iskolai sikereinek útjában állnak” – mondja Ed Vainker, a központ társalapítója. Úgy véli, hogy az iskolák egyedülálló módon alkalmasak a meglévő helyi szervezetek erőfeszítéseinek összehangolására és a távolabbi erőforrások odavonzására.

S mi a helyzet a technikával? Reich a Massachusettsi Műszaki Egyetemen úgy gondolja, hogy a világvárvány megpróbáltatásai véget vetnek az olyan túlzásokkal teli „örült történeteknek”, amelyek arról szólnak, hogy az „edtech” milyen gyorsan és teljesen képes átalakítani az oktatást. Reméli azonban, hogy ez ösztönözni fogja majd a tanárokat a hatékonyabb használatára.

Thomas Arnett, a Christensen Intézet, egy amerikai agytrószl kutatója elmondja, hogy jóval a covid-19 előtt rájöttek a tanárok, hogy az órák elején az egész osztálynak leadott tananyagot előre elkészített videókon keresztül is lehet tanítani. Ez a váltás minimálisra csökkentené a tantermi időt, amelyet a tanárok előadással töltenek, és maximalizálná azt az időt, amelyet arra fordíthatnának, hogy segítsenek a tanulóknak a már megszerzett ismeretek alkalmazásában. Különösen előnyös lehet ez a lemaradt diákok számára, továbbá az újfajta munkamegosztás folytatására is lehetőséget ad; ez utóbbit egyes iskolák a világvárvány idején vezették be: a kiválóan előadó tanárokkal videó tanórákat készítettek, amelyeket minden diákkal meg lehetett osztani, más tanárok pedig az egyes tanulók megsegítésére összpontosították energiáikat.

Sok gyerek járhat jól, ha a pandémia tudatosítja, hogy nem minden gyereknek válik be az egységes megközelítésre alapozott oktatás, és ha a figyelmet és a pénzeszközöket az alternatív módszerek fejlesztésére irányítja. Már a covid-19 előtt is több mint 30 amerikai állam megengedte a gyerekeknek, akik úgy érezték, hogy a hagyományos iskolától nem azt kapják,

amire szükségük van, hogy a kormány által finanszírozott virtuális iskolába iratkozzanak be. Gary Miron professzor a Nyugat-Michigani Egyetemen azt mondja, hogy ezeket a gyerekeket cserbenhagyták a nagy cégek, amelyek többnyire egyedül maradtak az iskolák működtetésében. Szerinte az állami iskolák jobb munkát végeznének. A Rand agytrószl 2020-as felmérése szerint az amerikai iskolai körzetek egyötöde gondolkozik azon, hogy még a pandémia után is elérhetővé teszi a virtuális oktatást mint lehetőséget.

Különutas megoldások

Ha pedig az lesz a világvárvány vége, hogy több rugalmasságot enged meg a dolgozó szülőknek munkavégzésük helyét és idejét illetően, megnőhet a kedv az új iskolai modellek iránt. A Springs Studio for Academic Excellence (‘Springs stúdió a kiváló tanulmányi eredményekért’) egy államilag finanszírozott iskola Colorado államban; diákjainak mindig is csak heti két vagy néha három napon kellett jelenléti oktatásban részt venniük (lehetőséget adva a diákoknak, hogy szükség esetén részdíos munkát vállaljanak, vagy esetleg többet edzhessenek). Az idő fennmaradó részében online oktatás zajlik. David Knoche igazgató szerint tanítványaiknak nagyobb nyereség a tanárokkal töltött idő, mint ha akkor lenne, ha arra lennének kényeszerítve, hogy egész héten ott üljenek az órákon. Az önálló tanulással töltött idő lehetőséget ad a tanároknak arra, hogy külön foglalkozzanak azokkal, akik ezt igénylik.

Az ilyen modellek elvben nem mindig követelik meg azt a luxust, hogy egy szülő is legyen otthon a gyerekekkel; az iskolák is elkülöníthetnének felügyelt helyeket az önálló tanulás számára. A berlini székhellyel rendelkező, új, online általános iskola – a Bina – izraeli megalapítója, Noam Gerstein úgy véli, néhány nagy cég meggyőzhető lesz majd az ügyben, hogy személyi juttatás formájában fizessék az alkalmazottak gyerekeinek online iskoláztatását. Gerstein már látja maga előtt azokat a cégeket, amelyek épületeikben helyet biztosítanak gyerekek online oktatásához. Szerinte a szülők örülnének, ha munka közben vagy ebédidőben láthatnák csemetéiket.

Számos ok miatt lehetünk borúlátók a tekintetben, hogy az iskolák milyen gyorsan és milyen mértékben tudnak kilábalni a járványból. A tanárok kimerültek. A szakszervezetek és a hatóságok között nem a legjobb a viszony. A kormányok szorítani igyekeznek a nadrágszíjon. A szülők, akiknek egyszerre kellett a teljes munkaidőt összeegyeztetni a teljes időben történő gyermek-felügyelettel és oktatással, alig várják, hogy gyermekeiket – nemhogy kevesebb, de – több időre, másokra bizzák. A gyors átváltás a távoktatásra azonban megmutatta, hogy az iskolák nagyszabású átalakulásokra képesek. Azok a reformok, amelyek egykor ijesztőnek tűnhettek, ma már könnyűnek bizonyulnak.

Oaklandben Bennett asszony úgy döntött, hogy nem küldi vissza a lányát az iskolába, amikor a tankerület megnyitotta épületeit azok előtt a gyerekek előtt, akik jelenléti oktatásban akartak részt venni. Az anya még mindig aggodódik a járvány miatt. Biztos viszont abban, hogy Xa'viar augusztusban vissza fog menni, amikor elkezdődik az új tanév. Lánya megérdemli, hogy visszatérjen barátai és tanárai közé, mondja Bennett asszony: „egy olyan helyre, ahol szerinte biztonságban van, és ahol kislánya úgy érzi, hogy szeretik.”

(The Economist)

Helen Thompson²

A pandémia Thomas Hobbes időtálló bölcsességére és utópisztikus csalódásaira egyaránt rávilágított

Az állandóan visszatérő kijárási tilalmak megmutatták a hobbes-i állam valóságát, ahol a tekintélyt erőszak támogatja, és a mindenható uralkodóba vetett hitével kapcsolatos problémát is.

A filozófus, Thomas Hobbes 1651-ben napvilágot látott remekművében, a *Leviatánban* ragaszkodott ahhoz a nézethez, hogy a polgárháború

² Helen Thompson politikai gazdaságtan professzora a Cambridge-i Egyetemen.

mindig a legrosszabb dolog, ami a politikában történhet. E katasztrófa elkerülése érdekében mindenkinek el kell fogadnia a korlátlan hatalommal rendelkező uralkodó szükségességét. Bármilyen társadalomról legyen szó, irracionális és önző dolog az uralkodó természete miatt aggódni, Hobbes számára az emberek egyedileg veszélyes lények, és az a képességünk teszi olyan veszélyessé közösségi életünket, hogy szentül ragaszkodunk különböző vallási vagy politikai meggyőződésekhöz. Ha társadalmunkban nem léteznének meggyőzések és ártó szándékú nyelvhasználat, még különbözőségeink ellenére is természetes módon társas lények lehetnénk, mint a méhek és a hangyák, és jól meglennénk uralkodó nélkül is. Az előbbieket birtokában azonban az emberi együttélést törvényekkel kell szabályozni.

Utolsó, politikafilozófiai művében, az 1681-ben posztumusz megjelent *Behemórbán* Hobbes az emberek nagy részének különféle meggyőződéseit tette felelőssé a 17. század közepén Angliát, Skóciát és Írországot szétdőlt polgárháborúért. Hobbes haragját leginkább a presbiterianusok vonták magukra, akik a Bibliát tették minden dogmatikus tekintély forrásává: „Hogyan lehetünk békességben – írta – miközben ez a vallásunk?” De Hobbes szemében mind bűnösök voltak azok a katolikusok is, akik úgy gondolták, hogy vissza kellene hozni a pápa hatalmát Angliába, a függetlenek, akik a vallásszabadságot szorgalmazzák, az anglikánok, akik az egyetemetek irányították, és bárki, aki az angolok ősi jogairól és szabadságairól szóló eszmék megszállottja volt. Minden egyes csoport úgy gondolta, hogy a saját meggyőzéseikre kell lecserelni a király törvényeit, és Hobbes számára ebben rejlett az erőszakkal járó zavargások forrása.

Nem meglepő, hogy politikailag nehéz időkben Hobbes gyakran szerepel jövőbe látó realistiként. Hobbes számára a politika mindig veszélyhelyzetben történik, ahol a szakadék túlföldalán káosz van. Nem kivétel ez alól a világvjárvány sem. Magától értetődőnek tűnik Hobbes indoklása tekintélyelvű döntéshozatalt illetően: figyelembe véve annak következményeit, hogy mindenki szabadon dönthet a halál és a megél-

hetés, az oktatás és a szabadság elvesztésének kockázatáról, valakinek jogában kell álljon, hogy meghozza a döntést arról, hogy melyik kerüljön az első helyre és hogy együttműködésünket kérje. A lezárások megmutatták a valóságot: hobbes-i államban élünk, ahol a döntésre jogosult hatalmat az erőszak támogatja.

Úgy tűnik, Hobbes-nak abban is igaza van, hogy az egymással versengő meggyőződések okozzák a politikai bizonytalanságot. Amikor kizárólag az egyénekre bízunk minden döntést, az nem csak aránytalan egészségügyi kockázatot és széthúzó társadalmat eredményez.

Az egyének különböző meggyőződéssel rendelkeznek az életről és halálról, és arról, hogy mi szent és sérthetetlen, amire nem vonatkoznak az általános szabályok. A világvjárvány előrehaladtával az európai és az amerikai politikában a kulturális és vallási meggyőződések egyre inkább előtérbe kerültek.

Az elmúlt év konfliktusai azt is nyilvánvalóvá tették, hogy Hobbes megoldásai milyen utópisztikusak és önáltatók voltak a vakhitek problémájával kapcsolatban. Hobbes egy teljhatalmú szuverén³ mellett kardoskodott feltételezve, hogy minden létező meggyőződésünktől megfoszthatnak bennünket. Hobbes egy mentális „természeti állapotra” redukálta az emberiséget. Félre kell tenni minden olyan hitet, amelyet tapasztalat vagy könyvek olvasása útján szereztünk, vagy nemzedékek során keresztül öröklődött át.

Ehelyett használjuk a józan ítélőképességünket annak megkülönböztetéséhez, amit Hobbes valódi politikai tudásnak hitt, és amit „az igazságosság és a méltányosság tudományának” nevezett. Mindazonáltal Hobbes felismerte annak gyakorlati nehézségét, hogy hitük elhagyására készítsük az embereket, és azt akarta, hogy a szuverén olyan vallásos nézeteket terjesszen, amelyek a közjó megőrzését szolgálják, és betiltsa azok kifejezését, amelyek fenyegetik ezt. Az általa hirdetni

kívánt keresztény nézetek közt szerepelt egy olyan teológia, amelyet Hobbes maga fundált ki a *Leviatánban*, és nincs benne pokol.

Szükségtelen emlékeztünkbe idéznünk a 20. század diktatúráinak szörnyűségeit ahhoz, hogy lássuk, miért vall kudarcot Hobbes megoldása saját problémájára. Ha a győztes demokratikus hatalom jutalma a cenzúra és az ígéhirdetés lesz, a politika éppen oly módon lesz romboló hatású, ahogy azt Hobbes szeretne volna elkerülni. A tech-cégekhez hasonló magánhatalmak, amelyek ugyanígy járnak el, hogy a szuverén kegyeire pályázzanak kereskedelmi érdekeik megvédése érdekében, nem lesznek jobbak, mint a megválasztott kormányok – ezt a szempontot a realista Hobbes gyorsan felismerhette volna.

Hobbes közvetlenül megtapasztalta azt a fenyegetettséget, amely akkor érezhető, amikor az uralkodók előírásá tesznek bizonyos meggyőződések, míg más nézetek kifejezését megtiltják. 1666–67-ben a parlament egy olyan törvényjavaslatot tárgyalt, amely börtönnel és száműzetéssel büntette volna az anglikán egyház legfőbb tanainak tagadását. A vita egyik célpontja a *Leviatán* volt, mint ateizmusra és istenkáromlásra buzdító könyv. Érthető, hogy a törvényjavaslat rettegéssel töltötte el Hobbesot. De ironikus módon ez a félelem épp abból fakadt, hogy a szuverén épp azt tette, amit Hobbes már korábban megírt a *Leviatánban*.

A *Behemótban* Hobbes egyszerű megállapítással összegezte kora hitbéli problémáját: „A Szentírás bonyolult, és különböző emberek különféleképpen értelmezik”. Mindenesetre ha egy uralkodó – a szükségszerűsége hivatkozva – végleges jelleggel igyekszik dönteni megválaszolhatatlan metafizikai kérdésekben, legyenek azok akár vallási, akár világi természetűek, azt csak erőszakkal tudja megtenni, amely mindig azok ellenállásába fog ütközni, akik ellen ez irányul.

A háború utáni Nyugat-Európa demokratikus politikájának utópiellenes nyelve, amelyet jól példáznak Isaiah Berlin írásai, a meggyőződések pluralizmusát korlátozásnak fogta fel abból a szempontból, hogy miként lépjenek fel a kormányok jó okokból, még akkor is, ha a gyakorlatban

3 Szuverén: független, korlátlan úr, fejedelem; olyan uralkodó, aki – korlát nélküli rendelkezési joggal – az államhatalmat egymaga gyakorolja.

az államok gyakran képmutatók voltak az általuk nem tolerált véleménykülönbségekkel szemben – vegyük figyelembe például a nyugatnémet kommunista párt 1956-os betiltását. Jelenlegi világunkban, ahol meggyőződéseink osztanak meg bennünket, állampolgárokat, józan gondolkodókra van szükség a kormányzáshoz, nem pedig az önhitt Hobbes-ra, aki nézeteit tévesen politikatudományaként vélte.

(*New Statesman*)

John Butler

Aki Buddhára gondot viselt

Wendy Garling: *The Woman Who Raised the Buddha: The Extraordinary Life of Mahaprajapati (A nő, aki Buddhát felnevelte: Mahapradzsápati rendkívüli élete, Shambhala, 2021, 272 oldal)* című könyvének recenziója

A nagyszerű férfi spirituális vezetők mögött vagy mellett nagyszerű nők szoktak állni, legalábbis így mondják; igaz, általában az az eset áll fenn, hogy az utóbbiak életét és tetteit gyakran másodlagos jelentőségűvé fokozzák le az androcentrikus – férfiközpontú – vallási elképzelések, amelyek a későbbi nemzedékektől származnak. Jézusnak például két Máriája van (anya és Mária Magdolna), Mohamednek ott van első számú és legkedvesebb felesége Áisa Bint Abi Bakr, (Sziddhártha) Buddhának pedig Mahapradzsápati. Ugyanakkor számos történet íródott ezekről a nőkről, és a gyakran gyér történelmi adatokat, ha egyáltalán vannak, ki kell egészíteni e beszámolókkal, amelyek közül azonban nem egy sokszor csak a képzelet szüleménye, némi igazsággal fűszerezve. Ezek alkotják azt a – Garling szavaival élve – „foltvarrásos paplant”, vagyis számos apró részt, amelyet „az ösztön, az intuíció és a józan ész szálai” fűznek össze, írja Tracy Cochran az előszavában. Mahapradzsápati esetében még az a fajta történelem sem áll rendelkezésünkre, amely például a szinoptikus evangéliumokból, apokrif

iratokból (létezik egy *Mária Magdolna evangéliuma*) vagy a különböző iszlám forrásokból leszűrhető, mely utóbbiak Ását tudósként, bíróként, sőt katonai vezetőként mutatják be.

Wendy Garling, gyakorló tibeti buddhista, aki szanszkrit nyelv és irodalom végzettséggel rendelkezik, egyszer már felvállalta azt a feladatot, hogy bemutassa a buddhizmus korai időszakának nőalakjait a *Stars at Dawn: Forgotten Stories of Women in the Buddha's Life* ('Csillagok hajnalban: Elfelejtett történetek nőkről Buddha életében', 2016) című munkájában. Új könyvében (*The Woman Who Raised the Buddha*) azt a merész célt tűzte ki maga elé, hogy óriási mennyiségű forrásanyagot vegyen számba és egy minden eddiginél teljesebb, összetettebb portrét alkosson ennek alapján Mahapradzsápatiról. Eltekintve egyetlen verstől, amelyet magának Mahapradzsápatinak tulajdonítanak a páli nyelvű *Therigátháknak*, a korai buddhista apácák által írott versgyűjteményben, amely közül némelyik akár a Krisztus előtti 6. századból is származhat, és némi ön-életrajzi anyagtól, Garlingnak nem sok történetinek nevezhető forrása volt, ha volt egyáltalán. Ehelyett indiai, koreai, burmai és kambodzsai hagyományokra épül Mahapradzsápatiról szóló forrásanyaga, amely összességében a leírt eseményektől eléggé eltérő korszakokban és helyszíneken keletkezett.

Garling egy sor olyan történettel dolgozott, amelyek közül sok jóval Mahapradzsápati halála után íródott, és gyakran férfi írók által, akik igyekeztek gondoskodni arról, hogy mindig maga Buddha legyen az előtérben. Ahogy Garling is elmondja, „a mai buddhizmus” még mindig erősen etolódik a patriarchátus, sőt a nőgyűlölet felé, de kitar amellet, hogy Buddha szándéka mindazonáltal az volt, hogy „világi és szerzetességben élő nők és férfiak egyenjogú, négyrétű közösségét hozza létre”. Ezt figyelembe véve kell bizonyítani, hogy ez utóbbi a buddhizmus terjedésének és fejlődésének minden androcentrikus leírása ellenére történt, és ennek érdekében mutatja be a páli kánon egy *Khuddaka Nikaja* című művét, amely tartalmazza a *Therigáthákat* és a *Therī-apadánát*, amely utóbbit „negyven apáca első személyű

hagiográfiájaként írja le, amely életük során elért lelki fejlődésükről tanúskodik”. „Ezek a források” Garling szerint „a nők hangjának szavakon és a témákon átsütő hitelességére világítanak rá”. A kapott eredmény talán Miri Rubin *Mother of God: A History of the Virgin Mary* (Az Istenanya: Szűz Mária története, Harvard, 2009) című könyvével egyenértékű, amely utóbbi Mária fejlődését követi nyomon az evangéliumokban a Jézus anyjaként betöltött szerepétől végső világméretű – saját jogán elnyert – „hírnevéig”, ahol az imádat tárgyaként közvetlenül fia után következik a sorban.

Féltreéve a többszörös megtestesüléseket, annyit tudunk Mahapradzsápatiról (akit Gautaminak vagy Gotaminak is hívtak) mint történelmi alakról, hogy nemes családból származott, és Sziddhártha nagynénje volt; nővére, Májá nem sokkal a Sziddhártha világrajövele után elhunyt, és őrá bízta Suddhódanától fogant gyermekét, aki a sájkák, a részben a mai Nepál területén lakó észak-indiai nép királya volt. Mahapradzsápati is a király felesége volt, és nővére halála után ő lett a főkirálynő, innen származik névadó titulusa; Gotamiként is ismert, amely valószínűleg a saját neve, bár a Mahapradzsápati az a név, amelyen általában emlegetik. Kr. e. 500 körül született, állítólag százhusz éves koráig élt, és nem sokkal a fia, Buddha előtt halt meg. Valóban ő nevelte Sziddhárthát (ahogy Buddhát hívták, mielőtt megvilágosodott), és nagyon szerette őt. Ahogy egy Garling által idézett koreai forrás mondta: „Nagynénje igen szerette az Utat, / és semmilyen erőfeszítést nem kímélt, hogy felnevelje Buddhát”. Mélyen elszomorodott, amikor az elhatározta, hogy odahagyja udvari életét és családját, hogy a megvilágosodást keresse, amely eseményt a Nagy Távozás néven ismerjük. Nagynénje annyira belebetegedett a bánatba, hogy megvakult a sok sírástól – így szól a történet; látása csak akkor tért vissza, amikor fia tizenkét év távollét után hazatért.

Mahapradzsápati legnagyobb eredménye azonban Sziddhártha visszatérése után született. Ez a meglehetősen vonakodó Buddha

meggyőzése volt arról, hogy engedélyezze ötszáz áhítatos sákja nő felszentelését, akiknek férje már szerzetesi fogadalmat tett. Ezek a nők apácák akartak lenni, és megkérték Mahapradzsápatit, hogy szóljon a nevükben, mivel ily módon tulajdonképpen özvegyen maradnak majd. A különféle leírások itt okozhatnak nehézségeket Garlingnak vagy bármelyik tudósnak, akik, mint fentebb láttuk, Buddhát elfogadónak, vagy legalábbis nem nőgyűlölőnek akarják ábrázolni. De pontosan mit is válaszolt Buddha nagynénje kérésére? Például, ha a páli kánon nézzük, Buddha egyértelműen kijelenti: „Nem akarom megengedni a nőknek, hogy elmenjenek otthonról.” Más forrásokban azonban azt mondja, hogy a nőknek világiként kell odaadó életmódot folytatniuk. „Legyetek tiszták, szűziesek és éljetez erényesen – mondja Mahapradzsápatinak –, és marandandó jutalmat, áldásokat és boldogságot fogtok találni.” Egy másik általa ajánlott kompromisszum azt javasolja, hogy a nőknek borotválják le a hajukat és „vegyenek fel szerzetesi ruhát”, majd maradjanak otthon, és *viselkedjenek* apácák módjára (anélkül, hogy fel lennének szentelve), ahelyett, hogy tényleg elindulnának, és egy koldulóállal vándorolnának, mint ő maga. Egy másik leírásban pedig azt üzeni nekik: „Az ősi Buddhák semelyike nem engedte a nőknek, hogy elmenjenek otthonról.” Ezek a kompromisszumok mintha azt sugallnák, Garling értelmezése szerint, hogy Buddha nem magát a nők felszentelését, hanem a nők hajléktalanná válását ellenezte, amely állapotról azt gondolta, hogy a nők talán nem elég erősek a kibírásához. Továbbá valószínűleg úgy vélte, hogy a felszentelésnek lassan kell végbemennie, illetve, hogy ha túl gyorsan történik, az ellenállást vált ki. Azaz mindenestre inkább időzítésről volt szó, semmint bármilyen egyébéről. Mahapradzsápati hatalmas feladatot vállalt magára, hogy valóra váltsa abbéli vágyát, hogy a buddhista nők lelki egyenjogúságot érjenek el a férfiakkal. Az, hogy végül mégis sikerült, kitarásáról és őszinteségéről tanúskodik.

Mindenesetre, számos írásos bizonyíték férfiközpontúságához híven, Mahapradzsápati „nagyrészt eltűnik az elbeszélésekből”, miután sikerült elérnie a buddhista apácák felszentelését. Ugyanakkor, mint Garling megjegyzi, a „történelem”, angolul *history* – vagy még inkább, feminista módon *herstory* [sic] – általában nagyra értékeli Mahapradzsápati felbecsülhetetlen szerepét ennek a bravúrnak az elérésében. Történetének – illetve különféle hagyományokból származó számos történetnek – a többi része, valamint a 189 versből álló, a *Therí-apadánában* található néhány önéletrajzi írás népszerű ünnepi előadások darabjaiként terjedt el buddhisták széles köreiben Ázsia különböző részein. Úgy tünne, hogy Szűz Máriához hasonlóan, Mahapradzsápatit a következő nemzedékek példaként emlegették arra, hogy milyenek kell lennie egy felvilágosodott nőnek (vagy akár férfinak). Az utolsó fejezet Mahapradzsápati *parinirvánáját* (az újjászületéstől való mentesülését, miután elérte a földön a megvilágosodást) vitatja meg, majd rövid zárófejezet következik, amely leírja, hogy különböző buddhista iskolák miként értelmezik történetét. Mint maga Buddha is állítólag kijelentette a róla szóló gyászbeszédében: *Tudjátok meg, ó szerzetesek, ő volt a legbölcsőbb, / hatalmas és mélységes bölcsességgel. / Nagyhírű apáca volt, / óriási erő birtokosa.*

Garling könyve természetesen mély tudományos alapokon és aprólékos kutatáson nyugszik, mint ahogy azt nyolcoldalas bibliográfiája kellőképpen bizonyítja. Mégsem egy tudományos igényű kötetről van szó, amelyen a buddhizmust tanulmányozóknak át kell rágniuk magukat. Garling lebilincselő módon ír, világos, közvetlen stílusa nemcsak a téma iránti szenvedélyes

érdeklődést tükrözi, hanem azt a valódi elhivatottságot is, amellyel Mahapradzsápati történetét egészzé akarja formálni. Némely tudós olvasó talán fennakadhat Garling alkalmankénti interpolációin – utólagos hozzátoldásain – vagy a történetek, illetve szerzői beszámolók kitaláción alapuló, saját „verzióin”, főleg a Prológusban, de ez egyfajta regényírói technika, amelyet sok olvasó vonzónak talál, mivel ügyesen alkalmazva, a témát ténylegesen életszerűbbé teheti. Ezt használta például Peter Ackroyd (maga is regényíró) is kedvező fogadtatásra talált Dickens-életrajzában, ahol az utóbbit dolgozószobájában ábrázolja, amit az épp írásairól gondolkodik – olyasmi, amit Dickens valószínűleg tényleg csinált –, és Ackroyd leírása elég meggyőzően hangzik. Garling ugyanazt a hatást éri el, bár ez olyasmi, amit mindig fenntartással fogadok, csak úgy, mint a *herstory*-féle neologizmusokat. Még egy apró dolog – Garling néha egybe-mossa a beszámolókat, mint Mahapradzsápati *apadánájának* fordításában, de minthogy maga is tudós, valószínű, tudja, hogy ezek miről szólnak; egyébiránt a nem szakértő olvasónak pedig úgy sincs más választása, mint hogy kövesse a szerzőt. Máskülönb, meleg szívvel ajánlom ezt a korszakalkotó beszámolót, amely egy kiváló asszony életéről és szellemi örökségéről íródott. Szép olvasmány nem utolsósorban azért, mert néhány igen megható és tanulságos történetet ismerünk meg belőle, ahol csodálatos módon sikerül annak hősét viszonylagos kirekesztettségéből a középpontba emelni, ahová valójában tartozik. Ahogy Buddha segítőtársa, Ananda mondja: *Úticélját immáron elérte; / csak neve marad fenn. / Még az ötszemű Buddha / sem láthatja, hová ment.*

(*Asian Review of Books*)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

- Bilibok György*, PhD-hallgató, Debrecen
Dr. habil. Fehér Anikó DLA karnagy, népzenekutató, az MMA MMKI megbízott kutatója, a KRE óraadója, a Nemzetközi Kodály Társaság elnökségi tagja, Budapest
- Dr. Gesztesi Enikő* PhD, klasszika-filológus, középiskolai tanár, Szekszárd
- Dr. Gesztesi Tamás* ny. belgyógyász főorvos, Szekszárd
- Górány Nikoletta*, történelem szakos PhD-hallgató, ELTE BTK, Budapest
- Győri Szabó Róbert* egyetemi oktató, Széchenyi István Egyetem, Győr
- Janik Henrietta*, PhD-hallgató, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Gazdaság- és Regionális Tudományi Doktori Iskola, Gödöllő
- Kapronczay Károly* történész, egyetemi tanár, az MTA doktora, Budapest
- Kicsi Sándor András* szerkesztő, nyelvész, író, Budapest
- Klestenitz Tibor* tudományos munkatárs, Nemzeti Közszerkeleti Egyetem; MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport, 19. századi Könyv- és Sajtótörténeti Műhely; Csákvár
- Kovács Dávid* történész, KRE BTK egyetemi docens, Budapest
- Dr. Utry Attila Jevgenij* népművelő, író, költő, esszéíró, nyugalmazott főiskolai docens (EJF); Miskolc
- Varga János* mérnök-tanár, Székesfehérvár
- Zsámboki Árpád* ny. megyei szakfőtanácsos, Szekszárd

TARTALOMJEGYZÉK

Kovács Dávid: Érték és történelem. Gondolatok Tókéczki László történetírásáról. . . 1

VALÓSÁG CIKKPÁLYÁZAT

Fehér Anikó: „Krisztus kenyér s bor színében...” Az 1938-as budapesti

Eucharisztikus kongresszus himnuszának szerzője: Koudela Géza. 12

Gódnány Nikoletta: Meghiúsult idegenforgalmi csúcsev –

A külpolitikai események hatásai a 34. Eucharisztikus Világkongresszusra . . 25

Utry Attila: Világvallások és az eucharisztikus Krisztus. 32

SZÁZADOK

Győri Szabó Róbert: Katalónia első autonómiája

a 20. században (1931–1939). 42

Klestenitz Tibor: A láthatatlan templom

A magyar protestantizmus és a rádiós műsorszórás kezdetei. 61

Somorjai Ádám OSB: A „modus vivendi” kérdése a Vatikán

egyházpolitikájában. XII. Piusz pápa, Mindszenty József

és a magyar jezsuiták, 1945–1948 71

Dr. Gesztesi Tamás – Zsámboki Árpád – Dr. Gesztesi Enikő:

Gróf Széchenyi István betegségei. Emlékező gondolatok

„a legnagyobb magyar” születésének 230. évfordulója kapcsán. 82

MŰHELY

Janik Henrietta: Az intellektuális tőke értékteremtő szerepe a felsőoktatásban . 92

Kicsi Sándor András: A vörösbegy és az ökörszem a néphagyományban . . . 100

NAPLÓ ÉS KRITIKA

Bilibok György: Jézus szerepe a zsidók és keresztények közti

megbékélésben. 104

Varga János: Tudománytörténet családi vállalkozásban. 109

Kapronczay Károly: Horthy Miklós kormányzó politikai életének 25 éve. . . . 112

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Norimitsu Onishi: A polgármester, a tanár és küzdelem Franciaország egy „elveszett

darabja” miatt (114) *Zanny Minton Beddoes*: Egy katasztrófa tanulságai. A covid–19

az oktatás megreformálására sarkall (118) *Helen Thompson*: A pandémia Thomas

Hobbes időtálló bölcsességére és utópisztikus csalódásaira egyaránt rávilágított

(123) *John Butler*: Aki Buddhára gondot viselt (125)

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái (11, 41, 103)

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2021. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 38 580 Ft helyett 27 060 Ft
Fél évre: 20 010 Ft helyett 14 250 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 29 160 Ft helyett 21 720 Ft
Fél évre: 15 300 Ft helyett 11 730 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 29 160 Ft helyett 21 720 Ft
Fél évre: 15 090 Ft helyett 11 730 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 18 840 Ft helyett 12 480 Ft
Fél évre: 9630 Ft helyett 6600 Ft

Akciónk a 2021. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu

A 2017. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 870 Ft • Előfizetéssel: 785 Ft

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

Nemzeti Kulturális Alap

